T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KUR’AN’DA İNSANIN YARATILIŞI

KAMİL YAŞAR

18810601204

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. SÜLEYMAN TOPRAK

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kamil YAŞAR	
	Numarası	18810601204	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X
		Doktora	
	Tezin Adı	Kur'an'da İnsanın Yaratılışı	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Kamil YAŞAR

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kamil YAŞAR	
	Numarası	18810601204	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X
		Doktora	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	
	Tezin Adı	Kur'an'da İnsanın Yaratılışı	

Kur'an-ı Kerim, ortaya koyduğu esaslar vasıtasıyla insanın davranışlarına yön veren, onu kötülüklerden uzaklaştırıp iyiye ve güzele yönlendiren kısacası insan hayatını düzenleyen bir kitaptır. İnsana yapılan bu yönlendirmenin temel amacı ise onu dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. İşte bu temel amaca hizmet edecek pek çok konu Kur'an-ı Kerim'de işlenmiş, bu amaca hizmet eden birçok bilgiye yer verilmiştir. İşte bu konulardan bir tanesi de kuşkusuz yaratılış konusudur.

Yaratılış, geçmişten bugüne insanın en çok merak edegeldiği konulardan birisi olmasının yanında Allah-insan ilişkisinin merkezinde yer alan kulluk bilincinin temellendirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki daha inen ilk ayetlerde bu konuya dikkat çekilerek Allah ve insan arasındaki yaratıcı-yaratılan ilişkisi ortaya konmuştur. Sonraki dönemde indirilen pek çok ayette de insanın ve diğer bütün varlıkların yaratılışından bahsedilmiş, hem yaratılışın mahiyeti hem de bu yaratılıştan insanın edinmesi gereken dersler konusunda son derece önemli açıklamalar yapılmıştır. Böylelikle hem insanın merak edegeldiği yaratılış süreci açıklanmış hem de kendisini yaratan yüce kudret gözler önüne serilerek insan rabbine kulluk ve itaate

çağırılmıştır. Bu bağlamda insana düşen görev ise yaratılış sürecini doğru bir şekilde anlayarak rabbine kulluk ve itaatle bağlanmaktır.

Bu anlama çabası doğrultusunda oluşturduğumuz bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'in açıklamaları çerçevesinde Hz. Âdem ve Havva başta olmak üzere insanın yaratılışı incelenmeye çalışılmış, gerekli yerlerde Hz. Peygamberin konuyla ilgili beyanları, ilgili ayetlerin tefsirleri ve modern bilimin konuya ilişkin izahlarına da başvurularak konu bütün yönleriyle ele alınmıştır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Kamil YAŞAR		
	Student Number	18810601204		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Human Creation in The Quran		

The Holy Qur'an is a book that guides human behavior through the principles it reveals, distracts it from evil and directs it to good and good, in short, regulates human life. The main purpose of this orientation to man is to bring him to the happiness of this world and the hereafter. Many topics that will serve this basic purpose have been covered in the Qur'an, and many information that serves this purpose has been included. One of these issues is undoubtedly the subject of creation.

Besides the fact that creation is one of the issues that people can be most curious about from the past to the present, it has a great importance in the foundation of the consciousness of servitude that is at the center of the Allah-human relationship. So much so that in the first verses that have been Deciphered, this issue has been highlighted and the creator-created relationship between Allah and man has been revealed. In many verses sent down in the following period, the creation of man and all other beings was mentioned, and extremely important explanations were made about both the nature of creation and the lessons that a person should learn from this

creation. Thus, both the process of creation that a person can wonder about was explained, and the supreme power that created him was revealed and the person was called to worship and obey his lord. In this context, the duty of man is to understand the process of creation correctly and to be connected with the worship and obedience of his Lord.

In this study, which we created in line with this understanding effort, In accordance with the explanations of the Qur'an the creation of man, especially the Prophet Adam and Eve, has been tried to be examined, the subject has been discussed in all its aspects by referring to the statements of the Prophet on the subject, the interpretations of the relevant verses and the explanations of modern science, where necessary.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’AN-I KERİM’DE İNSAN NESLİNİN YARATILIŞI

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin/ibn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden / Yayımlayan
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme / Tercüme eden
Tsz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Biliyoruz ki yaratılış geçmişten bu güne insanın en merak ettiği konulardan birisi olmuştur. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri insanın kendi yaratılışı, Kur'an ve sahih hadislerin "Ebu'l-Beşer", yani insanlığın atası olarak nitelendirdiği Hz. Âdem'in ve eşi Hz. Havva'nın yaratılışı ve kâinatın yaratılışı gibi konular insanda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu yüzdendir ki evrenin ve insanın yaratılışını anlayabilmek, açıklayabilmek ve insanın bu merakını giderebilmek adına gerek dinî ve İslâmî anlamda, gerekse pozitif bilimler anlamında pek çok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmalardan pozitif bilimler sahasında yapılanlar, insanın anne karnındaki yaratılış süreci ve evrende hâlihazırda devam eden yaratılış hakkında, deney ve gözleme dayanan metotlarıyla, bilimsel bilgiler ve izahlar ortaya koyabiliyor olması sebebiyle bizim için de yararlanılabilir bir kaynak durumundadır. Ancak söz konusu bilimsel çalışmaların yaratılış konusu ile ilgili ulaşabilecekleri bilgiler, insanın anne karnındaki yaratılış süreci ve evrende hâlihazırda devam eden yaratılış ile sınırlı kalmakta, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılışı hakkında net bir bilgi ve izah ortaya koyabilmeleri mümkün görünmemektedir. Zira bu konuda akıl ve duyularla elde edilen bilgilerden ziyade naklin verdiği bilgiye ihtiyaç vardır. Bu yüzdendir ki insanın yaratılışı konusunda başvurulması gereken en temel kaynak, bozulmadan günümüze kadar aslî haliyle ulaşmış olan ilahi vahiy, yani Kur'an'dır. Nitekim yaratılış konusu Kur'an-ı Kerim'in en temel konularından biridir. Kur'an-ı Kerim birçok ayetinde evrenin ve Hz. Âdem ile Havva başta olmak üzere insanın yaratılışından bahseder. Bu ayetlerde hem yaratılışın mahiyeti hem de bu yaratılıştan insanın edinmesi gereken dersler konusunda son derece önemli açıklamalar yapılmaktadır.

Bu bağlamda, araştırmamızın giriş bölümünde, Kur'an-ı Kerim'de yaratılış ifade eden "halk" kavramı ve aynı anlamı ifade eden diğer kavramların sözlük ve terim anlamları açıklanmış ve bu kavramlarla ilgili izahlara yer verilerek genel anlamda yaratılış konusu kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Birinci bölümde, Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışı, Kur'an ayetlerinin konuyla ilgili beyanları esas alınarak, gerektiği yerlerde Hz. Peygamberin (sav) konuyla ilgili hadis-i şerifleri ve ilgili ayetlerin tefsirlerine de başvurularak açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise insan neslinin yaratılışı, yine Kur'an-ı Kerim ayetlerinin konuyla ilgili beyanları, Hz.

Peygamber'in (sav) konuya ilişkin açıklamaları ve ilgili ayetlerin tefsirleri merkeze alınarak ele alınmış, gerektiği yerlerde pozitif bilimlerin konuyla ilgili ulaştığı bilgi ve izahlara da başvurulmuştur.

Çalışmalarım boyunca bana rehberlik eden saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Toprak'a ve bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim diğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Kamil YAŞAR

Konya, 2022

GİRİŞ

KAVRAM OLARAK YARATMA VE YARATILIŞ TEORİLERİ

1. YARATILIŞI ANLATAN EN GENEL KAVRAM: HALK

Yaratmak, sözlükte; olmayan bir şeyi var etmek anlamına gelir. İslami literatürde yaratmanın karşılığı olarak en çok kullanılan kavram "halk" (خَلْقٌ) kavramıdır. Halk sözlükte yaratmak, ortaya çıkarmak, yoktan var etmek, icat etmek, imal etmek, ölçmek, oranlamak ve takdir etmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise halk; Allah Teâlâ'nın önceden bir örneği olmaksızın yoktan var etmesi, alete, maddeye, zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın bir şeye varlık kazandırması şeklinde tarif edilebilir.[1] Kelimenin anlamıyla paralel bir şekilde aynı kökten türeyen "hilkat" (خِلْقَةٌ) yaratılış, fıtrat ve tabiat, "hâlik ve hallâk" (خالِق, خَلّاق) lafızları yaratan, "mahlûk" (مَخْلُوق) yaratılan, "hulk" (خُلْق) ise huy, karakter, ahlak, seciye ve mizaç gibi anlamlara gelir. Bir anlamda halk kavramı varlıkların dış suretini ve bu suretlerin Allah Teâlâ tarafından yoktan var edilmesini ifade ederken hulk ise bu suretlere Allah tarafından verilen huy, tabiat ve karakterleri ifade eder.

"Halk" (خَلْقٌ) kavramının Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte 250'yi aşkın kullanımı vardır. Halk kavramı bu kullanımların büyük bir çoğunluğunda Allah Teâlâ'ya nisbet edilerek O'nun yaratıcı vasfı net bir şekilde ortaya konulmuş, yüce Allah, "her şeyin yaratıcısı" anlamına gelen "*hâliku külli şey*" (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) [2] tabiriyle nitelenerek yegâne yaratıcının O olduğu pek çok ayette dile getirilmiştir. Ayrıca Allah'tan başka edinilen tanrıların yaratmaya kudretlerinin olmadığı gerçeği de pek çok ayette[3] vurgulanarak gerçek anlamda yaratmanın Allah'a mahsus olduğu açıklanmıştır. Bunun yanında çok az sayıda ayette, Hz. İsa'nın bir mucize olarak çamurdan yaptığı kuşun Allah'ın izni ile gerçek bir kuş haline gelmesi[4] ve ihtilak[5] gibi konularda, halk kavramı Allah dışındaki varlıklara nispet edilmiş olsa da bu

---

[1] Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fi Ğaribi'l Kur'an*, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınevi, İstanbul, 2018, s: 511.
[2] En'âm, 6/102; Zümer, 39/62; Mü'min, 40/62; Ra'd, 13/16.
[3] Bkz; Furkan, 25/3; Nahl, 16/73.
[4] Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110.
[5] Ankebût, 29/17.

kullanımların hiç birisinde Allah dışında bir varlığa yaratıcı olma vasfı yüklenmemiştir.

Yaratmak kavramı dilimizde her ne kadar zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak, olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak gibi yan anlamlarıyla insan ve diğer varlıklar için de kullanılabiliyor olsa da halk kavramı dini terminolojide özellikle Allah'a mahsus olmak üzere "yaratmak, yoktan var etmek" şeklinde tanımlanır. Bu anlamda Allah'ın bir şeyi halk etmesi yoktan var etmesi anlamına gelir. Ki bu özellik de yalnızca ona mahsustur. Bu yüzden de yoktan var etmek anlamındaki halk kelimesinden türeyen "Hâlik ve Hallâk" (**خالِق, خَلّاق**) lafızları başlarında harf-i ta'rif bulunduğunda yalnızca Allah için kullanılır.[6]

Kur'an-ı Kerim'de 236 yerde Allah'a nispet edilen halk kavramının en temel anlamı yoktan var etmektir. Halk kavramı göklerin, yerin ve kâinatın yaratılışı, tabiat düzeninin kurulup korunması, insanın ve ona verilen nimet ve yeteneklerin yaratılması gibi birçok konuda mutlak bir şekilde zikredilmiş ve bir ana madde olmadan yoktan var etme, anlamında kullanılmıştır. *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur."*[7] ayetinde yoktan var etmek anlamında kullanıldığı, *"O gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin (hiç yoktan) yaratandır."*[8] ayetinin delaletiyle anlaşılır.[9] Aynı şekilde *"Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur."*[10] ayeti ile *"Daha önce sen (Zekeriyyâ) hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım"*[11] şeklinde daha birçok ayette yoktan var etme şeklinde bir yaratılıştan bahsedilmiştir.

Yaratmanın (halk) bir diğer şekli de mevcut bir ana maddeden yeni bir şey ortaya çıkarmak, bir nesneyi başka bir nesneden meydana getirmektir. Mesela Hz. Âdem'in topraktan, daha sonra insan türünün üreme mekanizmasına bağlı olarak nutfeden yani aşılanmış yumurtadan yaratılışı böyledir. Zira bu yaratılış: *"(Ey*

---

[6] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sâdır, Beyrut, tsz, c:10, s:85.
[7] En'âm, 6/1.
[8] En'âm, 6/101.
[9] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 511.
[10] Bakara, 2/29.
[11] Meryem, 19/9.

insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız."[12] ayetinde ve *"O, sizi önce toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar."*[13] şeklindeki daha birçok ayette açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanında bir ana maddeden yeni bir şey ortaya çıkarmak şeklindeki yaratmanın bu hali sadece insanın yaratılışı ile de sınırlı değildir. Cinlerin öz ateşten[14] her bir canlının ise sudan yaratıldığını[15] ifade eden ayetler de benzer bir yaratılışın cinler ve diğer canlı varlıklarda da bulunduğunu bizlere göstermektedir.

Arap dili uzmanları, halk (**خَلْقٌ**) kelimesinin en temel anlamlarından birinin de "takdir" olduğunu kabul ederler.[16] Sözlükte "gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak" gibi anlamlara gelen kader kelimesinden türeyen "takdir" kelimesi; oranlamak, ölçümlemek, bir şeyin mahiyetini, nitelik ve niceliğini belirlemek, ölçülü ve ahenkli bir biçimde yapmak gibi anlamlara gelir. Kelimenin bu anlamlarından hareketle halk kelimesi planlı, ölçülü ve amaçlı bir şekilde yaratmak anlamına gelir. Zira Kur'an-ı Kerim de birçok ayetinde yaratmanın ölçülü, planlı ve amaçlı oluşuna dikkat çeker. "*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.*"[17] ve "*O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır.*"[18] ayetleri de yaratılıştaki plan ve ölçüyü ifade etmektedir. Aynı şekilde *"Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."*[19] ayetinde de evrenin kusursuz yaratılışına ve mükemmel işleyişine dikkat çekilmektedir. Böylece hem evrendeki muazzam düzen ortaya konulmakta hem de bu muhteşem varlık düzeninin bir tesadüfle meydana gelmiş olamayacağı ve devam

---

[12] Taha, 20/55.
[13] Mü'min, 40/67.
[14] Rahman, 55/15; Hicr, 15/27.
[15] Enbiyâ, 21/30; Nûr, 24/45.
[16] TOPALOĞLU, Bekir, "Halik", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1997), c: 15, s: 304.
[17] Kamer, 54/49.
[18] Furkan, 25/2.
[19] Mülk, 67/3.

edemeyeceği; bunun ancak üstün ilim, irade ve kudret sahibi, Yüce Allah'ın yaratması ve yönetmesiyle mümkün olabileceği belirtilmektedir. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere kâinattaki her şey Allah Teâlâ tarafından bir ölçüye veya takdire göre yaratılmış, düzenli ve sağlam bir şekilde meydana getirilmiştir.

Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın yaratması planlı ve ölçülü olmasının yanında aynı zamanda türlü hikmetleri de içinde barındırır. O'nun yarattığı küllî düzen içinde her varlığın bir yaratılış amacı vardır. Meselâ canlıların dişi ve erkek olarak yaratılması nesillerinin devam etmesi içindir. Suyun yaratılışı canlıların meydana gelmesini ve hayatlarını sürdürmelerini sağlamak içindir. Güneş ısı, ışık ve aydınlık vermesi için, gece ise gün boyu yorulan canlıların içerisinde dinlenmesi için yaratılmıştır. Güneş kâinatın ısı ve ışık kaynağı olmasının yanında aynı zamanda insanların zamanı ölçüp tayin edebilmesi için bir araçtır. Tıpkı ayette ifade edildiği gibi güneş ve ay şaşmaz bir matematiksel nispetle, insanların zamanı ve daha başka astronomik ve coğrafî ölçüleri bulmalarına imkân verecek düzenlilikle işlevlerini sürdürmeye devam ederler.[20] Yıldızlar insanın yön bulması, yağmur bitkilerin oluşup gelişmesi ve dolayısıyla hayatın devam etmesi için yaratılmış, hayat ve ölüm insanların sınanması için var edilmiştir. Bu ve benzeri daha birçok örnekten de anlaşıldığı üzere O evrendeki her şeyi bir gayeye mebni olarak yaratmıştır. Zira: "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"*[21] ve "*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!*"[22] şeklindeki ayetler ve daha birçok ayet bu durumu açıklar niteliktedir. Nitekim göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunanların yaratılması ile ilgili olan bu âyetlerde "anlamsız, amaçsız, eğlence olsun diye" gibi anlamlara gelen 'bâtıl' (**بَاطِلٌ**) ifadesi kullanılarak Allah Teâlâ'nın yaratmasında anlamsızlık ve amaçsızlıktan eser olmadığı dile getirilmiştir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayeti Yüce Allah'ın evreni ve içindekileri hak olarak yarattığını ifade

[20] En'âm, 6/96.
[21] Âl-i İmrân, 3/191.
[22] Sâd, 38/27.

eder. *"O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır."*[23] şeklindeki ayet bu durumu ifade eden pek çok ayetten yalnızca bir tanesidir. Ayette geçen "hak" (حَقّ) kelimesi "batıl"ın (بَاطِلٌ) zıddıdır.[24] Bu iki kavramın Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları da aynı şekilde zıt anlamdadır. Bu durumda ayette geçen hak ifadesi evrenin ve evrendeki varlıkların yaratılışında çeşitli gaye ve hikmetlerin var olduğunu ifade eder niteliktedir. Nitekim İmâm Mâturîdî de ilgili ayetin tefsirinde göklerin ve yerin hak olarak yaratılmasından kastedilen mananın "boşuna yaratılmaması" olduğunu ifade etmiş, yaratılışın ulvî bir amaç ve gayesinin bulunduğunu vurgulamıştır.[25]

Kur'an-ı Kerim'de yaratmanın amaçlı olmasıyla ilgili ayetler bununla da sınırlı değildir. "*Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*"[26] şeklindeki ayetle de insanın yaratılışının anlamsız olmadığı, yaratılışında bir gaye bulunduğu ortaya konulmaktadır. Birçok âyette ibadet, secde, tesbih gibi kavramlarla doğrudan veya dolaylı biçimde hem insanların hem de evrendeki diğer varlıkların temel yaratılış sebebinin Allah'a kulluk olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*[27] şeklindeki ayetle bu gerçek son derece açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bunun dışında başka şeylerle tüketilen ömürler ve ameller ise zayi edilmiş olur.

Açıklamalarımızın buraya kadar olan bölümünde "haleka" (خَلَقَ) fiilinin ifade ettiği temel anlamlardan ve Allah Teâlâ'ya nispet edildiği ayetlerdeki manalarından bahsettik. Şu halde buraya kadar olan açıklamalarımızdan "halk" kavramının "Bir şeyi doğru bir biçimde oranlamak, ölçümlemek, takdir etmek"; "Yoktan var etmek" ve "Var olan bir şeyden başka bir şey ortaya koymak, icad etmek" şeklinde üç temel anlama geldiği anlaşılmaktadır.

Bunların dışında, halk kavramı ile ifade edilen yaratılış, bazen "şekillendirmek, mevcut bir maddeden belli bir şekil meydana getirmek" şeklinde de olabilir. "İstihâle/dönüştürme" yoluyla gerçekleşen bu vücuda getirme (halk etme) işlemini ise

[23] En'âm, 6/73.
[24] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 216.
[25] Maturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, nşr. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, c: 9, s: 126.
[26] Mü'minûn, 23/115.
[27] Zariyat, 51/56.

Yüce Allah bazı durumlarda kendi dışındakilere de tahsis etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'ya izafe edilen halk bu mahiyettedir.[28] Nitekim Kur'an-ı Kerim'in "*Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izniyle derhal kuş oluverir*."[29] ayeti ile "*Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu*."[30] şeklindeki iki ayetinde Hz. İsa'nın çamurdan kuş modeli yaptığı ifade edilirken "halk" mastarından türeyen kelimeler kullanılmıştır. Ancak burada halk, "ana maddesi ve modeli olmadan yaratma" anlamında olmayıp "mevcut bir maddeden belli bir şekil ortaya çıkarmak" anlamındadır. Bu ise halk kavramının asıl anlamı olmayıp "şekil ve suret verme, biçimlendirme ve belli bir forma sokma" şeklindeki mecazi anlamıdır.

Halk kavramının ifade ettiği anlamlar buraya kadar aktardıklarımızla da sınırlı değildir. Râğıb el-İsfahânî, "haleka" fiilinin insanlar için kullanıldığında oranlamak, ölçümlemek şeklinde takdir etme ve Hz. İsa ile ilgili ayetlerde olduğu gibi istihale ve dönüştürme yoluyla bir maddeye şekil vererek başka bir madde oluşturma anlamlarının yanında mecazen "uydurmak, yakıştırmak" manalarına da geldiğini ifade eder.[31] Nitekim: *"Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor ve asılsız inançlar uyduruyorsunuz."*[32] ayetinde halk kavramı "ihtilak" anlamında yani "gerçek olmayan bir şeyi gerçekleşmiş gibi gösterip yalan uydurmak" manasında kullanılmıştır. Aynı şekilde benzer bir kullanım "*Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değildir."*[33] şeklindeki ayette de karşımıza çıkmakta "haleka" fiili ve ondan türeyen bazı kavramlar yalan söylemek ve asılsız şeyler uydurmak anlamında kullanılmaktadır.

"Halk" kavramıyla ilgili şunu da belirtmek gerekir ki; Kur'an-ı Kerim, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah Teâlâ'nın dışında edinilen tanrıların yaratıcılık vasfı bulunmadığını ifade ederek bu kavramın Allah'tan başkasına nispet edilemeyeceğini beyan etmektedir. Kavram, her ne kadar verdiğimiz son iki örnekte Allah'tan başkasına nispet edilmiş olsa da buradaki kullanım halk kavramının asıl anlamı olan

---

28 Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 512.
29 Âl-i İmrân, 3/49.
30 Mâide, 5/110.
31 Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 512.
32 Ankebût 29/17.
33 Sâd, 38/7.

yaratmak, yoktan var etmek manasında olmayıp, şekil vermek ve uydurmak anlamlarında mecaz ve yan anlamlarında olmuştur. Şunu net bir şekilde belirtmek gerekir ki her ne kadar insanlar Allah Teâlâ tarafından kendilerine verilen zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni şeyler ortaya koyabilseler de bunlara yaratma denmez, gerçek anlamda yaratmak yalnız Allah'a mahsustur.

2. KUR'AN-I KERİM'DE YARATMA İFADE EDEN DİĞER KAVRAMLAR

Kur'an-ı Kerim'de yaratma anlamında en çok kullanılan ifade "halk" (خَلْقٌ) kavramı olmakla birlikte aynı anlamı ifade eden başka kavramlar da kullanılmıştır. İşte bu kavramların başında; ibda' (إبْداع), ber' (بَرْء), zer' (ذَرْء), fatr (فَطْر), sun' (صُنْع), inşâ' (إنْشَاء), ihdâs (إحْدَاث), tasvîr (تَصْوِير), tekvin (تَكْوِين), ihtirâ' (اِخْتِرَاع) ve ca'l (جَعْل) gibi kavramlar gelir. Kullanılan bu kavramlardan her biri özünde Yüce Allah'ın yaratıcılık vasfını ifade etse de kendi içerisinde ince ayrımlar barındırmakta ve her biri yaratmanın farklı yönlerine dikkat çekmektedir. Bu kavramların bir kısmıyla yer ve göklerin yaratılışı, bir kısmıyla da canlı ve cansız varlıkların yaratılışı dile getirilmiş, yaratılışın farklı yön ve özellikleri farklı kavramlarla ifade edilmiştir.[34]

Mesela ibdâ' (إبْداع) kavramı "yapmak, inşa etmek, ihdas etmek; başlamak, ilk olmak" anlamlarındaki bed' (بَدْع) kökünden ziyâdeli mastar olup hiçbir şeyi örnek almadan veya taklit etmeden özgün bir eser meydana getirmek, birini örnek almadan bir sanat inşa etmek demektir. Söz konusu kavram Allah için kullanıldığında, "alete, maddeye, zamana ve mekâna bağlı kalmadan bir şeye varlık kazandırmak, örneksiz yaratmak ve bir şeyi yoktan var etmek" gibi anlamlara gelir. Bu özellik sadece Allah'a ait bir özelliktir.[35] Aynı kökten türeyen el-Bedî' (اَلْبَدِيع) kelimesi Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir tanesidir. Kur'an-ı Kerim'de iki ayette[36] geçen el-Bedî' ismi mubdî' (مُبْدِع), muhterî' (مُخْتَرِع) ve hâlık (خَالِق) kavramlarıyla benzer bir anlam ifade etmekte olup daha önce hiçbir örneği yokken mahlûkatı yaratan, geçmiş bir örneğe dayanmadan ilk kez meydana getiren, yoktan var eden gibi anlamlara gelir. Nitekim

---

[34] YÜCEDOĞRU, Tevfik, *Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış*, Emin Yayınevi, Bursa, 2006, s: 27.
[35] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 184.
[36] Bkz; Bakara, 2/117; En'âm, 6/101.

söz konusu ayetlerde Allah Teâlâ "Bedîu's-semâvâti ve'l-ard" (بَدِيعُ السَمَاوَاتِ وَالأَرْض) şeklinde nitelenerek onun yaratıcı yönüne dikkat çekilmiş, bunun yanında bu yaratmanın herhangi bir alete, temel maddeye, daha önce var olan bir örneğe, zaman ve mekâna ihtiyaç duymadan, yoktan ve eşsiz bir mükemmellikte gerçekleştiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda söz konusu ayetlerden bir tanesinin "*O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "Ol" der; o da oluverir.*"[37] şeklinde devam ediyor olması da el-Bedî' kavramıyla ilgili yaptığımız açıklamaları destekler nitelikte olup pek çok varlığın yaratılışında Allah Teâlâ tarafından yoktan var etme şeklinde bir yaratılışın gerçekleştirildiğini ve varlıkları yoktan var etmenin Allah Teâlâ için son derece kolay hatta sadece bir ol emrinden ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yukarıdaki ayetlerde geçen "Göklerin ve yerin Bedî'i" ifadesi, ulvî ve sûflî âlemlerden hiçbiri yokken, var etmeye örnek olacak hiçbir şey bulunmazken bunları benzersiz bir şekilde yaratan, her türün ilk ferdini, ilk örneğini yaratıp yoktan vücuda getiren demektir. Zira O, bu şekilde bir yoktan var etme âdeti zatına özgü fiilî sıfatı olan ve bundan dolayı eşi ve benzeri bulunma ihtimali olmayandır. Onun varlığı ve icadı olmadan bir yokun vücuda gelmesi ve herhangi bir şeyin varlıkta kalması asla mümkün değildir.[38]

Kur'an-ı Kerim'de yaratma anlamında kullanılan bir diğer kavram da ber' (بَرْء) kavramıdır. Aynı zamanda el-Bâri' (اَلْبَارِئ) şekliyle yüce Allah'ın isimlerinden biri olan bu kavram "benzersiz yaratmak, her bir varlığı fiilen meydana getirmek, açığa çıkarmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim "bera'e" (بَرَأ) fiili "*Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır.*"[39] şeklindeki ayette bu anlamda kullanılmıştır. Aynı şekilde ber' kavramı "*Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir.*"[40] ve "*O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var*

---

[37] Bakara, 2/117.
[38] Bkz; YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul, 2011, c: 3, s: 531.
[39] Hadîd, 57/22.
[40] Bakara, 2/54.

eden, biçim ve özellik veren Allah'tır."[41] şeklindeki ayetlerde de el-Bari' şekliyle "yaratan, yaratıcı" gibi anlamlar ifade eder biçimde kullanılmıştır.

Ber' kelimesine genel olarak yaratmak anlamı verilse de bu kavram "halk"tan farklı olarak özellikle canlıların yaratılmasında kullanılmaktadır. Kavramın canlılar dışında kullanılışı son derece azdır. Arap dilinde "bera'allahu'n-nesemete" (**بَرَأ اللّٰه النَّسَمَةَ**) Allah canlıları yarattı, şeklindeki bir kullanım son derece yaygın olduğu halde, cansız olan yeryüzü ve göklerin yaratılışından bahsederken "halaka's-semâvâti ve'l-ard" (**خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْض**) denilmektedir.[42] Kavramın yaratmak anlamıyla Kur'an-ı Kerim'de kullanılışı da verdiğimiz bu örnekle benzer şekilde canlıların yaratılmasına tahsis edilmiştir.

Bunun yanında ber' kavramı "bir şeyden uzak olmak, borç ve zimmetten, tiksinti duyulan şeylerden kurtulmak, kötü işlere bulaşmamak" gibi anlamlara da gelir. Arap dilinde "bera'tu mine'l-marad" (**بَرَأْتُ مِنَ الْمَرَضِ**) ifadesi hastalıktan kurtulmayı, "beri'tu min fulânin" (**بَرِأْتُ مِنْ فُلَانٍ**) ifadesi ise bir kişiden kurtulmayı, onunla ilişkiyi kesmeyi ifade eder.[43] Nitekim ber' kavramı Kur'an-ı Kerim'de: "*Bilin ki bizim, sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur.*"[44], "*Bir zamanlar İbrâhim babasına ve topluluğuna; "Şüphesiz ben sizin taptıklarınızdan uzağım." demişti.*"[45] şeklindeki ayetlerde ve daha bir çok ayette bu anlamda kullanılmıştır. Kavramın özünde barındırdığı bu anlamlardan dolayı da Yüce Allah'ın isimlerinden biri olan el-Bâri (**اَلْبَارِئ**); mahlûkatı her türlü düzensizlikten, uyumsuzluktan ve ahenksizlikten uzak bir şekilde yaratan şeklinde de açıklanır. Bu anlamda ber' (**بَرْء**) ve el-Bâri' (**اَلْبَارِئ**) kelimelerinde yaratma: canlıları yaratma; organları, unsurları ahenkli ve düzgün bir şekilde yaratma, varlıkları muhtelif hey'etleriyle, birbirinden temyiz ve inşa etme gibi anlamlar içerir.[46]

Kur'an-ı Kerim'de yaratma anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de "Zer'" (**ذَرْء**) kavramıdır. Sözlükte "yaratmak, çoğaltmak, savurmak ve yaymak" gibi

---

[41] Haşr, 59/24.
[42] Bkz; İbn Manzur, a.g.e., c: 1, s: 31.
[43] Bkz; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 201.
[44] Mümtehine, 60/4.
[45] Zuhruf, 43/26.
[46] ULUTÜRK, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s: 30.

anlamlara gelen “zera’e” (ذَرَأَ) fiilini Râğıb el-İsfehânî “Allah’ın yarattığı şeyi açığa çıkarması” şeklinde tanımlamıştır.[47] İbn-i Manzur söz konusu kavramın zürriyetin yaratılmasına tahsis edildiğini söylemiştir.[48] Nitekim daha birçok lügat kitabında da zer’ kavramına benzer anlamlar verilmiş, bu kavramın savurur gibi yaymak, saçmak çoğaltmak, yaratmak, zürriyeti ortaya çıkarmak ve soyun devamlılığını sağlamak gibi anlamlar ifade ettiği dile getirilmiştir.

Yaptığımız bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere zer’ (ذَرْء); halk kavramı gibi yaratma anlamına gelmekle birlikte ondan farklı yönleri de vardır. Zira söz konusu bu kavram insanlara gıda olacak bitkileri, hayvanları ve özellikle insanları, bunun yanında üreme yoluyla çoğalan ve zürriyetleri bulunan cinleri yaratmayı ifade ettiği gibi yaratma kavramına çoğaltma, yayma, canlıları dünyaya ve yaşama ortamlarına dağıtma anlamlarını katmaktadır. Bu yüzden de “bera’e” (بَرَأَ) fiili ile olan yakınlığı daha fazladır.[49] Nitekim kavramın Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları da bu şekildedir. Fiil haliyle Kur’an-ı Kerim’de altı kez geçen zer’ kavramı; “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk*.”[50] şeklindeki ayette ve diğer bazı ayetlerde yaratmak anlamında, “*Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır.*”[51] ayeti ile “*De ki: Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O’dur; sadece gelip O’nun huzurunda toplanacaksınız*.”[52] şeklindeki bazı ayetlerde ise yaymak ve çoğaltmak anlamlarında kullanılmıştır.

Yaratma anlamında Kur’an-ı Kerim’de kullanılan kavramlardan bir diğeri de “fatr” (فَطْر) kavramıdır. Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle birlikte yirmi bir kez kullanılan “fatr” kelimesi sözlükte; “Yarmak, yarıp çıkarmak, ayırmak, bir şeye başlamak, bir şeyi inşâ ve ibdâ etmek ve yaratmak”[53] gibi anlamlara gelir. Bu kavram Kur’an-ı Kerim’de şu dört anlamda kullanılmıştır:

---

47 Bkz; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 571.
48 Bkz; İbn Manzur, a.g.e., c: 1, s: 80.
49 ULUTÜRK, Veli, a.g.e., s: 34.
50 A’raf, 7/179.
51 Şura, 42/11.
52 Mülk, 67/24.
53 İbn Manzur, a.g.e., c: 8, s: 6.

a) Yarmak, ayırmak: “Fatara” (فَطَرَ) fiili temelde “uzunlamasına yarmak, ayırmak” gibi anlamlara gelir. Nitekim söz konusu kavram “*O günün dehşetinden gök yarılacak, Allah’ın vaadi mutlaka yerine gelecektir*.”[54], “*Gök yarıldığı zaman…*”[55] şeklindeki Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır.

b) Delik, bozukluk, uygunsuzluk: “*Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?*”[56] ayetindeki “fütûr” (فُطُور) kavramı bu anlamda kullanılmıştır.

c) Fıtrat (ilk yaratılış hali, temiz ve aslî tabiat): “*O halde sen bir hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!*”[57] şeklindeki ayette geçen “fıtrat” (فِطْرَةٌ) kavramı bu anlamda kullanılmış olup beşerî varlığın Allah’ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade etmektedir.[58]

d) Yaratmak: "Fatr” (فَطْر) kavramı “*Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!*”[59], “*Hem bana ne oluyor ki, beni Yaratan'a kulluk etmeyecekmişim? Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz.*”[60] şeklindeki ayetler başta olmak üzere toplam on üç ayette “yaratmak” anlamında kullanılmıştır. Bu ayetlerde göklerin, yerin ve insanın yaratılışından bahsedilmiş ve söz konusu ayetlerin birçoğunda “fatr” kavramı ism-i fâil sigasında kullanılarak göğün, yerin ve insanın yaratıcısı olan Allah’a dikkat çekilmiştir. Her ne kadar Arap dilinde “fatr” kavramının asıl anlamı “yarmak” olsa da kavramın Kur’an içinde kazandığı anlam “yokluğu yarıp yeri, gökleri ve insanı yokluktan yaratmak” şeklinde olmuştur.

Bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki; özünde devenin azı dişinin damağını yarıp çıkmaya başlaması, yeryüzünde bitkilerin çıkması, ağacın dalları ve yaprakların çıkması gibi durumlarda “yarmak, yarıp çıkmak” anlamlarında kullanılan fatr kavramı “yarılmak, çatlamak, delik, bozukluk” gibi sözlük anlamlarıyla Kur’an-ı Kerim’de de kullanılmıştır. Bunun yanında “fatr” kelimesi Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında

---

[54] Müzzemmil, 73/18.
[55] İnfitâr, 82/1.
[56] Mülk, 67/3.
[57] Rûm, 30/30.
[58] KARAMAN Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, c: 4, s: 312.
[59] Yusûf, 12/101.
[60] Yâsîn, 36/22.

yaratmak, ilk kez yapmak, inşa etmek anlamlarına gelir. Kur'an'da yer, gök ve insanın yaratılışı gibi birçok konuda karşımıza çıkan "fatr" kavramı özellikle insanın yaratılışını ifade etmek için kullanıldığında halk kavramından farklı olarak fiziki bünyenin bir bütün halinde yaratılışı anlamının yanında bu yaratılışla birlikte insan olma özelliklerinin de verilmesi, Allah'ın dinini kabul edecek bir kabiliyette yaratılması anlamlarını taşır. Nitekim aynı kökten gelen fıtrat kavramı da "ilk baştan yapmak, yaratmak; çocuğa anne karnında Allah'ın verdiği ilk yapı, hilkat, temiz tabiat; insanın özündeki Allah'ı tanıma yeteneği" gibi anlamlara gelir.[61]

Kur'an-ı Kerim'de yaratma anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de sun' (صُنْع) kavramıdır. Kelime olarak; bir şeyi yapmak, düzenlemek, üretmek ve imal etmek gibi anlamlara gelen sun' kavramı Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında "yaratmak" anlamını da ifade eder. Râğıb el-İsfahânî sun' kavramını "Bir fiili güzel, uygun ya da mükemmel bir şekilde yapmak." şeklinde tanımlamış ve her sun'un bir fiil olduğunu fakat her fiilin bir sun' olmadığını dile getirerek sun' ve fiil arasındaki farkı ortaya koymuştur.[62] Sun' kavramı Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında halk kavramından farklı olarak sanatkârane iş yapmak manasını da içerir. Fiilin iyi ve güzel olması, yerli yerinde ve sağlam yapılması anlamlarıyla yaratmanın estetik yönüne dikkat çekmektedir. Nitekim "*Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Bu her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır*."[63] şeklindeki ayette de sun' kavramı kullanılarak yaratmanın sağlam ve güzel oluşuna dikkat çekilmiştir.

Doğmak, olmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek, canlanmak, hayat bulmak, büyüyüp gelişmek, gençlik çağına girmek gibi anlamlara gelen "neşe'e" (نَشَأَ) fiilinden türeyen inşa' (إنْشَاء) kavramı da Kur'an'da yaratma anlamında kullanılan kavramlardan bir tanesidir. Oldukça geniş bir anlam aralığına sahip olan inşa' kavramı "yapmak, yaratmak, meydana getirmek, terbiye etmek, çıkarmak, yetiştirmek, büyütmek, yazmak, kurmak, bina etmek" gibi birçok anlama gelir.[64] Söz konusu bu

[61] ÇAĞRICI, Mustafa, "Yaratma", *DİA*, c:43, s:325.
[62] Bkz. Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 863.
[63] Neml, 27/88.
[64] İbn Manzur, a.g.e., c:1, s: 171.

kavram bir nesneyi icat edip varlık sahnesine çıkarmak anlamının yanında var olanın beslenip büyütülmesi ve yetiştirilmesi anlamlarını da ifade etmektedir. Daha çok canlılar hakkında kullanılmakta olup halk kavramından farklı olarak yaratmak anlamının yanında, yaratılan varlığın gelişimini de içine alır. Bu bakımdan inşa kavramı, ilk yaratma ile birlikte yetiştirmek ve terbiye etmek aşamalarının hepsini kapsamaktadır.

Hudûs (حُدُوث), vücûd (وُجُود) ve suret (صُورَة) kavramları da Kur'an-ı Kerim'de yaratma anlamında kullanılan kavramlardan bazılarıdır. "Yokken var olmak, vuku bulmak, sonradan meydana gelmek" anlamındaki "hadese" (حَدَثَ) kökünden türeyen, özelikle kelâm ve felsefe alanlarında yaratma konusunda çok sık kullanılan kelimelerden olan ihdâs (إحْدَاث), "bir şeyi yok iken var etmek, zaman içinde var etmek" gibi anlamlara gelir. Îcâd etmek, varlık vermek, örneksiz yaratmak gibi anlamlara gelen vücûd da Kur'an'da özellikle kâinatın yaratılışı bağlamında sıkça kullanılmaktadır. "Şekil, biçim, örnek, bir şeyin dış görüntüsü, yapısı, hakikati, mahiyeti, özü" anlamlarına gelen sûret kelimesinden gelen tasvir (تَصْوِير), İbn Manzûr'a göre Allah'a nisbet edildiğinde "her bir varlığa özel bir sûret (görüntü) vermek, başka varlıklardan ayırt edilmesini sağlayan bir yapı kazandırmak" anlamlarına gelir. Genel olarak yaratma kavramının içerisinde anlaşılan tasvir özünde yaratmadan sonra gerçekleşen şekil, biçim ve ahenk verme, güzel bir görüntüye kavuşturma aşamalarını ifade eder. Nitekim "*Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin" diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı.*"[65] ve "*Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır.*"[66] şeklindeki ayetler de tasvir kavramının bu anlamını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Yaratılış olayını anlatmak üzere Kur'an-ı Kerim'de kullanılan kavramlar bunlarla da sınırlı değildir. Buraya kadar açıkladığımız kavramlar dışında "ihrâc (إخْرَاج), ihyâ' (إحْيَاء), kevn (كَوْن)" gibi bazı kavramlar da asıl anlamları yaratmak olmamakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de bazı durumlarda yaratmak anlamında

[65] A'raf, 7/11.
[66] Mü'min, 40/64.

kullanılmışlardır. Kelam âlimleri tarafından "Yok olanı yokluktan varlığa çıkarmak"[67] şeklinde tanımlanan bu eylem kuşkusuz Kur'an-ı Kerim'in en önemli konularından bir tanesi durumundadır. Yüce Allah daha peygamberine indirdiği ilk ayetlerde "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*"[68] şeklindeki hitabıyla zatının ilk fiilini insanlığa tanıtmış ve daha ilk ayetlerde insanlığa en önemli mesajlarından birini vermiştir.[69] İlerleyen süreçte indirilen "*Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur.*"[70] ve "*Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir.*"[71] şeklindeki başka ayetlerle konu daha da pekiştirilmiş ve Allah'tan başka yaratıcı olmadığı gerçeği ortaya konulmuştur.

Asıl hedefi insanlara doğru yolu göstermek olan hidayet kaynağı Kur'an, pek çok ayetinde evrenin ve insan başta olmak üzere evrendeki bütün varlıkların yaratılışı ile ilgili birçok bilgiyi de insanlığa sunarak Allah ve insan arasındaki yaratan-yaratılan ilişkisini gözler önüne sermiş, insanı yaratıcısına iman etmeye davet etmiştir. Unutulmamalıdır ki insanı yaratılmışların en şereflisi konumuna yükseltecek olan da söz konusu bu iman ve ona yakışır bir itaatle sürdürülen hayatlar olacaktır.

3. YARATILIŞ TEORİLERİ

İnsan var olduğu günden beri, içerisinde hayatını sürdürdüğü ve her türlü ihtiyacını karşılama imkânı bulduğu evrenin nasıl yaratıldığını merak edegelmiştir. Aynı zamanda insan için evrenle birlikte kendi yaratılış süreci de büyük bir merak konusu olmuş, bu yaratılışın nasıl, hangi maddeden ve niçin meydana geldiği gibi sorulara cevap aranmıştır. İşte insanın duyduğu bu merak ve ona bağlı olarak ortaya çıkan bu cevap arayışı sebebiyle; en ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar, tarihin her kesiminde yaratılış ile ilgili tasvir ve izahlara rastlamak mümkün olmuştur. Her ne kadar konunun metafizik boyutta olması ve metafizik boyuttaki konuların ilahi bir bilgi olmadan tam anlamıyla çözülememesi gibi etkenler yaratılış konusunu anlamayı ve konuyla ilgili doğru izahlar getirebilmeyi oldukça zor bir hale getirmiş olsa da insanın yaratılışı anlama çabası hiç bitmemiştir. İnsan, içindeki merak

---

[67] Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 253.
[68] Alak, 96/1.
[69] YÜCEDOĞRU, Tevfik, *İslâm İtikadında Yaratılış*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1994, s: 9.
[70] Zümer, 39/62.
[71] A'râf, 7/54.

sebebiyle, salt akılla sonuna kadar çözülmesi mümkün olmayan bu meseleye, cevaplar aramayı ihmal etmemiş ve onun tarih boyunca yaratılış konusunda yaptığı izah ve tasvirler; yoktan yaratılış, kadim bir maddeden türeyiş, kendiliğinden oluş ve sudur teorisi olmak üzere dört şekilde ortaya çıkmıştır.

a) Yoktan Yaratılış

Başta İslamiyet olmak üzere semavi dinlerde ve pek çok monoteist inanç sisteminde Tanrının var olan her şeyi yoktan yarattığı ve tamamen iradî bir şekilde düzenlediği inancı hâkimdir. Yahudilikte Tevrat'ın giriş bölümü olan Tekvin'de hiçbir şey yokken Tanrı'nın ilk temel formları yaratması ele alınmış[72], Hristiyanlıkta da yaratılış konusu büyük oranda Yahudilikteki doktrin çerçevesinde yorumlanmıştır. İslamiyet'te ise, her ne kadar "Âlemi yoktan yarattım." şeklinde bir ayet veya buna açık ve net olarak işaret eden bir hadis bulunmasa da, gerek ayetlerde gerekse hadislerde yaratılış ifade eden halk, bed' ve fatr kelimelerinin "yoktan yaratılış" anlamına gelmesi bu inancın kaynağı olmuştur. Bunun yanında naslarda bir temel maddeden söz edilmemesi ve özellikle birden çokluğa geçişte aracı bir kadîm maddeden bahsedilmiyor oluşu da yaratılışın yoktan olduğunu ifade etmektedir.[73]

Yoktan yaratılmayı doğru bir şekilde anlayabilmek için öncelikle yokluğun ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Ancak, yokluk kendi başına düşünülemeyen, sadece varlığın olumsuzlanması/nefyedilmesi ile anlaşılabilen bir içeriğe sahip olduğu için, yokluğun neliğinin, var olan somut veya soyut nesnelerin varoluş özelliklerine bakılarak anlaşılması gerekir.[74] Bu anlamda yokluğu ve yoktan yaratılışı anlayabilmek için öncelikle varlığı anlamak gerekmekte olup bu kavramlar arasındaki ilişki Kelam ilminde vucûd-adem taksimi ile ifade edilmiştir.

Sözlükte "bulmak, var olmak, bulunmak; varlık" gibi anlamlara gelen vücûd kavramı terim olarak ise; "bir şeyin zihinde ve zihnin dışında bulunması, gerçek bir varlığa sahip olması" veya "bir şeyin aklî tahlil yoluyla belirlenen mahiyeti ve zatı" şeklinde tanımlanmakta olup düşünebildiğimiz, farz ettiğimiz, kabul ve inkar ettiğimiz

[72] Tekvin, I/1-2.
[73] YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 37.
[74] ERDEM, Engin, *İlâhî Ezelilik ve Yaratma Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s: 62.

her şey vucûd kavramı içinde değerlendirilir. İnsan aklının ulaşabildiği en genel kavram olarak kabul edilen vucûd, düşünmeye gerek kalmadan akıl tarafından hemen anlaşıldığından apaçık yani bedîhî bir kavram sayılır. Bundan dolayı varlık teriminin tarifi yapılmamıştır.[75] Aynı zamanda varlık kavramının bu bedihî yapısından dolayı tarif edilmesine ihtiyaç da yoktur. Çünkü bir şeyin tarifi kendinden daha açık bir kavramla yapılır. Varlıktan daha açık bir bilgimiz olmadığına göre onu tarif etmemiz de mümkün değildir.[76]

Vucûd, Kelam âlimlerinin çoğu tarafından "hariçte varlığı olan, kendisinden haber verilebilen ve nesneler dünyasında var olan"[77] şeklinde anlaşılmış ve zihni tasavvurlar varlık kavramının kapsamı dışında tutulmuştur. Bu konuda Eş'arî ve Maturudî kelamcılarının görüşleri benzer şekilde olup her iki mezhep tarafından da vucûd kavramının kapsamı varlık sahasında olan şeylerle sınırlandırılmış, vucûd, "hariçte var ve sabit olan" şeklinde açıklanmıştır. Bunun yanında Mu'tezile kelamcılarının da vucûd kavramına yükledikleri anlam benzer olup "sabit ve var olan"[78] şeklindedir. Genel anlamda varlığın sınırları, Kelam âlimleri tarafından bu şekilde çizilmiş ve varlık bilgisinin beş duyu, akıl ve sadık haber ile elde edilmesi gerektiği belirtilerek Kelam ilminde, varlıklar hakkında bu yollarla edinilen bilgilerin gerçek ve şüphe edilmez olduğu kabul edilmiştir.

Kelam ilminde varlıklar kadîm ve hâdis olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadîm varlık yalnızca Allah'tır. O ezelî ve ebedîdir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da tek olup ondan başka kadîm olarak nitelenebilecek bir varlık yoktur. Hâdis ise Allah'tan başka diğer bütün varlıkları ifade eder.

Kadîm; "varlığı kendinden olan, varlığının başlangıcı bulunmayan, var olmadığı bir zaman düşünülemeyen ve daima var olan" gibi anlamlara gelir. Bu durum yalnızca Allah Teâlâ'ya ait bir özellik olup kadîm varlık yalnızca Allah'tır. "*O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.*"[79] şeklindeki ayet ile "*Allah vardı, O'ndan*

---

[75] GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman, *Kelâm Tarih-Ekoller ve Problemler*, Tekin Yayınevi, Konya, 2014, s: 148.
[76] YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 44.
[77] Curcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Ta'rifât*, İstanbul, tsz., s: 160.
[78] Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1975, s: 175-176.
[79] Hadîd, 57/3.

başka hiçbir şey yoktu.”[80], “*Allah'ım! Sen ilksin, Senden önce hiçbir şey yoktur.*”[81] şeklindeki hadisler Allah'ın kadîm varlık oluşunun nakli delillerinden bazılarıdır. Bu ayet ve hadislerden de anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ, kadîm ve ezelîdir; varlığının başlangıcı olmayıp her şeyin başlangıcı ve başlatıcısı O'dur. Bu anlamda O'nun en temel özelliklerinden birisi de yaratıcı olmasıdır. Öyle ki varlıklar arasında yapılan kadîm ve hâdis ayrımının temelinde de yaratan ve yaratılan arasındaki farkı ortaya koymak vardır. Kur'an-ı Kerim pek çok ayetinde Allah'ın yaratıcı niteliğine dikkat çekmiştir. Kur'an-ı Kerim'de göklerin, yerin ve insan başta olmak üzere bu ikisi arasındaki her şeyin Allah tarafından yaratıldığı belirtilmiş, Allah'tan başka hiçbir varlığın yaratıcı olmadığı önemle vurgulanarak yegâne yaratıcının O olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna bağlı olarak İslam inanç sisteminde Allah'ın en önemli özelliklerinden bir tanesi olan “yaratıcı” vasfını kabul etmemek ya da bu konuda ona eş veya benzer tanımak kişiyi İslam dairesinden çıkaracak en temel sebeplerden biri olarak görülmüştür.

Hâdis ise “sonradan meydana gelen, varlığının başlangıcı olan ve yok iken sonradan var olan” gibi anlamlara gelmekte olup Allah dışındaki bütün varlıkları ifade eder. Açık bir şekilde görülmektedir ki; Kelam ilmindeki bu varlık sınıflandırmasının özünde varlığın yaratan mı yoksa yaratılan mı olduğu yatmaktadır. Allah Teâlâ bütün kâinatın yaratıcısı olarak yegâne kadîm varlık iken bütün yaratılmışlar hâdis olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında “Allah'tan başka her şey”[82] olarak tanımlanan âlem terimiyle de ifade edilen hâdis varlıklar bütünüyle Allah'ın varlığının birer alameti durumundadır. Gerek âlem gerekse başka bir terimle ifade edilmiş olsun hâdis varlıklar, yok iken sonradan var edilmiş, yokluktan yaratılmış, başlangıçları olduğu gibi sonları da olan ve hiçbir ilahi güce sahip olmayan varlıklardır.

Kelam ilminde, Allah'ın kadîm, O'nun dışındaki bütün varlıkların ise hâdis olduğu hükmü yoktan yaratılış inancının temelini teşkil etmesi yönünden son derece önemlidir. Nitekim âlemin menşeinin yokluk (adem) olduğu hükmüne Allah'ın kadîm, diğer bütün varlıkların ise hâdis olduğu noktasından hareketle varılmıştır. Öyle ki

---

[80] Buhârî, Bed'u'l-Halk, 1.
[81] Müslim, Zikr, 61.
[82] Cüveynî, İmamu'l-Harameyn, *el-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloğlu vd., TDV Yayınevi, Ankara, 2016, s: 36; Bağdâdî, Abdülkâhir, *Usûllu'd-Dîn*, İstanbul, 1928, s: 33.

hâdis olmanın ifade ettiği anlam da yok iken sonradan var olmak olup hâdis olanların hepsi sonradan var edilme hükmüne tabi durumdadır. Ayrıca yaratılışın anlamı ise bir şeyin yokluktan varlığa çıkarılması şeklinde açıklanmıştır.[83] Bunun yanında "Allah'tan başka bütün varlıklar hadistir." hükmü naslar esas alınarak ortaya konulmuş bir hükümdür. Ancak kelam âlimleri, bu hükmün doğruluğunun aklî önermelerle de desteklenmesi gerektiğini düşünerek konuyla ilgili akıl, mantık ve bilim çizgisinde izahlar ortaya koymaya da gayret etmişlerdir. Âlemin menşeini anlamak ve konuyla ilgili aklî bir izah yapabilmek için onu meydana getiren parçaların derinlemesine incelemesinin gerekliliğine dikkat çekilmiş, sözgelimi Nesefî, âlemin yaratılması ile neyin kastedildiğini daha iyi anlamak için, âlem sözcüğünün ne anlama geldiğine ve âlemin nelerden oluştuğuna bakmak gerektiğini söylemiştir.[84] Kelam âlimleri de bu noktadan hareketle hâdis varlıkları kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutarak âlemi meydana getiren unsurları a'yân ve araz olmak üzere ikiye ayırmışlardır.

Varlıkların harici özelliklerinden olan arazların, kendi kendilerine var olmaları mümkün olmayıp ancak varlıklarla birlikte ortaya çıkabilirler. Kelam âlimleri tarafından "karar ve devamı olmayan, kendi başına devam etmesi mümkün olmayan, ancak başkasına bağlı olarak yer tutabilen, başlı başına mevcut olmayan ve zatıyla kaim olmayan" gibi daha birçok tanımı yapılan arazlar, kendi başlarına bir varlıkları ve devamlılıkları olmayıp her an bir değişim içinde olan gelip geçici şeylerdir. Kelamcılara göre renk, tat ve koku başta olmak üzere yaklaşık otuz kadar araz bulunmaktadır. Cisimlerin üzerinde devamlıymış gibi görünen arazların devamlılığı Allah'ın tekrar yaratmasına bağlı olup kendi başlarına var olmaları ya da başka bir arazda var olmaları mümkün değildir. Kısacası arazlar hem var olmak hem de varlıklarını devam ettirmek için bir var ediciye muhtaçtır ve bu onların hâdis olduğunu gösterir.[85]

A'yân, ise "bir mahalle ihtiyaç duymaksızın kendi kendine var olan, başlı başına mevcut olan ve zatıyla kaim olan" şeklinde tanımlanmaktadır. A'yânın, bileşik

---

[83] Bkz. YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 51.
[84] Nesefî, *Tabsıratü'l Edille Fî Usûli'd-Din,* (Haz. Hüseyin Atay), Ankara, DİB Yayınları, 1993, c. 1, s. 62.
[85] Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1979, s: 19.

olmayanları cevher, bileşik olanları ise cisim olarak adlandırılmaktadır.[86] Söz konusu tanımlamalardaki kendi kendine var olan ve zatıyla kaim olan gibi ifadeler uzayda ve boşlukta kendi kendine yer kaplaması, yer kaplama konusunda, yer kaplayan başka bir şeye tabi ve bağlı olmaması gibi anlamlara gelmektedir.[87] Varlığın en küçük birimi olarak kabul edilen cevhere "cevher-i ferd" veya "cüz-i lâyetecezza" gibi isimler de verilmekte olup bilimsel literatürde atom olarak adlandırılır. Atomlar uzayda yer kaplama ve arazlardan ayrılamama gibi özelliklerinden dolayı mekân ve cihetle sınırlı olma, bir şeye ihtiyaç duyma gibi eksikliklerle donatılmıştır. Bu da hâdis olmalarını gerektirir. Zira atomlar hâdis varlıklar olan arazların mahalli durumundadır ve hâdis şeylere mahal olan şey de hâdistir. Dolayısıyla cevherler de arazlar gibi hâdistir ve diğer bütün hâdis varlıklar gibi Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla meydana gelmekte olup varlıkları ve varlıklarının devamı O'nun yaratması ve bu yaratmayı tekrarlaması iledir.

Cisimler için de durum cevherlerle aynıdır. Maddenin şekil almış formu olarak bilinen cisimler cevherlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Cisimleri meydana getiren cevherler hâdis olunca onların birleşmesinden ortaya çıkan cisimlerin de hâdis olması gerekmektedir. Bunun yanında cismin cevherlerin birleşmesiyle meydana geliyor olması var olabilmek için başka bir şeye ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Bu aynı zamanda fazlalık ve eksikliği kabul etme anlamlarına da gelir. Cismin başka nesnelere ihtiyaç duyması, fazlalık ve eksikliği kabul etmesi gibi bu özellikleri ise birer eksiklik belirtisi olup bu özellikler kadîm olmaya elverişli olmadığını ve hâdis olduğunu gösterir. Bu anlamda cismin kendi kendine var olması veya başkasını meydana getirmesi mümkün değildir. Tıpkı araz ve cevherler gibi cisimler de Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmekte olup hem var olmak hem de varlığını devam ettirebilmek için O'na muhtaçtır.[88]

Görüldüğü üzere Kelam ilminde, âlemdeki varlıkların, ister a'yân ister araz olsun, hepsinin hâdis olduğu dolayısıyla yok iken sonradan var edildiği ve varlıklarını yokluğun öncelediği hükmü kabul edilmektedir. Bu hükme varılırken âlemi meydana getiren araz, cevher ve cisimler özellikleri açısından değerlendirilmiş olup söz konusu

---

[86] Nesefî, a.g.e., s: 62-63.
[87] Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akâidi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah, 1999, s. 125.
[88] Bkz. YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 55-56.

hükmün elde edilmesinde en önemli etken âlemi meydana getiren bu varlıkların bünyelerinde barındırdıkları eksiklikler olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in konuyla ilgili açıklamalarının yanında bugünün bilimsel bilgileri de göstermektedir ki bu nesnelerin kendi kendilerini var edebilmeleri mümkün olmadığı gibi hem var olmak hem de varlıklarını sürdürebilmek için kendilerini var edip varlıklarının devamını sağlayacak bir yaratıcıya muhtaçtırlar. Evrendeki en özel varlık olan insan da dâhil olmak üzere hiçbir varlık kendi kendini var edebilme yetenek ve kabiliyetine sahip değildir. Başlangıçta bütün unsurlarıyla Allah tarafından yaratılmış olan âlem şu anda da her an O'nun tarafından yaratılmaya devam etmektedir.

Yaratılışa konu olması bakımından varlığın durumu genel anlamda bu şekilde olup yegâne kadîm varlık olan Allah Teâlâ dışında diğer bütün varlıkların varlığını yokluk öncelemektedir. Yokluk, kelam ilminde "adem, ma'dum" gibi kavramlarla ifade edilir. Ehl-i sünnet kelam âlimleri tarafından "hiçbir şey olmayan" şeklinde açıklanan adem kavramı "yokluk, hiçlik ve varlığın yaratılmasından önceki hali" gibi anlamlara gelir. Adem hariçte bir varlığı bulunmayan sırf zihnî bir kavram olup bilinmesi ancak varlığa bağlıdır. Sırf olumsuzluk ve hiçlik olarak görülen ademin olumlu hiçbir özelliği ve hiçbir ispat niteliği yoktur. Bu anlamda adem varlık özelliklerinden hiçbiriyle nitelenemeyen bir kavram olup sırf yokluk ve hiçlik olarak ifade edilir ve varlığın zıddı olarak kabul edilir.[89] Istılahta ise, "Zihin dışında ne bizzat ne de başkasına bağlı olarak bulunmayan ma'lum-i ilahi"[90] şeklinde açıklanmaktadır.

Kelam ilminde adem (yokluk) kelime ve ıstılah olarak bu şekilde anlaşılmış olup yoklukla ilgili de bazı taksim ve sınıflandırmalar yapılmış ve Allah'ın âlemi hariçte hiçbir madde, örnek alınabilecek hiçbir şekil olmaksızın yoktan yarattığı konusu üzerinde önemle durulmuştur. Öyle ki yaratıcılık vasfı Allah Teâlâ'nın en temel özelliklerinden biri durumundadır ve bu yaratmanın yoktan var etmek şeklinde meydana gelmesi İslam inancında son derece önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda İslam inanç sisteminde, yaratıcılık vasfı Allah'ın en büyük niteliklerinden biri olarak görülmüş, yaratmanın Allah Teâlâ'nın en önemli fiili olduğu kabul edilmiş ve bu

[89] Curcânî, a.g.e., s:235.
[90] Sâbûnî, a.g.e., s: 152.

yaratmanın aslı “yok iken sonradan var etmek, yok iken varlık alanına çıkarmak ve yoktan var etmek”[91] şeklinde ifade edilmiştir.

İslam inanç sisteminde Allah’ın yaratma fiilinin “yoktan var etmek” şeklinde anlaşılmasının kaynağı, elbette ki Kur’an’dır. Her ne kadar Kur’an-ı Kerim’de adem kavramı geçmiyor ve açık ve net bir şekilde “Âlemi yoktan yarattım.” şeklinde bir ayet bulunmuyor olsa da Kur’an, âlemin yoktan yaratıldığına dair bazı işaretleri de içerisinde barındırmasıyla yoktan yaratılış inancının kaynağı durumundadır. Bu inancın oluşmasında her şeyden önce Kur’an-ı Kerim’in muhataplarına takdim ettiği Allah anlayışı etkili olmuştur. Hiç şüphesiz yaratılış konusu Allah’ın eşsiz kudretini gözler önüne sermesi bakımından Kur’an-ı Kerim’in en önemli konularından bir tanesidir. Kur’an konuyla ilgili ayetlerde muhataplarına her şeyi yaratan ve kendinden başka yaratıcı olmayan bir Allah tanıtmaktadır.[92] Bunun yanında konuyla ilgili Kur’an-ı Kerim’in dikkat çektiği bir diğer nokta ise Allah’ın ezelde yalnız kendisi var olan ilk varlık olmasıdır.[93] Kur’an-ı Kerim bu ayetlerde Allah Teâlâ’yı muhataplarına “evvel” olarak göstermekte, böylelikle O’nun kadîm ve ezeli olduğuna dikkat çekerek varlığının başlangıcı olmayan, her şeyin başlangıcı ve başlatıcısı olan yegâne varlık olarak onu göstermektedir. Ayrıca onun varlığın başlatıcısı olması doğum ya da sudûr yoluyla da olmamıştır. Pek çok ayetinde Allah’ın yaratıcı vasfına ve yaratmadaki kudretine dikkat çeken Kur’an, “*O doğurmamıştır.*”[94] şeklindeki ayetle O’ndan maddi olarak hiçbir şey çıkmadığını da ifade etmiştir. Bunun yanında O’nun cüz ve parçalara ayrılamayacağı, diğer varlıklar gibi cevher ve arazlardan oluşmadığı kısacası ona eş ya da benzer hiçbir varlık bulunmadığı da naslarda belirtilmiştir.[95] Bu anlamda Allah’ın her şeyin başlatıcısı olmasının şekli daha ilk inen ayetlerde O’nun “Yaratan Rab” olarak tanıtılmasıyla ortaya konmuş,[96] her konuda olduğu gibi bu konuda da eşi ve benzeri olmadığı ifade edilmiştir.[97] Bu şekilde izah edilen bir Allah anlayışı kendiliğinden yoktan yaratılış düşüncesini akla getirmektedir. Bu anlamda Kur’an’ın

---

[91] Mâturîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, s: 235-253.
[92] Ra’d, 13/16; En’am, 6/102; A’râf, 7/54.
[93] Hadîd, 57/3.
[94] İhlâs, 112/3.
[95] Şûrâ, 42/11.
[96] Alak, 96/1.
[97] A’râf, 7/54.

ortaya koyduğu her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her şeyi yaratan, O'ndan başka yaratıcı olmayan ve ilk olması dolayısıyla her şeyin başlangıcı ve başlatıcısı olan Allah anlayışı yoktan yaratılış inancına kaynaklık etmiştir.

Yoktan yaratılış inancının oluşmasında etkili olan durumlardan bir diğeri de yoktan yaratıcılığın Allah'ın sıfatlarından biri olmasıdır. Bu anlamda bir yaratma sıfatına, insan da dâhil evrende başka hiçbir varlık sahip değildir. Yoktan yaratıcılığın Allah'ın sıfatlarından biri olduğu Kelam âlimlerinin ittifakla kabul ettikleri bir husustur. Her ne kadar yaratmada etkin sıfat Eş'arîlerde kudret, Mâturîdîlerde ise tekvin olarak kabul edilse de her iki mezhep tarafından da Allah Teâlâ'nın "yoktan yaratıcı" olduğu kabul edilmekte, onun böyle bir sıfatla vasıflandırılmış olduğu gerçeği de yoktan yaratılış inancını getirmektedir.[98]

İslam itikadında yoktan yaratılış inancının oluşmasında etkili olan sebeplerden bir diğeri ise Kur'an'daki bazı lafızların yoktan yaratılış ifade etmesidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de adem kavramı geçmiyor ve açık ve net bir şekilde "Âlemi yoktan yarattım." şeklinde bir ayet bulunmuyor olsa da bazı kaynaklarda "*Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım*."[99] şeklindeki ayet ve "*Allah vardı, O'ndan başka hiçbir şey yoktu*."[100] mealindeki hadis yoktan yaratılış inancının delili olarak gösterilmektedir. Doğrudan olmasa da dolaylı yoldan yoktan yaratılışa delil teşkil ettiği düşünülen bu ayet ve hadisin yanında ayet ve hadislerde yer alan halk (خَلْقٌ), hâlık (خالِق), bedi' (بَدِيع), fâtır (فَاطِر) ve bârî (بَارِئ) gibi kavramlar da ifade ettikleri anlam sebebiyle yoktan yaratılış inancının kaynağı durumundadır. Kur'an'ın indirilmesinden önceki dönemde cahiliye Araplarınca da yaratmak anlamında kullanılan bu ifadeler, Kur'an semantiği içerisinde Allah'ın eşyayı yoktan yarattığını ifade eder duruma gelmişlerdir.

Fahreddin er-Râzî sözlükte "takdir etmek" ve "yaratmak" anlamlarında olan halk kelimesinin Kur'an semantiği içerisinde "îcâd, ibda'[101] ve yokluktan varlığa çıkarma" anlamlarını kazandığını ifade etmektedir. "Hâlık" (خالِق) kavramının da

[98] Bkz. YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 61.
[99] Meryem, 19/9.
[100] Buhârî, Bed'u'l-Halk, 1.
[101] İbda': Hiçbir şeyi örnek almadan ya da taklit etmeden bir eser inşâ etme, vücuda getirme, örneksiz yaratma.

“eşyayı yoktan yaratan” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirten Râzî Allah Teâlâ’nın “hâlık (خالِق), bârî (بَارِئ) ve musavvir” (مُصَوِّر) isimlerinin genel anlamda “yoktan yaratan” manasına gelmekle birlikte, özel anlamda sırasıyla “eşyayı yoktan yaratan”, “insanı topraktan var eden” ve “özel bir şekil veren” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.[102]

Kur’an-ı Kerim’de âlemin yoktan yaratıldığını ifade eden bir diğer kavram da el-bedî’ (اَلْبَدِيعُ) kavramıdır. Sözlükte “ilk defa bir şey ortaya koymak” anlamına gelen bedî’, Kur’an’ın anlam bütünlüğü içerisinde “daha önce örneği bulunmayan bir şeyi ilk defa yoktan yaratan ve yarattığında sanatının bütün inceliklerini gösteren” anlamlarını kazanmış olup aynı zamanda “Eşyayı daha önce bir örnek olmaksızın ilk kez yoktan yaratan” anlamında Allah’ın isimlerinden biridir. Bu anlamda söz konusu kavramlar özlerinde ifade ettikleri anlamların yanında Kur’an semantiği içerisinde kazandıkları yeni anlamlarla birlikte yoktan yaratılış inancının kaynağı olmaktadırlar.

Genel anlamda ilahî dinlerin tevarüs eden ortak özelliklerinden biri olan yoktan yaratılış inancı, İslam itikadında da büyük bir öneme sahip olup âlemin yoktan yaratıldığı gerçeği sarsılmaz bir inanç esası durumundadır. Duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah’ın dışındaki varlık ve olayların tamamı şeklinde tanımlanan ve Allah’ın varlığının alameti olması sebebiyle bu şekilde adlandırılan âlem, Allah tarafından yoktan yaratılmıştır. Bu durum insan da dâhil olmak üzere âlemi oluşturan her bir varlık için geçerli olup bunu kabul etmek İslam inancının temelini oluşturur. Söz konusu bu inancın kaynağı olarak Kur’an’ın takdim ettiği Allah anlayışı, yoktan yaratmanın Allah’ın sıfatlarından biri olması, Kur’an ve hadislerde yaratılışın kendisinden başladığı bir kadîm maddeden söz edilmemesi ve naslardaki bazı kavramların yoktan yaratılışa delalet etmesi gösterilebilir. Bu durumda yoktan yaratılış inancının temel kaynağı Kur’an olmaktadır. Kur’an, gerek ortaya koyduğu Allah tasavvuru ile gerekse bazı kavram ve ifadelere kendi semantiği içerisinde yüklediği anlamlarla yoktan yaratılış inancının oluşmasına kaynaklık etmiş, onun kaynaklığında oluşan bu inanç, İslam itikadının en temel ögelerinden birisi olmuştur.

[102] YÜCEDOĞRU, Tevfik, a.g.e., s: 63.

b) Kadim Bir Maddeden Türeyiş

"Evren nasıl meydana geldi? Bugün çevremizde gördüğümüz varlıklar başlangıçta nasıl ortaya çıktı?" gibi yaratılışın nasıl gerçekleştiğini anlamaya yönelik sorulara çok tanrılı dinlerin pek çoğunun verdikleri cevaplar kadîm bir maddenin varlığı fikrine dayanır. Tek tanrılı dinlere has yoktan yaratma inancını bütünüyle dışlayan çok tanrılı dinler, yaratılışı döngüsel bir tarih tezi üzerine oturtmuşlardır. Bu tezi savunan çok tanrılı antik dinlerde yaratılış sonradan ortaya çıkan bir süreç olmayıp madde ve form ezelden beri var olagelen bir şeydir. Kadîm madde ya da ezelî madde şeklinde adlandırılan bu madde, varlığın temelini oluşturan, evrendeki bütün varlıkların kendisinden meydana geldiği, varlığının başlangıcı bulunmayan ilk madde durumunda olup ilâhlar bu maddeye sadece şekil vermiştir. Yaratılış, başı ve sonu bulunmayan, sürekli tekrarlanan formlar âleminde bir düzenleme niteliğindedir. Bunun yanında tanrılar da bu âlemin bir parçası olmaları sebebiyle zaman açısından âlemden önce değillerdir. Zira bu anlayışta, tanrılar da dâhil olmak üzere, bütün varlıklar kadîm maddenin farklı formlarda şekil almasıyla oluşmuştur. Farklı inanç sistemlerinde farklı kabuller olmakla birlikte bu kadîm madde çoğu zaman su, bazen kozmik bir yumurta bazense bir toprak parçasıdır. Başlangıçta tanrıların oluşmasıyla başlayan süreç daha sonrasında tanrıların kadîm maddeye şekil vermesiyle devam etmiş, diğer varlıkların oluşumu da bu şekilde gerçekleşmiştir.[103]

Dinî sistemlerin yanında felsefe de varlık konusuyla ilgilenmiş ve varlığın ana maddesini araştırmıştır. En kısa şekilde bilgiye ve bilgeliğe ulaşma çabası olarak tanımlayabileceğimiz felsefenin ilk konu alanı varlık olmuş, "arkhe problemi" adı altında evrenin ana maddesinin ne olduğu sorusuna cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Özellikle Sokrates'ten önceki Yunan filozoflarının ağırlıklı olarak cevabını bulmaya çalıştıkları soru "Arkhe nedir?" sorusu olmuş, bu dönemde bütün varlıkların kendisinden meydana geldiği kadîm maddenin ne olduğu bulunmaya çalışılmış, varlığın ana maddesinin su, apeiron, hava, ateş, sayı ve atom olduğu gibi farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu anlamda çok tanrılı dinlerde olduğu gibi antik Yunan felsefesinde

[103] Bkz: DEMİRCİ, Kürşat, "Yaratma", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), c: 43, s: 331-332.

de varlığın başlangıcının kadîm bir maddeden geldiği inancı hâkim olsa da bu kadim maddenin ne olduğu konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır.[104]

c) Sudûr Teorisi

Sözlükte "doğmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek, sâdır olmak, zuhur etmek" anlamlarında bir mastar olan sudûr kelimesi terim olarak ise varlığın mutlak bir olandan çıkıp bir sıra düzeni içinde evreni oluşturması anlamına gelir. İlâhî dinler tarafından evrenin Allah'ın mutlak irade ve kudretiyle sonradan ve yoktan yaratıldığına dair verilen bilgilerin birtakım mantıksal açmazlara sebep olduğu düşüncesiyle Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflar, evrenin ortaya çıkışını -kendilerine göre- çelişkilerden uzak ve daha anlaşılabilir bir sistemle açıklamak üzere kaynağını Plotin'den alan sudûr teorisini benimsemişlerdir.[105]

Söz konusu teori temelde Plotin tarafından ortaya atılan bir teori olmakla birlikte, aynı zamanda birçok düşünürün görüşlerinden izler görebileceğimiz eklektik bir sistemdir. İslam düşünce sisteminde ilk defa Fârâbî tarafından kullanılan bu sistem, yaratılış konusunda Yunan felsefesinin tanrısallaştırdığı akıl ile semavî dinlerdeki yoktan yaratma fikri arasında bu iki sistemi birleştirerek bir orta yol bulmaya çalışan Yeni-Platoncu düşüncenin, İslâm düşünce dünyasına aktarılmış şeklidir. En basit tarifiyle "tüm var olanların Tanrı'dan taşması" şeklinde açıklanabilecek olan sudûr teorisi her ne kadar din ve felsefe arasında bir uzlaştırma sağlamaktaymış gibi görünüyor olsa da teorinin semavî dinlerdeki yoktan yaratılış inancıyla bağdaşan bir yanı yoktur. Nitekim bu sistemin kaynağı olarak görülen Plotin'in düşünce sisteminde de yaratma fiili kesin bir şekilde reddedilmekte âlemin Tanrı'dan zorunlu olarak taşma suretiyle meydana geldiği belirtilmektedir.[106]

Allah'ın kendi zatını düşünmesi ve bilmesi sonucunda O'ndan manevi bir cevher olan ilk aklın çıkmasıyla başlayan sudûr hadisesi, ilk aklın Allah'ı ve kendisinin mümkün varlık oluşunu düşünmesiyle devam etmiş bunun sonucunda ise ikinci akıl ve birinci göğün nefsi ve maddesi meydana gelmiştir. Bu şekilde her bir aklın Allah'ı

[104] Daha ayrıntılı bilgi için bkz; ERDEM, Hüsamettin, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Hü-er Yayınları, Konya, 2016, s: 63-81.
[105] Bkz; KAYA, Mahmut, "Sudûr", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), c: 37, s: 467-468.
[106] ERDEM, Hüsamettin, a.g.e.,, s: 292.

düşünmesiyle bir sonraki akıl, kendisinin mümkün ve sonradan var olduğunu düşünmesi ile ise nefsiyle birlikte gök küreleri oluşmuş ve bu süreç zorunlu bir şekilde devam etmiştir. Böylece sudûr olgusu güneş sistemindeki gezegenlerin sayısınca devam ederek ay küresinin aklı olan faal akılda son bulmuştur. Faal akıl, ay altı âlemdeki her çeşit fizikî, kimyevî, biyolojik ve fizyolojik oluş ve bozuluşun ilkesi durumunda olup faal akılla gök kürelerinin dairesel dönüşü sonucunda bütün maddî varlıkların ilkesi sayılan heyulanın oluşumu gerçekleşmiştir. Heyulanın şekil ve suret kazanmasıyla önce su, toprak, ateş ve havadan ibaret dört unsur meydana gelmiş, bunların da belli oranlarda birleşmesiyle cisimler dünyası oluşmuştur.[107]

Kısaca bu şekilde açıklanabilecek olan sudûr teorisi başta Gazzâlî ve İbn Rüşd olmak üzere pek çok kelamcı ve filozof tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Sudûr olayının zorunlu olduğunu savunmalarından dolayı Allah'ın irade ve ihtiyarını sınırlandırmış olmaları ve her ne kadar sudûrun zaman dışı olduğunu söylüyor olsalar da ortaya koydukları teorinin Allah'ın bilgisinin ezeli olması sebebiyle ezeli bir âlem tasavvuru çiziyor olması bu eleştiri noktalarının merkezinde yer alır. Bunun yanında ortaya koydukları sistemde Allah sadece kendi zatını bildiği halde O'ndan sudûr ederek oluşan akıllar hem Allah'ı hem de kendi varlıklarının sonradanlığını bilmektedir. Bu da akılların bilgisinin Allah'ın bilgisinden daha geniş ve kapsamlı olduğu anlamına gelir ki bu durum Allah'ın mutlak kemaliyle asla bağdaşmaz. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde ise sudûrun İslam'ın yoktan yaratılış inancıyla asla bağdaşmayan bir teori olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[108]

d) Kendiliğinden Oluş

İnsanın yaratılış konusuyla ilgili yaptığı izahlardan bir diğeri de bir yaratıcı ya da varlıkların kendisinden meydana geldiği bir kadîm madde olmadan evrenin kendiliğinden var olduğu düşüncesidir. Büyük oranda sebeplilik ilkesi ile alakalı olan bu var oluş fikri, başlangıçta hiçliğin olduğu bir durumda ortaya çıkan büyük patlama ve sonrasında oluşmaya başlayan fiziksel yasaların etkisiyle, patlamayla oluşan evrenin yasalarla değişim ve gelişim geçirmesi esasına dayanır. Bu varoluş tasavvurunda, patlamayla birlikte evrenin oluşması ve sonraki süreçte meydana gelen

---

[107] KARUÇ, Benazir, *Plotinus ve Fârâbî'de Varlık ve Sudûr Teorisi*, Ankara, 2017, s: 59-60.
[108] Bkz; KAYA, Mahmut, "Sudûr", *DİA*, c: 37, s: 467-468.

değişim, gelişim ve yeni varoluşlarda kesinlikle bir yaratıcının rolü olmayıp evrende sürekli olarak devam eden bütün bu oluşum süreçleri fiziksel yasalar çerçevesinde meydana gelmektedir.[109]

Konuyla ilgili bir diğer husus ise cansız evrende canlılığın oluşması durumudur. Canlıların oluşum ve gelişimini, türün bir başka türe dönüşmesi anlamında evrimleşme süreciyle açıklamaya çalışan evrim teorisine göre; canlıların ortaya çıkış ve türeyişi yaratıcı bir tanrıdan değil tabiattan kaynaklanmakta olup canlılar cansız formlardan tedrici bir şekilde kendi kendine meydana gelmiştir. Modern anlamda Darwin ile başlayan bu teoriye göre; canlılık, ara sıra gerçekleşmiş olabilecek önemli sıçramalarla beraber yavaş yavaş, tedrici bir şekilde ortaya çıkmış, önce birtakım makro moleküller türemiş, bunlar zamanla enerji üretip kendini kopyalamaya başlamış, böylece yaşam denilen olgunun ilk basamakları meydana gelmiştir. Sonrasında ise bütün canlı türleri, doğal seçim, çevreye uyum, kalıtım ve cinsel ayıklama gibi etkenler altında az sayıdaki ilkel canlıdan türeyerek ortaya çıkmıştır.[110]

Görüldüğü gibi söz konusu varoluş tasavvurunda gerek evrenin gerekse canlı ve cansız varlıkların oluşumu yaratıcı bir irade olmaksızın açıklanmakta, evrende meydana gelen her şey fiziksel yasaların bir sonucu olarak görülmektedir. Bu anlamda bazı bilimsel veriler de kendi felsefeleri doğrultusunda yorumlanarak yaratıcı bir güce ihtiyaç kalmaksızın kâinatın bu haliyle var olabileceği öne sürülmektedir.

Buraya kadar olan bölümde Kur'an-ı Kerim'de yaratılış ifade eden kavramları ve insanlık tarihi boyunca yaratılışı anlamlandırmak adına ortaya koyulmuş yaratılış teorilerini açıkladık. Şimdi de asıl konumuz olan insanın yaratılışını Kur'an merkezli bir bakış açısıyla açıklamaya çalışacağız.

---

[109] Bkz: KRAUSS, Lawrence, *Hiç Yoktan Bir Evren*, trc. Ebru Kılıç, Aylak Kitap, İstanbul, 2016, s. 172-173; HAWKİNG, Stephen ve MLODİNOW, Leonard, *Büyük Tasarım,* trc. Selma Öğünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2016, s. 114.

[110] ARIKAN, Hüseyin, AYAZ, Dinçer, *Biyoloji Tarihi ve Evrim*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2015, s.72'den nakleden: KOMAY, Talha, *Evrim Teorisi Ve Kelam Açısından Değerlendirilmesi*, Konya, 2018, s. 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE HZ. ÂDEM VE EŞİNİN YARATILIŞI

Biliyoruz ki yaratmak en kısa tanımıyla yokluktan varlığa geçirme eylemidir. Bu eylemin de mutlak olarak faili, Allah'tır. Zira Allah her şeyin yaratıcısıdır. Göklerin, yerin, güneşin, ayın, gezegen ve yıldızların, gece ve gündüzün, dağların, ovaların, nehirlerin, ağaçların ve meyvelerin hatta melekler, cinler ve insanlar da dâhil olmak üzere bütün varlıkların yaratıcısı yalnız Allah'tır. Allah Teâlâ'nın bütün bu yarattığı varlıklar içerisinde Hz. Âdem ve Havva, dolayısıyla insan, en son yaratılmış olandır. İnsan kâinat ve kâinattaki diğer varlıkların hepsinden sonra yaratılmıştır. Esasen bu insanın değerli bir varlık oluşundan ve kâinattaki her şeyin onun hizmetine verilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani insandan önce onun yaşamını sürdüreceği mekân ve bu mekânın iç donanımı yaratılmış, sonrasında da tıpkı inşaatı tamamlanan bir binaya sahibinin yerleşmesi gibi insan, yokluktan varlığa geçirilerek yeryüzüne yerleştirilmiştir.[111]

1. HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah Teâlâ kâinatı ve kâinatta bulunan bütün varlıkları yaratıp kâinatı yaşam için uygun bir yer haline getirdikten sonra, yaratmanın altıncı gününde insanı yaratmıştır. Nitekim "*Andolsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık ve bize hiçbir yorgunluk da dokunmadı*."[112] şeklindeki ayette de gökyüzü, yeryüzü ve insan da dahil olmak üzere bu ikisi arasında bulunan her şeyin altı günde yaratıldığı belirtilmiştir. Aynı şekilde bazı ayetlerde de yeryüzü, gökyüzü ve bu ikisi arasında bulunan dağlar, nehirler, bitkiler, hayvanlar ve madenler gibi yaşayanların ihtiyaç duyacağı bütün imkânların ikişer günlük süreçler halinde toplam altı günde yaratıldığı belirtilmiştir.[113] Her ne kadar ayetteki altı günü, dünya günüyle altı gün diye anlayanlar olmuşsa da, gökler ve yer yaratılmadan önce günden söz edilemeyeceği için ayette geçen gün anlamındaki yevm kavramını yirmi dört saatlik zaman süresi şeklinde anlamak doğru olmayacaktır. Sözlükte Güneş'in doğuşundan batışına kadar olan zaman dilimi şeklinde tanımlanan, modern dilde ise

---

[111] DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s: 80.
[112] Kâf, 50/38.
[113] Fussilet, 41/9-12.

büyük oranda Dünya'nın kendi etrafında bir tur dönmesi sonucu oluşan yirmi dört saatlik zaman dilimi anlamında kullanılan bu kavram aynı zamanda mutlak anlamda vakit, zaman, ân gibi anlamlar da ifade eder. Râğıb el-İsfahânî bu kavramı "hangi müddet olursa olsun zamandan bir süre" şeklinde de tanımlamış ve söz konusu kavramın Kur'an-ı Kerim'de pek çok kez bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir.[114] Bu yüzdendir ki Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın fiilleri için kullanılan gün kavramını yirmi dört saatlik zaman süresi veya güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman dilimi şeklinde anlamamak gerekir. Nitekim söz konusu kavram "*Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister. O her an yaratma halindedir*."[115] şeklindeki ayette olduğu gibi bazı ayetlerde O'nun fiilleri hakkında "an" manasında da kullanılmıştır. Bunun yanında bazı ayetlerde Allah'ın katındaki bir günün insanların hesaplarına göre 1000 yıl tuttuğu da ifade edilmiştir.[116] İşte bu sebeple yakın dönemde yazılan pek çok tefsir kitabında kâinatın yaratılışıyla ilgili yeni teoriler de dikkate alınarak "altı gün" ifadesini her birinin ne kadar süre devam ettiğini ancak Allah'ın bildiği "altı devir" şeklinde anlamanın daha uygun olduğu belirtilmiştir. Zira günümüzde yaptığımız gün ve tarih hesaplarının Dünya'nın kendi etrafında ve Güneş çevresindeki dönüşüne bağlı olduğu da göz önünde bulundurulduğunda Dünya yaratılıp dönüşüne başlamadan önce bildiğimiz anlamda bir günden de söz edilemeyecektir. İşte bütün bu sebeplerden dolayıdır ki; bu "altı gün" ifadesini, sürelerini yalnız Allah'ın bildiği "altı evre, altı devir, altı dönem" şeklinde anlamak daha uygun olacaktır.[117]

İşte Allah Teâlâ bu şekilde altı evre sonunda kâinatı insan için ideal yaşam alanı haline getirdikten sonra insanı yaratmıştır. Daha sonra da yarattığı her şeyi onun emrine vermiş ve onu yeryüzünün halifesi konumuna yerleştirmiştir. Bu gerçek, Kur'an-ı Kerim'de "*İşte o zaman rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Seni övgüyle yüceltip takdis eden bizler dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu*."[118] şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi bu ayette Yüce Allah yeryüzünde bir halife ya da dilimize daha uygun bir

---

[114] Bkz. Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 1591.
[115] Rahmân, 55/29.
[116] Hac, 22/47; Secde, 32/5; ayrıca bkz. Meâric, 70/4.
[117] Bkz. KARAMAN Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, c: 2, s: 535.
[118] Bakara, 2/30.

tercümeyle bir temsilci yaratacağını dile getirmiştir. Bu halife hiç şüphesiz insandır. Ayetteki anlatımdan da anlaşıldığı üzere bu esnada yeryüzü Allah tarafından daha önceden yaratılmış durumdadır. Meleklere yapılan bu hitaptan sonra Yüce Allah insan soyunun atası olan ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'i yaratmıştır.

Ayette göze çarpan en önemli konulardan birisi de insana verilen hilafet görevidir. Hilafet sözlükte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" gibi anlamlara gelir.[119] Kavramın anlamıyla da bağlantılı bir şekilde düşündüğümüzde Allah'ın yeryüzünde yaratacağı bu halifenin kimin halifesi olacağı konusunda iki ihtimal ortaya çıkar. Bu halife, ya Allah'ın halifesidir ya da daha önce yeryüzünde yaşamış şuurlu varlıkların halifesidir; onların yerine gelmiş, onların yerini almıştır. Ancak bu ayet ve takip eden diğer ayetlerdeki anlatımlardan da açıkça anlaşılır ki Hz. Âdem ve sonrasında onun soyundan gelecek insanlık yeryüzünde Allah'ın halifesi olacaktır.

Bunun yanında azınlık sayılabilecek bazı grup ve şahsiyetler tarafından ikinci ihtimal de bir görüş olarak ortaya atılmıştır. İslam literatüründe bu görüşün ilk defa Cafer-i Sadık tarafından ortaya atıldığı ileri sürülmüştür. Cafer-i Sadık kendisine isnat edilen bir rivayette Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Âdem'den önce yeryüzünde yüz bin Âdem olduğu şeklinde bir haber verdiğini nakletmiştir.[120] Cafer-i Sadık'a aidiyeti tartışmalı olan bu rivayet daha sonraki dönemlerde Ehl-i Sünnet'e muhalif bazı Şiiler tarafından da kullanılmıştır. Bunun yanında benzer rivayetler Muhyiddin İbn Arabî gibi başka isimlere de nispet edilmiş olmakla beraber bu isnatların herhangi bir dayanağı yoktur. Böyle bir durumda İslamî olmaktan son derece uzak, İslamî düşünceyi bozmak adına ortaya atılmış, ilmî hiçbir dayanağı olmayan ve isnadı zayıf bu fikri doğru olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir.[121] Bunun yanında Kur'an'ın ve sahih hadislerin Hz. Âdem'i "Ebu'l-Beşer" yani insanlığın atası olarak nitelendiren açık beyanı onun Allah tarafından ilk insan olarak yaratıldığını net bir şekilde ortaya koyarak Hz. Âdem ve soyunun kendilerinden önce yaşamış başka bir

[119] AVCI, Casim, "Hilafet", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), c: 17, s: 539.
[120] Ferid Vecdi, *Dairatü'l-Maarif*, I/126'dan nakleden: ERDEM, Mustafa, *Hazreti Âdem,* TDV Yayınları, Ankara, 2017, s: 130.
[121] Ayrıntılı bilgi için bkz. ERDEM, Mustafa, a.g.e., s: 131.

insan topluluğunun halifesi olması şeklindeki bu ihtimali devre dışı bırakmıştır. Hal böyle iken Kur'an-ı Kerim'de yaratılışı açık bir şekilde belirtilen ilk insan Hz. Âdem'in başka insanların bir devamı olduğunu öne sürmek Kur'an ayetlerinin konuyla ilgili açıklamalarıyla asla bağdaşmayan bir durum olacaktır.

Hz. Âdem'in ve onun soyundan gelen insanlığın Allah Teâlâ'nın halifesi olarak yaratıldığı gerçeğini açıkladıktan sonra şunu da belirtmek gerekir ki insanoğlunun Allah'ın halifesi olması, kendi mahiyeti ve sıfatlarına uygun olarak kısıtlı ve sınırlıdır. Çok net bir şekilde bilinmelidir ki insan da dâhil olmak üzere hiçbir varlığın Allah Teâlâ'yı temsil etmesi, O'nun yerini alarak tasarrufta bulunması mümkün değildir. Hz. Âdem'in ve soyundan gelenlerin halifeliği, Allah'ın mülkü olan yeryüzünde O'nun emir ve yasaklarına uygun yaşamak ve talimatı doğrultusunda hareket etmekten ibarettir. Bu anlamda, insanların Allah'a kul olmaları için yaratıldıklarını ifade eden ayetle[122] halifeler olarak yaratıldıklarını ifade eden ayetler özünde aynı gerçeği anlatmaktadır. İnsanoğlu Allah'a kulluk etmesi için yaratılmış, yeryüzündeki pek çok nimet de bu amacı gerçekleştirmesi için ona tahsis edilmiştir. İnsanoğlu kendisine verilen imkân ve nimetlerin Allah'ın mülkü olduğunu, bir amaca ve şarta bağlı olarak bir süreliğine kendisine verildiğini, bunlar üzerinde sahibinin irade ve rızasına uygun bir şekilde tasarrufta bulunmakla (hilâfet) yükümlü olduğunu bilerek bu şuur içinde davranması gerekmektedir.[123]

Bu durumu Mevdûdî şu şekilde açıklamıştır: Halife, kendisine otorite tarafından verilen görev ve yetkileri, onun yerine kullanan kişidir. O halde Allah'ın halifesi olarak yaratılan insan kendisini mâlik olarak görmemelidir. Nitekim o sadece Allah'ın temsilcisi olup sahip olduğu her türlü güç ve yetkiyi kendisine veren Allah'tır. Bu nedenle o, başına buyruk bir şekilde davranma hakkına sahip değildir. Onun görevi, temsil ettiği otoritenin isteklerini yerine getirmektir. Eğer verilen yetkileri kendisinin zanneder, bu yetkileri kendi arzularına göre kullanırsa ya da bir başkasının hâkimiyetini kabul edip, onun isteklerine boyun eğerse, bu isyan ve ihanet olur.[124]

---

[122] Zâriyât, 51/56.
[123] Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 1, s: 100-104.
[124] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, c: 1, s: 62.

Ayette dikkat çeken bir diğer husus da meleklerin insanla ilgili sordukları “Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”[125] şeklindeki sorudur. Meleklerin, yaratılan bu yeni varlığı yani Hz. Âdem’i nereden tanıdıkları, onun yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceği sonucuna nasıl ulaştıkları konusunda çeşitli yorumlar yapılmış, müfessirler bu soruya çeşitli cevaplar vermişlerdir. Bunu, kâinatta olacak her şeyin yazılı olduğu levh-i mahfûzdan öğrendikleri; daha önce yaratılıp yeryüzüne gönderilmiş insana benzer varlıklar olabileceği ve bunlara bakarak bilgi sahibi oldukları; cinlerle veya yırtıcı hayvanlarla kıyaslayarak bu sonuca ulaştıkları gibi görüşler ileri sürülmüştür. Biz şu iki ihtimali ve yorumu akla ve vâkıaya daha yakın ve olayın anlatılış üslûbuna daha uygun buluyoruz: 1. Allah Teâlâ’nın yaratacağı insanı onlara önce tanıtması, sonra da onu yeryüzüne halife yapacağını bildirmesi üzerine -bu bilgiye dayanarak- kanaatlerini açıklamışlardır. 2. Hz. Âdem’in yaratılışını müşahede etmişler, onun maddî ve mânevî özelliklerini görüp bilmişler ve bu özellikleri taşıyan bir varlığın hem iyi hem kötü işler yapabileceğini, onun yapısından ve tabiatından çıkarmışlar, buna dayanarak sorularını sormuşlardır.[126] Bu sorudan sonra da Allah Teâlâ “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim.”[127] şeklindeki beyanıyla kendinin bildiği ve meleklerin bilmediği hikmetler, gerekçeler sebebiyle Hz. Âdem’i yarattığını haber vermiştir.

Burada şunu da söylemek gerekir ki; melekler tarafından sorulan bu soru itiraz amacıyla değildir. Zira onlar, Allah'ın hiçbir işine itiraz etmez ve O’nun emirlerini kayıtsız yerine getirirler.[128] Ayette melekler tarafından sorulan bu soru mesele hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak amacıyla sorulmuştur. Bu soru ile melekler bir anlamda “Ey Rabbimiz, içlerinden yeryüzünde fesat çıkarıp kanlar dökecek kişilerin çıkacağı bu varlığı yaratmandaki hikmet nedir? Eğer hikmet onların sana kulluk etmeleriyse, biz seni bu konuda hiçbir tembellik göstermeden şanına yakışır bir biçimde hamd ile tesbih ve takdis ediyoruz.” demektedirler. Konuyla ilgili bir diğer yoruma göre ise: Melekler, Dünya yaratılınca burada Allah adına hâkim olacak, ilâhî iradeyi temsil edecek ve gerçekleştirecek varlıkların yani halifelerin kendileri

---

[125] Bakara, 2/30.
[126] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 1, s: 104.
[127] Bakara, 2/30.
[128] Nahl, 16/50; Tahrim, 66/6.

olacağını düşünmüşler, topraktan yaratılacak insanın bu kaynağa bağlı özelliklerinden dolayı bazı eksiklikleri bünyesinde barındıracağı ve fesat çıkarmaya elverişli olacağı için hilâfete lâyık olmadığını zannetmişlerdir. Yüce yaratıcı ise onların bu beklentisine uymayan iradesini, bu nimetin insana tahsis edildiğini ve bunun gerekçesini meleklere açıklamıştır.[129]

a) Hz. Âdem'in Fiziksel Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Allah Teâlâ Hz. Âdem'i topraktan yaratmıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "*Allah katında İsa'nın yaratılmasındaki durum, Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yarattı, sonra ona "Ol!" dedi, o da oluverdi.*"[130] şeklinde ifade edilmiştir. Yine bir başka ayette de: "*O'nun varlığının delillerinden biri de, sizi topraktan yaratmasıdır.*"[131] buyrularak insanın topraktan yaratıldığı vurgulanmıştır. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (sav): "*Doğrusu Allah Hz. Âdem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir avuç topraktan yaratmıştır. Bu yüzdendir ki insanlar toprağın çeşitli renklerini (ya da özelliklerini) taşımaktadırlar. Onlardan kırmızı, siyah, beyaz ve bunların arası renkte olanlar vardır. Ayrıca yumuşak huylusu, sert huylusu, iyisi ve kötüsü de mevcuttur.*"[132] şeklinde buyurarak Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını ortaya koymuş, ayrıca Hz. Âdem'in soyundan gelen insanlığın da toprağın farklı renk ve tabiatta oluşu gibi ten rengi ve huy bakımından farklılaştığını dile getirmiştir. İnsan vücudunda yeryüzünde mevcut olan yüz üç elementin çoğunun az veya çok değişik oranlarda bulunduğunu ifade eden bilimsel gerçek[133] de bu hadis-i şerif ile benzer bir anlamı ifade etmektedir. Nitekim modern bilim, insan vücudunun toprakta bulunan elementleri kendisinde topladığını ispat etmiştir. Yeryüzü toprağının bünyesinde barındırdığı karbon, oksijen, hidrojen, azot, kükürt, kalsiyum, sodyum, magnezyum, potasyum, demir, çinko, manganez ve silisyum gibi pek çok element insanda da değişik oranlarda yer almakta ve bu oran topraktan toprağa ve insandan insana farklılık arz edebilmektedir. Söz konusu hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi yaratılıştaki bu cevher elementler yoluyla

---

[129] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 1, s: 102.
[130] Âl-i İmrân, 3/59, (Ayrıca bkz: Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Fatır, 35/11; Mü'min, 40/67)
[131] Rum, 30/20.
[132] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/353 (9582).
[133] Thomas Peter Bennet, Earl Friden, *Biyokimyada Modern Konular*'dan nakleden, ULUTÜRK, Veli, a.g.e., s: 133.

insanın maddi unsurlarında etkisini göstermesinin yanında aynı zamanda manevi unsurlarında da etkisini göstermekte ve toprağın özündeki ağırlık, sükûnet, yumuşaklık ve teenni gibi özellikler de insanın huy ve tabiatında tecelli etmektedir.

Bunun yanında İbn-i Sa'd, Taberi gibi bazı âlimlerin naklettiği bazı rivayetlere göre: Yüce Allah Hz. Âdem'i yaratmak istediği zaman, yeryüzünden bir avuç toprak getirmesi için Cebrail'i gönderir. Ancak yerin ona "Ben senin benden bir şey eksiltmenden ve beni işe yaramaz bir hale getirmenden Allah'a sığınırım." demesi üzerine, Cebrail yeryüzünden bir şey almadan geri dönerek "Ya Rabbi, yer sana sığındığı için ben de ondan bir şey almadan gelerek sana sığınırım." der. Yüce Allah daha sonra Mikâil'i gönderir ve onda da sonuç aynı şekilde olur. Bunun üzerine Allah Teâlâ Azrail'i gönderir. Yer aynı şeyleri Azrail'e de söylemesine rağmen, Azrail ona, "Ben de Allah'ın emrini yerine getirememiş olarak dönmekten Allah'a sığınırım." diyerek yeryüzünün farklı yerlerinden kırmızı, beyaz ve siyah topraklar alarak Hz. Âdem'in yaratılacağı toprağı getirmiş ve Hz. Âdem bu topraktan yaratılmıştır.[134] Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili başka bazı rivayetlerde onun baş ve yüzünün Kâbe toprağından, göğsünün ve sırtının Beytülmakdis, baldırlarının Yemen, bacaklarının Mısır, ayaklarının Hicaz, sağ elinin doğu, sol elinin de batı topraklarından yaratıldığı nakledilmektedir.[135] Ancak, menkıbeyi andıran bu rivayetler İslam âlimlerince itibar edilebilir rivayetler olarak görülmemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili ayetlere bakıldığında yaratılış maddesi olarak toprağın yanında; cıvık çamur, çamur, süzülmüş çamur, kokuşmuş çamur, pişmiş kuru çamur gibi farklı ifadelere de rastlanmaktadır. Allah Teâlâ: "*Biz onları yapışkan ve cıvık bir çamurdan* (**مِنْ طِينٍ لَازِبٍ**) *yarattık.*" [136], "*Sizi çamurdan yaratan,* (**مِنْ طِينٍ**) *sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur.*"[137], "*Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden* (**مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِين**) *yarattık.*"[138], "*Andolsun! Biz insanı, kokuşmuş bir balçıktan, pişmemiş bir çamurdan* (**مِنْ حَمَأٍ مَسْنُون**) *yarattık.*"[139] ve "*O, insanı ateşte pişmiş gibi kuru bir çamurdan* (**مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّار**)

[134] İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut, tsz., c: 1, s: 26.
[135] BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), c: 1, s: 358-359.
[136] Saffât, 37/11.
[137] En'âm, 6/2; ayrıca bkz: Sâd, 38/71.
[138] Mü'minûn, 23/12.
[139] Hicr, 15/26.

yarattı."[140] şeklindeki ayetlerde insanın ham maddesini farklı tariflerle anlatmıştır. İnsanın yaratılış maddesi hakkında Kur'an'ın farklı yerlerinde -her ne kadar aynı maddenin farklı halleri olsalar da- farklı kavramların zikredilmesi bazı art niyetli çevreler tarafından bir çelişki olarak görülmüş olsa da aslında bu maddelerin her biri insanın yaratılış sırasında geçirdiği farklı aşamaları ifade eder. Nitekim bu durum "*Oysa O sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yarattı*."[141] ayetiyle de açıkça ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre insanın yaratılışında topraktan sonraki ilk aşama "*Hani rabbin meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım*."[142] ve "*O ki, her şeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmaya da çamurdan başladı*."[143] şeklindeki ayetlerde "Tîn" **(طِين)** kavramıyla ifade edilen çamur safhasıdır. Bu safha farklı ayetlerde "Tîn-i lâzib" **(طِين لاَزِب)** şeklinde de ifade edilmiştir.[144] Ayetlerde çamurun belirgin bir özelliği olarak kullanılan lâzib kavramı, tefsir kaynaklarının büyük bir çoğunluğunda yapışkan şeklinde açıklanmıştır. Bunun yanında söz konusu kavramı unsurları birbirine homojen bir biçimde karışmış olan şeklinde açıklayanlar da olmuştur.[145] Buradan hareketle denilebilir ki; tîn-i lâzib kavramı, toprak ve su gibi iki inorganik maddenin homojen bir şekilde birbirine karışmasıyla ortaya çıkan saf ve yapışkan çamuru ifade eder.

İnsanın yaratılmasında bundan sonraki aşamayı ise "*Andolsun, biz insanı, çamurdan süzülmüş bir özden yarattık*."[146] şeklindeki ayette "Sülâle min tîn" **(سُلَالَة مِنْ طِين)** şeklinde ifade edilen çamurun özünün süzülmesi safhası oluşturmaktadır. Ayette çamurdan süzülmüş bir öz şeklinde tercüme edilen sülâle kelimesi sözlükte; "bir şeyin içinden çekip çıkarılan nesne" anlamına geldiği gibi, "kendisinden bir şeyin çıkarıldığı nesne" anlamını da ifade eder.[147] Dolayısıyla yaratılışın bu aşamasında çamurun bulanıklığı arasından süzülmüş olan bu öz aynı zamanda Hz. Âdem'in maddi varlığına esas teşkil edecek bir maya durumundadır. Bununla birlikte söz konusu ayetin

---

[140] Rahman, 55/14.
[141] Nûh, 71/14.
[142] Sâd, 38/71.
[143] Secde, 32/7.
[144] Saffât, 37/11.
[145] Kurtûbî, *el-Câmi-u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, c: 15, s: 69.
[146] Mü'minûn, 23/12.
[147] İbn Manzur, a.g.e, c: 11, s: 339.

ardından gelen diğer ayetlere de bakıldığında insanlığın toprakta bulunan ve insan bedeninin oluşumuna yarayan organik ve inorganik maddeler, besinler yoluyla hayata gelip yine hayatta kalmalarının da bu besinlere bağlı olduğuna atıf yapılarak sadece ilk insanın değil, diğer bütün insanların varlığının toprağa dayandığı ifade edilmektedir.

Yaratılışın bir sonraki safhasında, çamurdan alınan ve Hz. Âdem'in yaratılış mayasını teşkil eden öz, üzerinden uzun bir zamanın geçmesiyle kokuşmuş bir hal almıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de; "*Andolsun ki, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenebilir kokuşmuş bir balçıktan yarattık*."[148] şeklindeki ayette "hamein mesnûn" (**حَمَأٍ مَسْنُونٍ**) ifadesiyle anlatılmıştır. Ayet metnindeki hame' kelimesi "kokuşmuş, kararmış çamur" olarak tanımlanırken; mesnûn kelimesine de "uzun süre kalan, akışkan, değişebilir, farklı şekillere sokulabilen, bir surete bürünmüş olan nesne" gibi anlamlar verilmektedir. İmam Mâturîdî bu safhayı, uzun süre beklemekten dolayı çamurun kararması ve değişime uğraması şeklinde açıklamıştır.[149] Bunun yanında söz konusu ifade ile ilgili olarak tefsir kitaplarında kokuşmuş, kararmış, bir kalıba dökülmüş, şekil verilmiş veya şekil verilmeye müsait hale getirilmiş gibi çeşitli açıklamalar da yapılmıştır. Bu açıklamalardan hareketle hamein mesnûn ifadesi çamurun uzun bir süre bekletilmesinin sonucunda meydana gelen şekillenebilir ve kokuşmuş balçık şeklinde açıklanabilir. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre bu bekletilmenin süresi çamur halinden başlayarak yaratılışın her aşamasında kırk yıldır. Ancak buradaki yıl ifadesini bildiğimiz anlamda yer yuvarlağının Güneş çevresinde tam bir devir yapması için geçen 365 gün 6 saatlik zaman dilimi ya da Ay'ın Dünya çevresinde on iki defa dolaşma süresi olan 354 gün 8 saatlik zaman şeklinde anlamak doğru olmayacaktır. Zira Allah katında bir günün bizim saydığımız bin[150] veya elli bin[151] yıl gibi uzun olduğunu ifade eden ayetler zamanın rölatif bir kavram olduğunu ve ilâhî tasarrufla ilgili zaman kavramlarının, binlerce seneyle ifade edilebilecek uzun süreçleri gösterdiği gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında Arapçada yedi, on ve kırk gibi bazı sayıların çokluğu mecazi bir biçimde ifade etmek adına kesretten kinaye olarak kullanıldığı da dikkate alınırsa bu kırk yıl ile Hz.

---

[148] Hicr, 15/26.
[149] Mâturîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006, c: 8, s: 26.
[150] Hacc, 22/47.
[151] Meâric, 70/4.

Âdem'in yaratılış aşamaları arasında uzun süreler geçtiğinin ifade edildiği söylenilebilir.

Söz konusu ayette Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili olarak kullanılan bir diğer ifade ise "salsâl" **(صَلْصَال)** kavramıdır. Aynı kavram "*O, insanı ateşte pişmiş gibi kuru bir çamurdan yarattı.*"[152] şeklindeki ayette ateşte pişmiş çamur anlamına gelen "fahhâr" (**فَخَّار**) kavramı ile arasında bir benzetme ilgisi kurularak kullanılmıştır. Sözlükte "*kuru bir nesneden çıkan sesin gidip gelmesi, titremesi ve kuru balçık*"[153] şeklinde tanımlanan salsâl kavramı tefsirlerde genellikle "uzun süre bekletilerek vurulduğunda çınlayacak derecede kurumuş olan çamur" şeklinde açıklanmıştır. Bu aşama çamurun kendi halinde bırakılarak kurumasını ifade eder. Zira bu şekilde uzun süre kendi halinde bırakılarak kuruyan çamura salsâl, ateşte pişirilerek kurutulana ise fahhâr denir.[154] Nitekim söz konusu ayette bu iki kavram arasında bir benzetme yapılarak insanın ateşte pişmiş gibi kuru bir çamurdan yaratıldığı belirtilmiştir. Ayette yapılan benzetmeden de anlaşılmaktadır ki; bu aşamada şekil verilmiş kuru çamur ateş değmeden uzun bir süre bekletilmek suretiyle iyice kuruyarak kiremit gibi ses verir hale gelmiştir. Ve bu aşamanın sonunda insan bedenindeki bütün unsurlar yerli yerinde ve ölçülü bir biçimde oluşturulmuş, insan bilindik insan suretine sokularak beşeri hilkat şekil ve suret açısından tamamlanmış ve bedenin unsurları ruh üfürülmeye elverişi bir hale getirilerek insanın terkip ve tesviyesi tamamlanmıştır.

Konuyla ilgili ayetlerden Hz. Âdem'in yaratılışının belli bir gelişme seyri takip ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu gelişme hiçbir zaman ilâhi irade ve kudretin etkisi olmaksızın doğal bir tekâmül şeklinde olmamıştır. Bilakis konuyla ilgili bütün ayetlerde Hz. Âdem'in yaratılışında Allah Teâlâ'nın kudret ve iradesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Hz. Âdem'in bir başka canlıdan tekâmül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk ferdi olarak yaratıldığı konuyla ilgili ayetlerde açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanında Hz. Âdem yeryüzündeki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan bir varlık olarak yaratılmış ve bunun için gerekli manevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmıştır.

---

[152] Rahmân, 55/14.
[153] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 855.
[154] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 1109.

Bu sebepledir ki insanın yaratılışının bu özel yönünü tamamen yok sayarak, onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri İslam inancıyla bağdaştırmak mümkün değildir. [155]

Bütün bunlar gösteriyor ki Hz. Âdem'in yaratılışındaki asıl unsur topraktır. Ancak onun yaratılışında da diğer bütün varlıklarda olduğu gibi suyun büyük bir rolü olmuş ve kuru bir toprak suyla birleştirilerek cıvık bir çamur haline getirilmiştir. Daha sonra bu cıvık çamur biraz suyunu çekerek normal bir çamur halini almış, sonrasında da bu çamur süzülerek bir öz (sülâle) elde edilmiştir. Daha sonra bu çamur özü kararmış ve kokuşmuş bir hal alarak balçık (hamein mesnun) diye tabir edilen hale gelinceye kadar belli bir süre bekletilmiştir. Son aşamada da bu çamur "salsâl" diye ifade edilen kuru bir çamur halini aldıktan sonra bu çamurdan şekil verilmek suretiyle insan yaratılmış, terkip ve tesviyesi tamamlanıp beden son şeklini aldıktan sonra da ona ruh üfürülmüştür.

İnsanın bu şekilde çeşitli aşamalardan geçirilerek yaratılışı onun bir anda yaratılmış basit bir mahlûk olmadığını da bizlere göstermektedir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu bu tabloya bakarak Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i bir anda yaratamayacağı ya da bu yaratılışta O'nun bir heykeltıraş gibi olduğu asla düşünülmemelidir. Zira Kur'an bu yaratılış olayını bizim anlayış seviyemize indirgeyerek anlatmıştır. Esasen Allah'ın yaratması "kün" emriyle meydana gelmektedir. Bunun için farklı aşamalara ve uzun zaman aralıklarına ihtiyaç yoktur.[156] Nitekim "*Bir şeyin olmasını dilediği zaman, O'nun emri, ona sâdece "Ol!" demektir, o da hemen oluverir*."[157] şeklindeki ayet bu durumu açıkça ifade etmektedir. Ancak söz konusu yaratmayla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in bize bildirdiği bu aşamaları, ilk insanın türlü hikmetler ve ince plânlar sonucunda süzülerek gelen bir özden yaratıldığı, bunun da diğer varlıklara göre üstünlük anlamına geldiği şeklinde anlamlandırmak daha doğru olacaktır. Nitekim o, yaratılışının başlangıcında ayette de ifade edildiği gibi çeşitli evrelerden, tavırlardan geçirilerek, ilâhî kimya laboratuvarında kudret süzgecinden süzülüp terbiye edile edile, bir takım vasıf ve

---

[155] Bkz. BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), c: 1, s: 358-359.
[156] Bkz. DEMİRCİ, Muhsin, a.g.e., s:84.
[157] Yâsin, 36/82.

özellikler kazandırılarak yaratılmıştır. Sonrasındaysa Allah Teâlâ'nın "iki ellerimle yarattım"[158] dediği bu insanoğlunun bedenine kendinden bir nefs, ruh ve akıl üflemesiyle en yüksek mertebeye ulaşmıştır.[159]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in hangi gün yaratıldığı belirtilmemiştir. Ancak hadislerde Hz. Âdem'in cuma günü yaratıldığı, o günde cennete konulduğu, yine cuma günü cennetten çıkarıldığı, aynı günde tövbesinin kabul edildiği ve yine bir cuma günü vefat ettiği haber verilmektedir.[160] Ancak onun yaratılışının cuma günü gerçekleştiğini bildiren hadisler, Allah katındaki zaman olgusuna göre değerlendirilmeli ve onun yaratılışının bir güne sığdırılmış olması yadırganmamalıdır. Nitekim Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili daha önce belirttiğimiz, yaratılış sürecinde uzun yıllar geçtiği şeklindeki açıklamalar da bu bağlamda değerlendirilmeli ve Allah katında bir günün bizim saydığımız bin yıl gibi olduğunun Kur'an ayetleriyle sabit olduğu unutulmamalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de belirtilmeyen bir diğer konu da Hz. Âdem'in nerede yaratıldığı konusudur. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili ayetlerde onun topraktan yaratıldığı, meleklerin ona secde ettikleri gibi bazı konular net bir şekilde açıklanırken bu yaratma işleminin nerede gerçekleştiği belirtilmemiştir. Ancak söz konusu ayetlerden onun meleklerin ve şeytanın da bulunduğu bir yerde yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında melekler ve şeytana verilen secde emrinin anlatıldığı ayetin hemen ardından "*Ve Biz: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette yerleşin. İkiniz de ondan, neresinden dilerseniz, bol bol yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa (nefislerine) zulmedenlerden olursunuz" dedik.*"[161] şeklindeki ayetle Allah'ın Hz. Âdem ve Havva'ya cennete yerleşmelerini emrettiği belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber de Hz. Âdem'in cennette yaratıldığını bize haber vermiştir.[162] Ancak çoğunluğu Mu'tezile âlimlerinden olmak üzere İslam bilginlerinden bir kısmı bunun ahirette iyilerin kalacakları "ebedîlik yurdu" olan cennet olup olmadığı konusunda net bir ifade bulunmadığını dile getirerek söz konusu ayetlerdeki cennet kelimesinin

---

[158] Sâd, 38/75.
[159] CERRAHOĞLU, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri", *AÜİFD*., c:20, sy: 1, s: 88.
[160] Bkz. Ebu Davud, Salat, 207; Tirmizî, Cum'a, 1; İbn Mâce, İkametü's-salât, 79, Cenâiz, 65.
[161] Bakara, 2/35.
[162] Bkz. Müslim, "Birr ve Sıla ve'l-Âdâb", 111; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/244 (3661).

sözlükte "bahçe" anlamında olduğunu, bunun da yeryüzünde bir mekân olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu kişiler görüşlerini temellendirmek adına; cennette yasak olmamasına rağmen Hz. Âdem ve Havva'ya yasak konulması, cennette günah diye bir şeyden söz edilemezken Hz. Âdem ve Havva'nın günah işlemesi, cennette kâfir bulunmaması gerekirken şeytanın cennette iken kâfir olması ve bu yüzden oradan çıkarılması gibi deliller ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu görüşü savunanlar, Kur'an cennete bir kez girenin sonsuza dek orada kalacağını ve bir daha asla oradan çıkarılmayacağını belirtmişken Hz. Âdem ve eşinin oradan çıkarılmasını da bir delil olarak dile getirmişlerdir. Bütün bu sebeplerden dolayı Hz. Âdem'in yaratıldığı ve yerleştirildiği yerin ahirette iyilerin kalacakları "ebedîlik yurdu" olan cennet olamayacağını belirterek onun yaratıldığı yerin yeryüzünde bir bahçe olduğunu ileri sürmüşler hatta bu bahçenin Fars ülkesi ile Kirman arasında, Aden ya da Filistin topraklarında olduğunu da dile getirmişlerdir.[163] Ancak onların bu görüşleri İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilebilir bulunmamıştır.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise Hz. Peygamber'in mi'rac mucizesi esnasında cennet ve cehennemi müşahede ettiğini bildiren hadis-i şerifleri de göz önünde bulundurarak, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yerleştirildiği cennetin gökte olduğunu savunmuşlardır. Bunun yanında konuyla ilgili ayetleri ve Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'in cennette yaratıldığını ifade eden hadis-i şeriflerini bir bütün olarak değerlendirerek onun yaratıldığı ve yerleştirildiği yerin ahirette kulların ödüllendirileceği ve içinde ebedî olarak kalacakları cennet olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim söz konusu ayette bahsedilen cennetin ve içindeki hayatın yeryüzünün herhangi bir bölgesinde yaşanabilecek insan hayatından farklı olduğu da aynı konuyu açıklayan başka ayetlerde açıkça ifade edilmiştir.[164] Ayrıca cennetin de çeşitli bölge ve dereceleri vardır. "İçinde devamlı kalınan" cennete giren bir kişi bir daha oradan çıkmazsa da diğer bölgelerine girenlerin çıkmayacağı konusunda bir açıklama yoktur. Ayrıca ölümden sonra sonsuza dek kalmak üzere cennete girmek ile insanoğlunun

---

[163] BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), c: 1, s: 360-361.
[164] Tâhâ, 20/117-119.

dünya hayatı başlamadan bir imtihan için cennete konulması arasında fark vardır; imtihan cennetinden de imtihan dünyasından da çıkmak mümkündür.[165]

Hz. Âdem'in yaratıldığı yer ile ilgili görüşler genel anlamda bu şekilde olmakla birlikte bazı âlimler de üçüncü bir görüş olarak bu konudaki her iki iddianın da mümkün olduğunu, konu ile ilgili sahih ve güçlü bir delil bulunmadığından kesin bir sonuca ulaşılamayacağını, dolayısıyla tartışmaya girmemek gerektiğini söylemişlerdir.[166] Konuyla ilgili bütün görüşleri aktardıktan sonra şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Âdem'in cennette yaratıldığı şeklindeki görüş, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin konuyla ilgili açıklamalarıyla daha uyumlu ve İslam bilginlerinin büyük bir çoğunluğunun kabulü olması sebebiyle de daha kabul edilebilir görünmektedir.

b) Ruhun Üfürülmesi ve Secde Olayı

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in fiziksel yaratılış aşamasında Allah tarafından terkip ve tesviye edildiği, sonrasında da canlılık kazanması için bedenine ruh üfürüldüğü bildirilmektedir. Nitekim bu durum "*Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın*."[167] mealindeki ayetle ifade edilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in bedenini tesviye ederek bedendeki unsurları ruh üflemeye elverişli hale gelecek şekilde ölçülü, dengeli ve tam bir şekilde yaratmıştır. Bu tesviye sırasında hem beşeri hilkat, şekil ve suret açısından tamamlanarak insan, bilindik insan suretine sokulmuş, hem de insan bedenini oluşturan uzuv ve unsurlar yerli yerinde ve birbiriyle uyumlu olacak şekilde yaratılmıştır. Sonrasında ise yapılan bu tesviye ile ruhu taşımaya uygun hale getirilen insan bedenine ruhun üflenmesi hadisesi gerçekleşmiştir.

Ayette geçen ruhun mahiyeti, ruh üflemekten kastın ne olduğu ve Yüce Allah'ın ruhtan bahsederken onu kendine izafe ederek "ruhum (rûhî)" şeklinde zikretmesinin sebepleri hakkında İslam âlimlerince farklı yorumlar yapılmıştır. İslam âlimlerinin bu konularla ilgili görüşlerini aktarmaya "Ruh" kavramını açıklayarak başlamak daha uygun olacaktır. Ancak kavramı açıklamaya başlamadan önce şunu da

---

[165] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 1, s: 108.
[166] RÂZÎ, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, Tarihsiz, c:3, s: 3-4.
[167] Hicr, 15/29; Sâd, 38/72. Ayrıca bkz. Bakara, 2/34; Araf,7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116.

belirtmek gerekir: Ruh konusu insan zihnini geçmişten günümüze meşgul eden konuların başında gelmekle birlikte şimdiye kadar ruhun tanımı ve mahiyeti hakkında bütün insanlığın kabul edebileceği tatmin edici bir ifade ortaya konamamıştır. Dahası ruhun varlığı ve beden-ruh münasebeti gibi konularda farklı görüşler ortaya atılmış ve geçmişten günümüze ruhun varlığını kabul edenler olduğu gibi reddeden gruplar da ortaya çıkmıştır. İslâm düşünürleri ise ruhun varlığını kabul etmişler ancak mahiyetine dair farklı görüşler ortaya koymuşlardır.[168]

Sözlükte "gitmek, geçmek, rüzgârlı olmak, geniş ve ferahlık verici olmak" gibi anlamlara gelen "ravh" (رَوْحٌ) kökünden isim olan ruh kelimesi terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde tanımlanmaktadır.[169] Râgıb el-İsfahânî, ruh kavramını kendisiyle hayatın ve hareketin meydana geldiği ve faydalı şeylerin celb edilip zararlı şeylerden defedilmesinin (Yüce Allah'tan) dilendiği cüz' şeklinde tanımlamıştır. Bunun yanında söz konusu kavramın, aynı zamanda kendisinin bir bölümünü oluşturan "nefese" ad olarak konulduğunu da belirtmiştir.[170] Pek çok İslâm âlimi tarafından farklı tarifleri yapılmakla birlikte ruhun İslâm âlimlerinin çoğunluğunun anlayışı çerçevesinde; "Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat."[171] şeklinde tarif edilmesi mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de yirmi bir yerde geçen ruh kavramı, Cebrail,[172] vahiy[173] ve canlılarda hayat kaynağı[174] şeklinde üç farklı anlamda kullanılmıştır. Ancak bizim konumuzla ilgili olan ruh, son maddede zikrettiğimiz, canlılarda hayat kaynağı olan ruhtur. İslam bilginleri, hakkında çok tartışılan ve pek çok farklı fikir ortaya atılan bu ruhun varlığını ittifakla kabul etmiş ancak ruhun hakikatinin araştırılıp araştırılamayacağı konusunda iki gruba ayrılmıştır. Selef ulemasından birçoğu ve İbn Abbas, Cüneyd Bağdadi, İmam Sübki gibi pek çok âlim, ruhun varlığının bilinebileceğini ancak hakikatini araştırmanın caiz olmadığını savunmuşlardır. Bunun

---

[168] GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman, *Kelâm Tarih-Ekoller ve Problemler*, Tekin Yayınevi, Konya, 2014, s: 153.
[169] YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), c: 35, s: 187.
[170] Bkz. Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 643.
[171] YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), c: 35, s: 187.
[172] Bakara, 2/87; Meryem, 19/17.
[173] Nahl, 16/12; Mü'min, 40/15.
[174] İsra, 17/85; Enbiyâ, 21/91.

yanında pek çok İslam âlimi ise ruhun mahiyetini ve hakikatini araştırmanın caiz olduğunu söyleyerek bu konuda araştırma yapmanın yasak olmadığını hatta gerekli olduğunu beyan etmişlerdir. Ruhun mahiyetini araştırmayı caiz görerek ruhtan bahsetmeyi tercih eden âlimler tarafından, ruh hakkında pek çok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ruhun soyut bir varlık olduğunu kabul edenler, ruhun doğrudan doğruya kalple ve kalp aracılığıyla da bedenle bir ilgisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında ruhun soyutluğunu kabul etmeyenler tarafından ise ruhun mahiyeti daha farklı şekillerde açıklanmıştır. İbn er-Ravendi ve taraftarları, Demokritos'un atom nazariyesiyle benzer bir şekilde ruhu bir atom olarak görmüş, Mu'tezile âlimi Nazzam ise ruhu, bedende dolaşan, ayrışmayan ve bozulmayan cisimlerden ibaret bir unsur olarak açıklamıştır. Bâkıllanî ise ruhu kalpte, dimağda ve ciğerde bulunan üç kuvvet şeklinde açıklamış ve insanın canlılığını ruh vasıtasıyla kazandığını dile getirmiştir. Bunun yanında bazı İslam bilgin ve filozofları tarafından nebâtî, hayvânî ve insanî olmak üzere üç tür ruh olduğundan ve bunlardan her birinin kendilerine has özellikleri bulunduğundan bahsedilmiştir.[175]

Genel anlamda ruh, İslam bilginleri tarafından bedenin zıddı olarak görülmüş, bir anlamda insanın manevi cevherini ve özünü oluşturan, onu insan kılan ve diğer bütün varlıklardan farklı olmasını sağlayan soyut varlık olarak anlaşılmıştır. Bu anlamda insanların hayvanlardan farklı olması ruhlarının değişik yaratılmasından kaynaklanır. İnsanlar arasındaki fark da aynı ruh türü içinde farklı mertebelerde bulunmalarının sonucudur. Peygamberlerin gayb âleminden bilgi almaları ise yüksek bir ruhî mertebeye sahip kılınmalarıyla ilgilidir.[176]

Dinî literatürde ruh kavramıyla benzer anlamlarda kullanılan bir diğer kavram da "nefs" (**نَفْسٌ**) kavramıdır. Ruh ile nefsin aynı veya farklı şeyler olup olmadığı tartışma konusudur. İslam bilginlerinden bazıları bu iki kavramın eş anlamlı olduğunu söylerken bir kısım âlimler ise nefs ve ruh arasında bazı farklar olduğunu dile getirmişlerdir. Gazzâlî, özünde birbirinden farklı birçok anlamı ifade ettiğini belirttiği kalp, ruh, nefs ve akıl kavramlarının ilâhî latifeyi ifade etme noktasında birleştiğini ve bu bağlamda eş anlamlı olduklarını söylemiştir. Zira ona göre Allah'ın Hz. Âdem'e

---

[175] Bkz: TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Tekin Yayınevi, Konya, 2017, s: 211-217.
[176] YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e., c: 5, s: 362.

üflediği ruh ile imanın huzuruna kavuşmuş bir şekilde Allah'a dönen nefs[177] aynı şeydir.[178]

Konuyla ilgili bir başka görüşe göre ruh hem insanın sahip olduğu biyolojik canlılığı hem de algılayan ve bilen insanî özü ifade ettiği halde nefs sadece ikinci anlamı içerir. Ayrıca nefsi ateş ve toprak kaynaklı, ruhu nurani tabiatlı kabul edenler de vardır. Bunun yanında nefs kelimesi insanın ruh ve beden bütünlüğüne isim olarak verildiği halde ruh bedeni ifade etmek için kullanılmaz.[179]

Her ne kadar mahiyetine dair farklı görüşler ortaya konmuş olsa da genel anlamda, insanın hayatiyetini sağlayan, idrak edici ve bilici unsuru olarak tanımlanan ruh, İslami anlayışa göre; bedene girmiş latîf/soyut bir cisimdir. Çözülme, değişme, ayrılma ve parçalanma kabul etmez. Gül suyunun güle sirayeti gibi, ruh da bedene sirayet eder ve böylece hayat meydana gelir. Bu latîf cismin bedenden ayrılmasıyla da ölüm gerçekleşir.[180] Ruhun bedene sirayetiyle hayatın meydana gelmesinin yanında hareket ve idrak gibi özellikler de ruh ile ortaya çıkar. Bu anlamda insan ruhu denilince canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden bahsedilmiş olur.

Konuyla ilgili son olarak şunu da belirtmek gerekir ki ruh konusunda insana verilen ilahi bilgi son derece sınırlıdır. Soyut bir cisim olması sebebiyle de varlığını bilimsel ölçülerde kanıtlamak ve mahiyetini tam anlamıyla kavramak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de: "*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruh Rabbimin emrindendir, size ise pek az bilgi verilmiştir*."[181] şeklindeki beyanıyla insana bu konuda verilen bilginin sınırlılığını ve ruhun mahiyetini tam olarak ancak Allah'ın bileceğini ifade etmiştir.

Ruhun mahiyetinden sonra açıklamamız gereken bir diğer konu ise ruhun üfürülmesidir. Ayette geçen "nefh" (**نَفْخٌ**) kelimesi sözlük anlamıyla iki dudak arasından havayı dışarı çıkarmayı ifade eder. Râğıb el-İsfahânî bu kavramı "*bir nesnenin içine rüzgâr üflemek*"[182] şeklinde tanımlamıştır. Tefsir kaynaklarında, insana

---

[177] Fecr 89/27-28.
[178] Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1977, c: 3, s: 8-13.
[179] Bkz. YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), c: 35, s: 187.
[180] Bkz. KILAVUZ, Ahmet Saim, "Ruh", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c:4, s:15.
[181] İsrâ, 17/85.
[182] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 1454.

yaratılış aşamasında Allah'ın kendinden ruh üflemesiyle ilgili Kur'an ifadesi genellikle hayat verme ya da canlı bir varlık haline getirme şeklinde açıklanmıştır. Zemahşerî ve Âlûsî gibi bazı müfessirler ruh üflemeyi "hayat verme" şeklinde açıklamış ancak burada bildiğimiz anlamda bir üfleme ve kendisine üflenen bir nesne bulunmadığını dile getirerek buradaki anlatımda hayat bahşetmeyle ilgili bir temsilin söz konusu olduğunu söylemişlerdir.[183] Benzer bir görüş olarak bazı müfessirler ayette geçen "ruh üflemek" ifadesinin istiare yoluyla insana latif bir güç vermek anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir.[184] Dehhâk ruhun üfürülmesinden maksadın Allah'ın Hz. Âdem'e hareket etme gücünü vermesi olduğunu söylemiştir.[185] Konuyla ilgili tefsir kaynaklarında pek çok açıklama yapılmakla beraber ruhun üfürülmesi genellikle can vermek, hayat bahşetmek şeklinde açıklanmıştır. Ancak ruhun insana verdiği özelliklerin sadece canlılık ile sınırlı olmadığını da göz önüne alırsak söz konusu ifadeyi canlılık, bilinç, hareket ve idrak gibi özelliklerin ya da bu özelliklere sahip ruhun insana verilmesi şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır.

Söz konusu ayetlerde dikkat çeken bir diğer konu ise Yüce Allah'ın ruhtan bahsederken onu kendine izafe ederek "ruhum (rûhî)" şeklinde ifade etmesidir. İlgili ayetlerde ruhun bu şekilde Allah'a izafe edilmesi birçok müfessire göre Hz. Âdem ve insanoğluna atfedilen itibar ve şerefin ifadesidir. Nitekim Fahruddin er-Razi söz konusu ifadeyi: "Yüce Allah'ın 'ruhumdan üflediğim zaman' diyerek ruhu kendine izafe etmesi, Hz. Âdem'i şereflendirmek ve onun değerini yüceltmek için söylenmiş bir sözdür."[186] şeklinde açıklamıştır.

Mevdûdî ise genel kanaatin dışına çıkıp farklı bir görüş olarak "Ona ruhumdan üflediğim zaman" şeklindeki ifadeyi, "Ona ilahi özelliklerimin bir yansımasını verdiğim zaman" şeklinde açıklamıştır. Nitekim ona göre; Allah'ın insana ruhundan üflemesi, insan ruhunun hayat, kudret, bilgi, istek, basiret ve ortalama diğer bütün insani özelliklere sahip olduğunu gösterir. Bunlar gerçekte, kurutulmuş balçıktan

---

183 Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, trc. Nedim Yılmaz, vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018, c: 5, s: 880; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Daru'l Fikr, Beyrut, tsz., c:8, s, 54.

184 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, 1997, c: 14, s: 44.

185 Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru't-Terbiyye ve't-Türas, Mekke, tsz., c: 21, s: 238.

186 Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, c:10, s: 144.

yaratılan insana ilahi özelliklerin küçük bir yansımasıdır. İnsanı, Allah'ın halifesi olma konumuna yükselten ve onu meleklerin ve bütün dünyevi varlıkların secde edeceği bir mertebeye eriştiren de işte Allah'ın ruhundan insana üflemesi olayıdır. Her özellik gerçekte ilahi sıfatların şu veya bu şekilde hafif bir yansımasıdır. Nitekim bir hadiste Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah merhameti yüz parçaya böldü. Doksan dokuz parçasını kendisine ayırdı. Geriye kalan bir parçayı da yeryüzüne gönderdi. İşte bu parça nedeniyle yaratıklar birbirlerine merhamet gösteriyorlar. O kadar ki hayvanların yavrularını tepmemelerinin nedeni de bu merhamettir.*"[187] Ancak bu bağlamda, ilahi özelliklerden bazılarına sahip olmanın, ilahlığın bir kısmına da sahip olmak anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Çünkü ilahlık mutlak olarak bütün yaratıklar için erişilmesi söz konusu olmayan bir makamdır.[188]

Konuyla ilgili daha birçok yorum yapılmış olmakla beraber genel anlamda beden insanın fiziksel yönünü, ruh da metafizik yönünü oluşturmaktadır. İsrâ suresinde ruhun mahiyetiyle ilgili insanlara çok az bilgi verildiği belirtilmekle birlikte konumuz olan âyette "ona ruhumdan üflediğim vakit..." şeklinde buyurularak ruhun kesinlikle fiziksel bir fonksiyon, bir sözde varlık olmadığı ifade edilmiştir. Bu durumda ruh, Allah'ın, bedeni itibariyle bu dünyaya ait, ama anlam boyutuyla ilâhî âlemle ilişkisi bulunan yeni bir varlık türü yaratmak üzere tabiat ötesinden, aşkın âlemden gönderdiği, gerçek ve tabiatüstü bir varlıktır. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın "ruhumdan" buyurarak insan ruhunu kendi zâtına izâfe etmesini göz önüne alarak, insanın insan olmasını sağlayan asıl unsurun bedeni değil ruhu olduğunu kabul etmek gerekir.[189] Yüce Allah insana kendi ruhundan üflediğini buyurarak insanı şereflendirmiş, değerini yüceltmiş ve onu yeryüzünün halifeliğini hak eden bir yaratık konumuna getirmiştir. Yine bu ruhla insan, meleklerin bile kendisine secde ettiği bir varlık haline gelmiştir. Bu ruh insanı aşkın âleme bağlamış, onun Allah'la ilişki kurmaya, onun mesajını almaya, kaslar ve duyu organlarının iş gördüğü maddi âlemden, kalp ve aklın iş gördüğü manevi âleme ulaşmaya lâyık olmasını sağlamıştır.

---

[187] Buhârî, Edeb, 19.
[188] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, c:2, s:571.
[189] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 3, s: 250.

Ayette ifade edilen bir diğer konu da secde hadisesidir. Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleriyle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de on bir ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin dokuz tanesi meleklerin secde etmeleri ile ilgili Allah'ın emrinden bahsederken, tamamı meleklerin bu emre uyarak secde ettiklerini bildirmektedir.[190] Kur'an'ın beyanına göre Hz. Âdem'in bedenine son şeklinin verilmesi ve sonrasında ona ruhun üfürülmesinin ardından Yüce Allah meleklere, Hz. Âdem'e secde etmeleri için emir vermiş ve bütün melekler bu emre uymuşlardır. Yalnızca İblis bu emre uymamış ve secde etmekten kaçınmıştır. Nitekim bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "*Hani rabbin meleklere demişti ki: Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblîs hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı.*" [191] şeklindeki ayette ve aynı konuyu ihtiva eden diğer ayetlerde[192] ifade edilmiştir. Kur'an ile sabit olan bu mesele İslam âlimleri tarafından kabul edilmekle birlikte, secdenin ne zaman, kim için yerine getirildiği ve mahiyeti hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.

Sözlükte; eğilmek, tevazu göstermek, kibrini ve gururunu kırmak, hürmet etmek, saygı göstermek, itaat etmek ve boyun eğmek gibi anlamlara gelen secde kavramı terim olarak ise; ayaklar, dizler, eller ve alın yere konularak yapılan özel bir ibadet şekli olup namazın en önemli bölümü ve ibadetin ruhuna en uygun davranış biçimidir. Aynı kökten türeyen mescid, "secde edilen yer" anlamına gelmekte olup Allah'a ibadet edilen yerler ve özellikle Müslümanların ibadet mekânları için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde Müslümanların ayırt edici özelliklerinden birisi olarak gösterilen secde bu yönüyle Müslüman kimliğinin ayrılmaz bir parçası durumundadır. Bu şekildeki bir hareketin, ibadet gayesiyle Allah'tan başkasına yapılması, başta İslâm olmak üzere hak dinlerin hiçbirinde câiz görülmemiştir. Ancak ibadet amacı taşımaksızın insanların birbirine, saygı göstermek amacıyla secde etmeleri, İslâm'dan önceki bazı dinlerde ve kültürlerde câiz görülmüş ve uygulanmıştır. Nitekim Hz. Yusuf'un babası ve annesiyle birlikte diğer aile fertleri,

---

[190] ERDEM, Mustafa, a.g.e., 2017, s:136.
[191] Hicr, 15/28-31, Ayrıca bkz. Sâd, 38/72-74.
[192] Bkz. Bakara, 2/34; Araf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116.

ona kavuştuklarında secde etmişlerdir.[193] İbadet amacı taşımayan bu secde, müfessirler tarafından, o dönemin âdeti olan ve selamlama kastıyla yapılan bir secde ya da Yusuf'a kavuşturduğu için Allah'a şükretmek amacıyla yapılan bir secde şeklinde açıklanmıştır.[194]

Secde ve aynı kökten türeyen kelimeler Kur'an'da gerek "boyun eğme" anlamında gerekse terim anlamıyla seksen bir ayette geçer. Râğıb el-İsfahânî Kur'an'daki secdeyi isteğe bağlı ve zorunlu secde olarak ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki Râğıb tarafından sücûd bi'htiyâr olarak adlandırılmakta olup yalnızca insan için kullanılır ve bu secdenin sonucunda insan sevabı hak eder. Kur'an-ı Kerim'de insana yönelik "*Artık Allah'a secde edin ve kullukta bulunun.*"[195] gibi ayetler secdenin bu ilk anlamıyla ilgilidir. İkincisi ise sücûdü teshîr olarak adlandırılmakta ve insan da dâhil olmak üzere canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ın koyduğu kanunlara boyun eğmesi anlamını ifade etmektedir. Nitekim "*Göklerde ve yerde bulunan her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler*."[196] mealindeki ayet secdenin bu ikinci şekliyle ilgilidir.[197] Müfessirler, ikinci anlamıyla bütün varlıkların Allah'a secde etmesini, fıtratlarının bir gereği olarak yaratıcının kendileri için koyduğu kanunlara tâbi olup onların dışına çıkamamaları, Allah'ın koyduğu nizama ve tabiat yasalarına boyun eğmeleri şeklinde izah etmişlerdir.[198]

Secde kavramıyla ilgili yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra asıl konumuz olan secde hadisesine dönecek olursak; konuyla ilgili ayetlerden net bir şekilde anlaşılmaktadır ki, secde etmekle emrolunan melekler hiç tereddüt etmeden Hz. Âdem'e secde etmişlerdir. Ancak bu secdenin mahiyetiyle ilgili olarak insanın aklına: "Acaba sözü edilen bu secde Allah'a itaati gösteren secde gibi midir?" ya da "Şayet bu şekilde bir secde ise, bunun yaratılmış bir varlığa yapılmasının anlamı nedir?" gibi sorular gelmektedir. Hemen belirtelim ki bu hususta iki önemli görüş vardır. Bazı âlimlere göre meleklerin yaptığı bu secde, ikram, saygı ve selâmlama secdesi anlamlarına gelen "secde-i ihtiram" olup, alnı yere koyarak yapılan ibadet secdesi gibi

---

193 Yûsuf, 12/100.
194 KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 3, s: 258.
195 Necm 53/62.
196 Ra'd 13/15.
197 Bkz, Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 692.
198 KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 3, s: 280.

değildir. Bir kısmına göre ise ayetin sözünü ettiği secde alnın yere konulmasıyla tıpkı Allah'a karşı yapılan secde gibidir. Ancak Allah'ın emriyle yapıldığı için esasen Allah'a yapılan bir secde mahiyetindedir.[199] Her ne kadar bu iki görüşün yanında Hz. Âdem'in melekler tarafından Allah'a secde etmek için kıble olarak kullanılması, Allah'ın Hz. Âdem'e hulul etmesinden dolayı meleklerin secde ettiği gibi farklı görüşler zikredenler de olmuş olsa da İslam âlimlerince bu görüşler itibar edilebilir bulunmamıştır.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; konuyla ilgili ayetlerde de ifade edildiği üzere meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri Allah'ın emriyle olmuştur. Ve yapılan bu secde ile melekler aslında şu iki şeyi yapmışlardır: Hem emrine itaat ederek Allah Teâlâ'ya ibadet etmişler hem de yeryüzünde O'nun halifesi olmak üzere yaratılmış ve birçok üstün vasıflarla donatılmış Hz. Âdem'e saygı göstererek onun halifeliğini tasdik etmişlerdir. Bu sebeple İslam âlimleri meleklerin Hz. Âdem'e ilahi bir emirle secde ettirilmesini, bir anlamda tabi olma ve biat etme şeklinde değerlendirmişler ve bu secdeyi Allah'ın emrine ve onun halifesine karşı gösterilen derin saygı ve bağlılığın nişanesi olarak görmüşlerdir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki secde etmek vasıtasıyla gösterilen bu saygı ve biat Hz. Âdem'in şahsında bütün insanlık içindir. Bu secde yalnızca Hz. Âdem'i değil onun şahsında soyundan gelenleri de Allah'ın halifesi olarak tasdik etmenin bir göstergesidir. Ayrıca burada Hz. Âdem için yapılan secde şeklindeki saygı hareketi, Allah'ın emriyle olduğu ve Hz. Âdem'e ibadet maksadı taşımadığı için şirk şâibesinden de uzaktır. Zira Hz. Âdem burada kendisine ibadet edilen değil kendisine saygı gösterilen bir konumdadır. İbadet, emrinin tereddütsüz bir şekilde yerine getirilmesiyle Allah'a yapılmıştır.

İslam bilginleri arasında secde emrine muhatap olan meleklerin hangileri olduğu konusunda da farklı görüşler ortaya atılmıştır. Aralarında Ehl-i sünnet âlimlerinin de bulunduğu büyük bir çoğunluğa göre ayette söz konusu edilen melekler, Allah'ın yarattığı bütün meleklerdir. Nitekim Hicr ve Sâd surelerinde secde emrinin hemen ardından gelen; "*Bunun üzerine, meleklerin hepsi birden secde ettiler*."[200] ayetinde yer alan "hepsi birden" anlamındaki te'kid ifadesi bu görüşün doğruluğunu

---

[199] Kurtubî, a.g.e., c: 15, s: 227.
[200] Hicr, 15/30; Sâd, 38/73.

kanıtlar nitelikte olup meleklerin tamamının secde emrine muhatap olarak secde ettiklerini göstermektedir. Ancak; Kur'an-ı Kerim'in bu açık ifadesine rağmen, Hz. Âdem'in yaratılışının yeryüzünde gerçekleştiği ön kabulünden hareketle secde emrine muhatap olan meleklerin de yalnızca yeryüzü melekleri olduğunu[201] ve tabiatın insanın hizmetine verilmesinden hareketle ayette bahsedilen meleklerin tabiat kuvvetleri olduğunu[202] ifade edenler olmuşsa da bu görüşler İslam âlimleri arasında kabul görmemiştir.

Konuyla ilgili ayetlerde dikkat çeken bir diğer husus da şeytanın bu secde emrine karşı gelmesidir. Söz konusu ayetlerde açıkça anlaşılmaktadır ki "secde ediniz" emrine şeytan da muhatap olmuş ancak o, bu emre karşı gelerek Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de: "*Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere "Âdem'e secde edin" diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O ise secde edenler arasında yer almadı. Allah, "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?" buyurdu. İblîs, "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın" dedi. Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" buyurdu.*"[203] şeklinde ifade edilmektedir.

Şeytanın secde etmemesi ile ilgili yorumlara geçmeden önce şeytan hakkında kısaca bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılması açısından doğru olacaktır. Şeytan kavramının kökeni ile ilgili şatn-şütûn (**شَطْنٌ - شُطُونٌ**) ya da şeyt (**شَيْطٌ**) kavramlarından türediği yönünde iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkine göre şeytan kavramı; sonunda aslî bir "nûn" harfi bulunan ve sözlükte "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" gibi anlamlara gelen "şatn (şütûn)" kökünden türemiştir. Arapçada şeytan kavramının çoğulu olarak "şeyâtîn" kelimesinin kullanılması da sözcüğün bu kökten türemiş olma ihtimalini güçlendirir niteliktedir. İkinci görüşe göre ise; kavramın son harfi olan "nûn" harfi zâid bir harf olup şeytan kavramı "öfkesinden yanıp tutuşmak" anlamına gelen "şeyt" kavramından

---

[201] Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, c:10, s: 145.
[202] ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, c: 3, s:1430.
[203] A'râf, 7/11-13.

gelmektedir. Söz konusu varlık da ateşten yaratıldığı ve bu özelliğinden dolayı aşırı bir öfke kuvvesine sahip kılındığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Kavramın kökeni ile ilgili görüşler bu şekilde olup kavram terim olarak ise; "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık" şeklinde tanımlanmaktadır.[204]

Şeytanı ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram da; "ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak, aşırı ümitsizlikten kaynaklanan hüzün ve keder"[205] gibi anlamlara gelen "İblâs" (إِبْلَاس) kökünden türemiş İblîs (إِبْلِيسُ) kavramıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de on sekizi çoğul olmak üzere seksen sekiz yerde şeytan, on bir yerde de İblîs kelimesi yer almaktadır. İsminin geçtiği ayetlerde, kibrinin ve gururunun bir sonucu olarak Hz. Âdem'e secde etmemesinden, insanın en büyük düşmanı olmasına, çeşitli hile ve desiselerle insanı aldatmaya çalışmasından, ona uyup onun adımlarını takip etmenin insanı büyük bir hüsrana uğratacağına kadar şeytanla ilgili birçok konudan bahsedilmiştir.

Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında meleklerin arasında bulunan ve onlar Allah'ın emri üzerine Hz. Âdem'e secde ettikleri halde bu emre karşı koyan İblîs'in melek mi yoksa cin mi olduğu konusu da -nadiren de olsa- tartışılan bir konudur. Bazı rivayetler yanında özellikle söz konusu ettiğimiz secde hadisesi ile ilgili ayetlerde geçen "... İblîs hariç melekler secde ettiler" ifadesine dayanan bazı müfessirler onun önde gelen bir melek olduğunu, bu isyanından sonra ise meleklik niteliğini kaybettiğini ve kendisine Allah tarafından farklı özellikler verildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak secde hadisesinin anlatıldığı bir başka ayette "*Hani biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik; İblîs 'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı.*"[206] şeklinde buyrularak onun melek değil cin olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzdendir ki müfessirlerimizin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'in şeytanla ilgili; "…O, cinlerdendi; rabbinin emrinden dışarı çıktı." şeklindeki bu açık beyanını ve konuyla ilgili bazı rivayetleri delil olarak kullanarak İblîs'in melek değil, cin türünden olduğunu hatta nasıl Hz. Âdem insanlığın atası ise onun da cinlerin atası olarak yaratıldığını savunmuşlardır. Her ne kadar söz konusu ayetlerde geçen "İblîs hariç"

[204] Bkz; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 794.
[205] İbn Manzur, a.g.e, c: 6, s: 29-30.
[206] Kehf 18/50.

şeklindeki istisna, İblîs'in meleklerden olduğu izlenimini uyandırıyor olsa da, bir grupla beraber bulunan, fakat onların türünden ve cinsinden olmayan varlıklar için de -Arapçada istisnâ-i munkatı' diye ifade edilen- istisna ifadesi kullanılabilmekte mesela "Koyun sürüsü geldi ancak çoban gelmedi" denilebilmektedir.[207] Bunun yanında meleklerin yaratılışları itibariyle itaatkâr varlıklar olduğu, kendilerine buyrulanı yerine getiren ve Allah'ın emrine asla karşı gelmeyen bir yapıda yaratıldıkları Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir.[208] Hâlbuki İblîs, çeşitli ayetlerde de ifade edildiği üzere, Allah'a isyan etmiştir. Dahası Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde İblîs'in ve cinlerin ateşten yaratılmış oldukları bildirilmiştir. Hatta öyle ki İblîs, meleklerle birlikte kendisine de yöneltilen secde emrine karşı geldikten sonra büyüklenerek ateşten yaratıldığı için Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu iddia etmiştir.[209] Melekler ise nurdan yaratılmış varlıklardır. Bu durumu Resûlullah bir hadîs-i şerifinde; "*Melekler nurdan yaratıldı. Cinler ise öz ateşten yaratıldı. Âdem de (Kur'an'da) size anlatılan şeyden (toprak) yaratıldı.*"[210] şeklinde açıklamıştır.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde şeytanın zürriyetinden ve tıpkı şeytan gibi onun zürriyetinden gelenlerin de insanın apaçık düşmanı olduğundan bahsedilmektedir.[211] Zürriyet kavramı sözlükte "ondan türeyenler, soyundan ve neslinden gelenler, evlatlar" gibi anlamlar ifade etmekte olup insan, cin ve diğer canlı varlıklara ait bir özelliktir. Meleklerin ise erkeklik, dişilik, evlenme ve çoğalma gibi özellikleri bulunmamaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında İblîs'in melek türünden olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim "*Gerçekten iblis cinlerdendi. Fakat Rabbinin emri dışına çıktı.*"[212] mealindeki ayet onun meleklerden değil cinlerden olduğunu açıkça ifade etmekle diğer bütün ihtimalleri devre dışı bırakmakta, böyle bir durumda başka bir izah aramaya gerek kalmamaktadır.

İblisle ilgili yaptığımız bu kısa bilgilendirmeden sonra tekrar secde hadisesine dönecek olursak; secde emrinin verildiği ayette görüldüğü gibi İblis, kendince bir mantık yürütme sonucu kendi yaratılış unsurunun Hz. Âdem'in yaratılış unsurundan

---

207 KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 1, s: 105.
208 Tahrîm, 66/6; Nahl 16/50.
209 Bkz. Sâd, 38/76; Araf,7/12.
210 Müslim, "Zühd", 60.
211 Kehf 18/50.
212 Kehf, 18/50.

üstün olduğunu iddia ederek kendisinin de ondan üstün olduğu fikrine ulaşmıştır. Ulaştığı bu fikirden hareketle, üstün ve faziletli bir varlığın kendisinden üstünlük bakımından daha aşağı bir varlığa secde etmesinin uygun olmadığını belirtmiş ve bu sebeple secde etmemiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde belirttiğine göre bu olay İblîs'e yapılan ilk imtihandır. Yani Hz. Âdem'e secde emrinin gelmesine kadar Yüce Allah İblîs'in duygularına dokunacak hiçbir emir ve teklifte bulunmamış, onu imtihan etmemiştir. Onun o zamana kadar isyan etmeyip meleklerin içinde bulunması, olayların kendi istek ve arzularına uygun bir biçimde gerçekleşmesinden dolayı olmuştur. Ne zaman ki Hz. Âdem yaratılıp, meleklerin ve İblîs'in ona secde etmeleri emredilince, bu hepsi için bir imtihan olmuş, bu imtihan İblîs'in duygularına dokunmuş ve iç yüzünü ortaya çıkarmıştır. Ve o zaman Allah'ın bildiği gibi melekler ve Hz. Âdem tarafından da anlaşılmıştır ki; İblîs'in geçmişte meleklere arkadaşlık ve benzerliği "*Allah'ın kendilerine buyurduğuna asla karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır*."[213] ayetinde açıklanan melekler gibi günah işlememe özelliğine sahip olduğu için değil, ilâhî emir ile kendi nefsinin emri çatışmadığından ve isyana sebep bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Zira onun itaati aslında Allah'a değil nefsinin zevk ve arzularınadır. Nitekim "Âdem'e secde edin" şeklinde onun istek ve arzularına aykırı ilk ilâhî emir yönelince, İblîs'in ilk işi secdeden kaçınma ile isyan, "Secde etmekten seni alıkoyan nedir?" şeklindeki soruya karşı ilk sözü de kibir ilanı ile inkârını açığa vurma ve azgınlık olmuştur. İblis bu şekilde "Ben ondan üstünüm." diyerek, sadece nefsinin istek ve arzusuna uymuştur. Ancak bunu bir de ilim şeklinde süsleyerek doğruluğunu kanıtlamak için biri yalan; "Ben ondan hayırlıyım.", biri de doğru; "Beni ateşten onu ise çamurdan yarattın." şeklindeki iki önermeyi birbirine bağlayarak bir mantık yürütmüş ve doğru olan yaradılış önermesinden yalan olan kişisel davasını sonuçlandırmaya kalkışmıştır. "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın." şeklindeki doğru bir önermeden, ateşin topraktan daha üstün olduğu fikrine kapılarak "Ben ondan üstünüm." şeklinde yanlış bir sonuç çıkarmıştır.[214]

---

[213] Tahrîm, 66/6.
[214] YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e., c: 4, s: 17-19.

Daha önce de belirttiğimiz gibi; İblîs'in "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın." şeklindeki cümlesi, aslında doğrudur. Fakat İblîs bu iki yaratılış olayını karşılaştırarak, bundan "Ben ondan üstünüm." sonucunu çıkarmasında büyük bir hata etmiştir. Çünkü bir taraftan Allah Teâlâ'nın yaratmasını itiraf ederek ona dikkat çekiyor gibi görünürken, diğer taraftan hayır ve üstünlüğü yalnızca madde ve unsurla sınırlamış, yaratıcının madde ve unsurlara yüklediği vasıflara ve her şeyden önemlisi yaratılıştaki amaç ve gayeye bakmamıştır. Hz. Âdem'in yaratılışında "*İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?*"[215] ilâhî buyruğuyla bir kez daha hatırlatılan hususi üstünlüğü, "*Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın*."[216] şeklindeki ayette belirtilen ruh ve sureti, "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*."[217] mealindeki ayette ifade edilen amaç, gaye ve hikmeti göz önüne almayıp üstünlüğü yalnız madde ve unsura indirgeyen İblîs, Âdem'de topraktan, kendisinde de ateşten başka hiçbir özellik görmeyerek Allah Teâlâ'nın eşyanın özellik ve üstünlüklerini kereminden bahşettiği gerçeğini yok saymıştır. Çamur ile ateşin özündeki farkın da yalnızca yaratıcının takdirine bağlı olan bir yaradılış farkından ibaret olduğunu hiç düşünmemiştir. Aslında yaratılış olarak ikisi de mahlûk olmak ve yaratıcının hükmüne mahkûm bulunmak bakımından eşit olmalarının yanında, özellik bakımından da toprağa mahsus özellikler, ateşe mahsus özelliklerden daha kapsamlı ve üstündür. Özellikle ahlâkî bir bakış açısıyla düşünüldüğünde, ateşin hafifliğine, öfke ve şiddetine, telaş ve ıstırabına, kibre eğilimli ve yayılmacı olmasına karşılık toprağın vakar ve sakinliği, sabır ve dayanıklılığı, yumuşaklığı, hayâ ve cömertliği, seçkinlik ve olgunlaşma yeteneği son derece yüksektir. Ancak, İblîs gerek bilgi edinmedeki eksikliğinden, gerekse anlayışındaki bozukluktan dolayı bunu anlayamamış ve Allah'ın kesin hükmüne rağmen, bilgiyi haktan değil nefsinden almak davasında bulunarak büyük bir yanlışa düşmüştür. Bu yanlışın bir sonucu olarak da Âdem'i sırf bir çamur, kendisini ise sırf bir ateş seviyesinde mukayese etmiş, çamurdan yaratılan Hz. Âdem'in Allah'ın seçkin kılması ile çamurdan tamamen başka şerefli ve üstün bir duruma yükselerek Allah'ın halifesi olacağını, kendisinin de ateşten büsbütün başka bir lanete uğrayacağını

---

[215] Sâd, 38/75.
[216] Sâd, 38/72; Hicr, 15/29.
[217] Bakara, 2/30.

anlayamamıştır. Ve yalnız Hz. Âdem'e karşı değil ilâhî sual ve emre karşı da kibir, gurur ve bencillik kokan bir tavır takınmış, ayette de ifade edildiği gibi, haddi olmayan bir yerde, kesin itaat gerektiren ilahi buyruğun karşısında büyüklenmesine karşılık Allah'ın rahmetinden kovulmuştur.[218] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de "*Öyle ise, in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!*"[219] mealindeki ayetle ifade edilmiştir.

c) Hz. Âdem'e İsimlerin Öğretilmesi

İnsanlığın atası olan Hz. Âdem kendisinden önce yaratılan diğer varlıklardan farklı özelliklere sahip olarak yaratılmıştır. Bu özellikler, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle, onu Allah'ın halifesi yapmış ve diğer varlıklara hâkim olmasını sağlamıştır. İşte bu özelliklerden biri, belki de en önemlisi ona isimlerin öğretilmesi yani "ilim" olmuştur.[220] Nitekim bu durum Kur'an-ı Kerim'de; "*Allah Âdem'e isimlerin tamamını öğretti*."[221] şeklinde ifade edilmiştir.

Sözlükte "kendisi aracılığıyla bir aslın veya temelin zatının ve özünün bilindiği şey" olarak tanımlanan isim kavramı daha anlaşılır bir ifadeyle "varlıklara verilen ad" anlamına gelir. Söz konusu bu durumda, adlandırılan varlığa "müsemmâ" bu adlandırma işlemine ise "tesmiye" adı verilir. Râğıb el-İsfahânî'ye göre isim kavramının dilde iki çeşit kullanımı bulunmakta olup bunlardan birincisi; yalnızca hakkında haber ve bilgi verilebilen, daha anlaşılır bir ifadeyle varlık olarak nitelendirilebilen şeyleri kapsar. İsmin ikinci kullanımı ise hem hakkında haber ve bilgi verilebilen şeyleri hem verilen haber ve bilgiyi hem de edat adı verilen ve bu ikisi arasında irtibat kuran bağ fiili kapsar.[222] Bu anlamda isim, kelime çeşitlerinin hepsini içine almakta olup "cevher ve araz türünden bütün nesne ve manalar için konulmuş lafız"[223] şeklinde tanımlanır. Nitekim Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi ile ilgili ayette kastedilen anlam da budur. Zira ona isimler öğretildiği gibi fiil ve edat gibi diğer kelime türleri de öğretilmiştir. Bunun yanında bir insanın bir ismi bilmesi o isme ait

[218] YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e., c: 4, s: 17-19.
[219] A'râf, 7/13.
[220] ERDEM, Mustafa, a.g.e., s:140.
[221] Bakara, 2/31.
[222] Bkz; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 748.
[223] ÇELEBİ, İlyas, "İsim-Müsemma", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), c: 22, s: 548.

müsemma kendisine gösterildiğinde onu tanıyıp adlandırabileceği anlamına gelmez. Zira müsemmayı tanıyıp onunla doğru isim arasında bağ kurabilmesi isim ile birlikte müsemmanın zatını da bilmesine bağlıdır. Bu anlamda isimleri bilmenin anlamlı hale gelebilmesi için müsemmaların ve onlara ait suret ya da mânaların da bilinmesi gerekecektir. Aksi takdirde isimleri bilmek yalnızca soyut seslerin bilgisine sahip olmaktan öteye geçmeyecektir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın, "*Allah Âdem'e isimlerin tamamını öğretti*."[224] ilahi buyruğunda isimlerin tamamını öğretmekle kastedilen anlamı, yukarıda isim kavramının ikinci kullanım şeklinde ifade ettiğimiz sözün üç türü ve müsemmaların sahip oldukları suret ve mânalar şeklinde ifade etmek insana yalnızca kelimelerin değil bu kelimelerin dış dünyadaki karşılıklarına ait çeşitli bilgilerin de verildiğini göstermesi açısından daha uygun olacaktır.

Şu bir gerçektir ki isimler, kavramlar ve terimler insanoğlunun eşyayı tanımasına yarayan araçlardır. Temelde insanın eşya ile ilgili bütün bilgisi, başlangıçta onlara isim vermesine dayanır. Bu isimlendirme, insanoğlunun yeryüzündeki hayatı açısından son derece önemli bir güçtür. Bu gücün ne kadar önemli olduğunu anlayabilmek için, insanın nesnelere isim verme yeteneğinden yoksun bırakıldığını varsayalım: Böyle bir durumda insanlar, herhangi bir nesne hakkında aralarında anlaşma sağlayabilmek için, mutlaka o nesnenin karşılarında bulunması gerekecektir. Mesela, iki insan bir ağaçla ilgili konuşmak istediklerinde bu iletişimi sağlamanın tek yolu o ağacı yanlarına getirmek ya da onun yanına gitmek olacaktır. Ya da söz konusu olan şey bir dağ ise bu konuda birbiriyle konuşmak isteyenlerin o dağın yanına gitmekten başka çaresi kalmayacaktır.[225] Hatta bunun da ötesinde hiçbir nesneye isim verilmediği için insanların birbiriyle konuşması bile mümkün olmayacak, dil denilen iletişim araçları oluşamayacaktır. Bu durum ise hayatı yaşanmaz kılacak korkunç bir zorluk oluşturarak yeryüzündeki hayatın her anlamda gelişmesine engel olacağından, yeryüzündeki hayat son derece ilkel kalacaktı. Bu nedenle Yüce Allah yeryüzünün halifesi olarak tayin ettiği insana eşyanın isimlerini, yani maddi ve manevi bütün varlıkların isim ve özelliklerini bunun yanında isim verme ve dil icat etme kabiliyetini ve en önemlisi de bu varlıklarla ilgili bilgileri öğretmiştir.

---

[224] Bakara, 2/31.
[225] KUTUB, Seyyid, *Fizilal'il Kur'an*, Emir Yayınevi, İstanbul, 2001, c: 1, s: 88.

Sonrasında ise Hz. Âdem Yüce Allah'ın huzurunda meleklerle münazara etmiş ve Allah'ın verdiği bu "ilim" sayesinde kazanmıştır. Yaratılışları gereği sadece verileni alma ve emredileni yapma durumunda olan melekler ise bu deneme sonucunda kendilerine bu konuda bir şey öğretilmediğini dile getirerek acizliklerini itiraf etmişlerdir.[226] Melekler, kendilerine verilen bilme ve bilgi üretme kabiliyetinin Âdem'e verilenden farklı olduğunu ve bu sebeple halife olmaya onun ehil bulunduğunu itiraf etmiş ve Allah'ın emri gereğince Hz. Âdem'e secde etmişlerdir.[227]

Konuyla ilgili merak edilen bir diğer husus ise bu bilgilerin Hz. Âdem'e öğretiliş şeklidir. Bu husus konuyla ilgili ayetlerde açık bir şekilde ifade edilmediği için bu bilgilerin Hz. Âdem'e nasıl öğretildiği konusunda kesin bir kanaate ulaşmamız zordur. Allah Teâlâ bu isim ve bilgileri, ilham ve vahiy yoluyla Hz. Âdem'in ruhuna nakşetmiş ya da Hz. Âdem'e gerektiğinde bu bilgileri edinip kullanabilecek özel yeteneklerle donatılmış bir ruh vermiş olabilir. Bunlardan birincisi açık ikincisi ise muhtemeldir. Yüce Allah'ın bu bilgileri Hz. Âdem'e bir anda öğretmesi mümkün olabileceği gibi bunun tedrici olarak gerçekleşmiş olması da muhtemeldir. Nitekim ayette geçen "ta'lim" kavramından Hz. Âdem'in dilin temeli olan isimleri birden bire öğrenmeyip terbiyenin sırrı hükmünce tedrici olarak yavaş yavaş ve aşamalı bir şekilde öğrendiği anlaşılır.[228]

Burada son olarak şunları da söylemek gerekir ki; kaynaklarımızda Hz. Âdem'e öğretilen isimlerin neler olduğuyla ilgili birçok görüş vardır. Bütün isimler, bütün yaratıklar, meleklerin adları, Âdem'in zürriyetinin isimleri, insanların ve meleklerin isimleri, yıldızlara ait isimler gibi görüşler bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında isimlerden kastın yeryüzündeki lisanlar olduğunu söyleyenler de olmuştur.[229] Ancak şu bir gerçektir ki ona öğretilen şeyler birkaç varlık ismiyle sınırlı değildir. Kâinatta zerreden küreye her ne varsa hepsinin bilgisi ona verilmiş ya da o, hepsinin bilgisini öğrenebilecek şekilde yaratılmıştır. Çünkü Allah onda yeryüzünün halifesi olacak bir varlıkta olması gereken her şeyi yaratmıştır. İnsan tecrübe, düşünme, akıl yürütme ve sezgi ile her şeyi anlamak, kavramak ve hâkim olmak kabiliyetinde

---

[226] ERDEM Mustafa, a.g.e., s:141.
[227] Bakara, 2/31-34.
[228] YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e., c: 1, s: 324.
[229] Görüşler için bkz. YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e, c:1, s: 325.

yaratılmış kendisine konuşma yeteneği verilmiş, varlıkları isimlendirip kavramlar oluşturarak bilgiyi ortaya çıkarma ve bilgiyi öğrenme kabiliyeti ona bahşedilmiştir. Nitekim Hz. Âdem'in şahsında, soyundan gelen insanlığa miras olarak geçen bu öğrenme kabiliyeti, insanoğlunun yeni keşifler yapma çabasının temelini teşkil eder. Bu sayede insan, her yeni şeye bir isim koymakta, kâinatta bilinmeyenleri keşfetme çabası içerisine girmektedir.[230]

2. HZ. HAVVA'NIN YARATILIŞI

İnsanın yaratılışı konusunda üzerinde en çok konuşulan ve üzerinde ihtilaf olunan konulardan biri de Hz. Havva'nın yaratılışıdır. Kur'an-ı Kerim'de, müfessirlerin birçoğunun onun yaratılışına işaret ettiğini düşündükleri üç ayet bulunmasının yanında konuyla ilgili az sayıda da hadis mevcuttur. Söz konusu üç ayetteki kapalı anlatımın konunun ayrıntılarına dair bize yeterli miktarda bilgi vermemesiyle beraber müfessirler bu üç ayette geçen "nefs'i-vahide" ibaresinin tefsirini yaparken, bunun Hz. Âdem, ondan yaratılan eşinin de Hz. Havva olduğuna hükmetmişlerdir. Ancak burada şunu da söylemek gerekir ki; söz konusu ayetlerde Hz. Havva'nın yaratılışına işaret edildiği görüşünü kabul etmeyerek farklı görüşler ortaya atan müfessirler de olmuştur.[231]

Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili değerlendirmelerimize konuyla ilgili ayet ve hadisleri vererek başlamak uygun olacaktır. Yüce Allah, Nisa suresinde: "*Ey insanlar! Sizi bir tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...*"[232] buyurmuştur. Benzer açıklamalar A'râf suresinde: "*Sizi bir tek nefisten yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur...*"[233] şeklinde, Zümer suresinde ise: "*Allah sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan da eşini var etmiştir...*"[234] şeklinde yer almaktadır. Hz. Havva'nın yaratılışı hakkındaki hadiste ise Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kadınlar hakkında hayır tavsiyede bulununuz. Çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden*

---

[230] ERDEM Mustafa, a.g.e., s:145.
[231] Zemahşerî, a.g.e, c:5, s: 900; Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, c: 5, s: 131.
[232] Nisâ, 4/1.
[233] A'râf, 7/189.
[234] Zümer, 39/6.

yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri de yukarı kısmıdır. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi hâline bırakırsan da eğri halde kalır. Öyleyse kadınlar hakkında hayır tavsiye edin.”[235]

Meallerini verdiğimiz konuyla ilgili ayetlerin merkezinde “nefs’i-vahide” tabiri vardır. Nefs, sözlükte “*ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular*”[236] gibi anlamlara gelmekte olup Kur’an-ı Kerim’de “insan, insanın veya başka bir varlığın kendisi, insanın hayattayken insan olmasını sağlayan, ölünce de ebedî varlığını devam ettiren unsuru” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Araştırmamızın ruhun mahiyeti ile ilgili bölümünde de belirttiğimiz gibi bazı âlimler, filozoflar ve sûfîler ruh ile nefsi aynı varlığın iki adı olarak açıklamışlar, bazıları ise nefs ile ruhu farklı mahiyetler olarak tanımlamışlardır. İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğunun kabul ettiği ikinci tanımlamaya göre Allah Teâlâ her bir insan için tıpkı bedeni gibi bir de nefs yaratır. “Neseme” olarak da adlandırılan bu nefs, insanın hayatı boyunca yapıp ettiklerine göre manevi bir yapı ve kişilere göre farklı özellikler kazanır. Ruh ise şahsî değil umumidir; tek bir enerji merkezinden gelip ampulleri aydınlatan elektrik gibidir ve ilâhîdir, Allah’a aittir, halk âlemine değil emir âlemine dâhildir, nefs için Allah’ın rızasına götüren yolu aydınlatır veya onu bu yola çeker. Bunun yanında insanın tabiatında ve yapısında Allah’ın rızasına aykırı yollara çeken güçler de vardır. Ayrıca şeytanın da işi, insanı Allah yolundan saptırmaya çalışmaktır. İşte nefs, aldığı eğitim ve iradesi sayesinde bu iki çekim merkezi arasında mücadele ve imtihan vererek dünya hayatında kulluğunu ve tekâmülünü gerçekleştirmeye çalışır. Kur’an-ı Kerim’in “emmâre” olarak adlandırdığı insanı kötüye çeken, kötüyü emreden nefs olmaktan kurtularak, “levvâme” (kendini eleştiren, kınayan), “mülheme” (ilâhî ilhama mazhar olan), “mutmainne” (şüphelerden ve geçici zevk bağımlılığından kurtularak huzura eren), “râdıye” (Allah’ın takdirine razı olan), “merdıyye” (Allah’ın rızasına mazhar olan) nefs basamaklarına veya derecelerine tırmanmak için çabalar.[237]

---

[235] Buharî, Nikâh, 79; Müslim, Radâ 65, (1468); Tirmizî, Talâk 12, (1188).
[236] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 1457; ayrıca bkz., İbn Manzur, a.g.e., c: 6, s: 233-240.
[237] KARAMAN, Hayrettin, vd., a.g.e., c: 2, s: 9-10.

“Vahid” kelimesi ise bir, tek, yegâne gibi anlamlara gelir ve Râğıb el-İsfahânî’ye göre altı şekilde kullanılır. Bunlardan ilki cins veya tür yönünden bir olmayı ifade etmekte olup “bir insan, bir at, bir hayvan ve bir ağaç” gibi kullanımlar bu duruma örnek olarak verilebilir. İkincisi ittisal yani birleşme yoluyla olan birliktir ki bu ya “tek bir şahıs” örneğinde olduğu gibi yaratılış yönüyle ya da “tek bir zanaat” sözünde olduğu gibi sanat yönüyle olur. Bu kullanımlardan üçüncüsü ise yaratılış ya da fazilet yönünden eşi ve benzeri bulunmama durumunu ifade eder ve güneşin tek olması ya da bir insanın huy ve ahlakından dolayı tek olarak kabul edilmesi buna örnektir. Vahid kavramının dördüncü kullanımı küçüklüğünden ya da dayanıklılığından dolayı parçalanmasının imkânsızlığı yönüyle bir olmayı ifade eder. Kavramın beşinci kullanımı mebde yani başlangıç olması yönündendir. Zira bu başlangıç ya sayının başlangıcı ya da çizginin başlangıcı olan tek bir noktadır. Altıncı ve son anlamı ise yermek ve eleştirmek içindir ve mecazi bir kullanımdır.[238] Bunun yanında vahid kavramı kendisiyle aynı kökten gelen ahad kavramıyla birlikte Allah’ın isimleri arasında da yer almakta olup yüce Allah hakkında kullanıldığı zaman hakkında bölünme, parçalanma ve çoğalma mümkün olmayan, zatında ve sıfatlarında eşi benzeri bulunmayan ve her yönüyle tek olan yegâne varlık anlamına gelir.

Konuyla ilgili ayetler Hz. Havva’nın tek bir candan yaratıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu “tek bir can” şeklinde dilimize çevirdiğimiz “nefs-i vahide” kavramıyla tam olarak neyin kastedildiği konusunda İslam âlimleri arasında birlik sağlanabilmiş değildir. Görebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili iki ayrı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, söz konusu ayetlerden yola çıkarak âlimlerin çoğunun kabul ettiği klasik anlayış, İbn-i Abbas´tan rivayet edilen şu görüştür: Bu ayetlerde geçen “nefs-i vahide” terkibiyle kastedilen Hz. Âdem’dir ve Hz. Havva onun zatından yaratılmıştır. Nitekim ilgili ayetlerde geçen ondan da eşini yarattı şeklindeki ifadeyi Elmalılı Hamdi Yazır; “Allah Teâlâ birini, diğerinin canından koparmak suretiyle bir çift meydana getirmiştir.” şeklinde açıklayarak söz konusu ayetlerde tek bir nefisten kastedilenin Hz. Âdem, eşinden maksadın da Hz. Havva olduğunda fikir ve görüş birliği olduğunu ifade etmiştir.[239] Klasik tefsir kitaplarının birçoğunda söz

---

238 Bkz, Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 1526.
239 Bkz. YAZIR, Muhammed Hamdi, a.g.e., c:2, s:552-555.

konusu ayetler bu şekilde açıklanmıştır. Bu yaklaşımı benimseyenler, açıklamalarını konumuzun başında yer verdiğimiz "Kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır…" şeklindeki hadisle desteklemektedirler.

Tarih ve tefsir kitaplarında bu yaklaşımı destekler nitelikte başka açıklamalar da vardır. Konuyla ilgili İbn Abbas'tan gelen bir rivayet şu şekildedir: "Hz. Âdem cennete yerleştirilmişti. Bu sırada onun bir eşi yoktu. Bir yere oturdu ve uyuyakaldı. Uykudan uyandığında ise yanı başında oturan bir kadın gördü. Allah onu Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmıştı. Hz. Âdem ona kim olduğunu sorduğunda kendisinin kadın olduğunu ve kendisiyle sükûn bulması için Allah tarafından yaratıldığını söyledi. Bu olayın akabinde melekler Hz. Âdem'e onun adının ne olduğunu sordular ve Hz. Âdem de onlara, isminin "Havva" olduğunu söyledi."[240] Burada şunu da belirtelim ki İbn İshak Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili nakledilen bu ve benzeri rivayetlerin Ehl-i Kitaptan alındığını söylemektedir. Ayrıca nakledilen bu rivayet Tevrat'taki Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili bölümlerle birebir uygunluk göstermektedir. Bu da bu rivayetlerin İsrailiyattan, yani yahudi kaynaklı olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili ikinci yaklaşıma göre ise "nefs-i vahide" terkibiyle kastedilen Hz. Âdem'in yaratıldığı özdür. Buna göre Hz. Âdem ve eşi aynı özden yani süzülmüş çamurdan (sülâle) yaratılmış demektir.[241] Eski tefsirlerin büyük bir çoğunluğunda Hz. Âdem şeklinde yorumlanan "nefs-i vahide" terkibini "onun bir parçasından" -meselâ kaburgasından- şeklinde değil, "onun özünden, ona benzer olan asıldan ve kökten yaratan" şeklinde anlamak gerekir. Nitekim "*Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun varlığının delillerindendir*."[242] mealindeki âyette de nefs kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır. Benzer ifadelere Nahl suresinin 72. ve Şura suresinin 11. ayetlerinde de rastlanır. Ancak bütün bu âyetlerde "nefsinden yaratmak", "vücudunun bir parçasından yaratmak" anlamında değildir. Buna göre Nisâ, A'râf ve Zümer surelerinde geçen insanın tek bir nefisten yaratıldığını ifade eden

---

240 Taberî, a.g.e, c: 7, s: 515-516.
241 DEMİRCİ, Muhsin, a.g.e., s: 91.
242 Rûm, 30/21.

ayetler, Hz. Havva'nın aslının, Hz. Âdem'in kaburgası olduğu şeklindeki yaygın inancın delili olamaz. Bu ayetleri Hz. Havva, Hz. Âdem'in yaratıldığı "öz" den yaratılmıştır şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Bu görüşü benimseyenlere göre, kadınların eğri kaburgadan yaratıldığını ifade eden hadisler, kadınla erkeğin fıtratından kaynaklı olarak ortaya çıkan ve değişmemesi gereken farklılıklarını ve özelliklerini anlatmak üzere yapılmış bir benzetmedir, mecazî bir anlatımdır. Kadınların kedilerine has özelliklerinden dolayı çabuk kırılmaya müsait duygusal yapılarına dikkat çekerek onların yanlışlarını düzeltme konusunda daha kibar ve nazik davranılması gerektiğini mecazi bir şekilde ifade etmektedir.[243]

Konuyla ilgili son olarak şunları da söylemek gerekir ki birinci görüş özellikle eski tefsir kaynaklarının birçoğunda öne çıkan görüştür. Ancak yaratılışın başlangıcında Allah'ın koyduğu genel yasanın hem Hz. Âdem hem de Hz. Havva için geçerli olmasının akla daha yatkın görülmesi, böyle bir durumun ayette verilen ifadeye yorum itibariyle ters düşmemesi ve Hz. Peygamberin hadisinde mecazi bir yaklaşımın söz konusu olması gibi sebeplerle yakın dönemde yazılan eserlerde ikinci görüş biraz daha ağır basmaktadır.[244]

3. BEZM-İ ELEST HADİSESİ

Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili değinmemiz gereken konulardan bir diğeri de İslâm ilim ve kültür geleneğinde "mîsâk", "kâlû belâ", "elest", "ahit" gibi isimlerle de adlandırılan "bezm-i elest" hadisesidir. "Sohbet meclisi" anlamına gelen Farsça bezm kelimesiyle Arapça'da "Ben değil miyim?" anlamında çekimli bir fiil olan elestü kavramının birleşmesiyle oluşan bezm-i elest, Allah'ın ezelde ruhları yarattıktan sonra, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu ve ruhların, "Evet, sen bizim Rabb'imizsin." diye Allah'ı tasdik ettikleri ezel meclisi anlamına gelir. Kur'an ile sabit olan bu meseleye pek çok ayette dolaylı bir şekilde temas edilmekle birlikte bir ayette ise doğrudan bu olaydan bahsedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de "*Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdi (sözü) hatırlayın; çünkü o zaman, "İşittik ve itaat ettik" demiştiniz.*"[245] ve "*Onlar,*

---

[243] Bkz. KARAMAN, Hayrettin, vd., a.g.e., c: 2, s: 9-12.
[244] DEMİRCİ, Muhsin, a.g.e., s: 91.
[245] Mâide, 5/7.

Allah'ın ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır."[246] gibi pek çok ayette insanın Allah'a karşı vermiş olduğu sözden ve bu söze sadık kalması gerektiğinden bahsedilmiştir. Söz konusu bu ayetlerde Allah'a verildiği söylenen bu söz müfessirler tarafından farklı şekillerde anlaşılmıştır. Ayetlerde ifade edilen sözden maksadın müminlerin, Allah ve resulüne iman ederek dinî hükümleri eda etmek üzere vermiş oldukları söz veya Akabe ve Hudeybiye'de biat ederken Allah ve resulüne verdikleri söz olabileceği gibi insanların yaratılmasından önce "elest bezmi" denilen mâna âlemindeki mecliste bütün ruhların Allah'a verdikleri söz olabileceği de belirtilmiştir. Bu anlamda insanın Allah'a verdiği sözde sadık kalması gerektiğini emreden bu ve benzeri ayetler pek çok müfessir tarafından bezm-i elest hadisesine dolaylı yoldan temas eden ayetler olarak değerlendirilmiştir.

Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'de "*Hani Rabbin Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini almıştı da kendilerini kendilerine şahit tutarak "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da: "Elbette öyle! Tanıklık ederiz ki Rabbimizsin." demişlerdi. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz*."[247] mealindeki ayet ise doğrudan bu hadiseyi ifade etmektedir. Ayette her ne kadar bu hadisenin mahiyetine ve nasıl gerçekleştiğine dair bazı noktalar açıklanmamış olsa da Allah Teâlâ'nın kullarını kendi varlığına tanık kılarak kendisinin onların rabbi olduğunu yine onlara onaylattığı ve bu gerçeği onayladıkları yönünde onlardan bir söz alarak bu sözleşmeye onların bizzat kendilerini şahit tuttuğu açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca Allah ile dünyaya gelecek bütün kulları arasında gerçekleşen bu sözleşmenin insanların kıyamet gününde Allah'ın varlığından haberleri olmadığı yolunda bir özür ileri sürmemeleri için gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Allah Teâlâ ile kulları arasında böyle bir sözleşmenin gerçekleştiğine dair bu açık beyanı sebebiyle bezm-i elest hadisesi, insanlardan bir şekilde iman sözü alınmış olması yönüyle bütün Müslüman çevreler tarafından kabul görmüştür. Ancak konunun mahiyetiyle ilgili bu sözün nasıl alındığı, bu olayın ne zaman gerçekleştiği gibi bazı konularda müfessirler tarafından farklı açıklamalar

---

[246] Ra'd, 13/20.
[247] A'râf, 7/172.

yapılmıştır. Konuyla ilgili tefsirlerde yapılan açıklamalar başlıca iki kategoride ele alınabilir:

1) Eski tefsirlerin büyük bir çoğunluğunda yer alan birinci görüşe göre söz konusu bu ayetin zahiri mana çerçevesinde anlaşılması gerekmektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ dünyayı yaratmadan önce Hz. Âdem'den kıyamete kadar dünyaya gelecek olan bütün insanların ruhlarını, daha sonra bu ayetin anlamından hareketle "bezm-i elest" diye de ifade edilmeye başlanan, ruhlar âleminde bir araya getirmiştir. Sonrasında kendilerine düşünme, akletme ve konuşma yetkilerini de vererek O'nun kendilerinin Rabbi olduğunu itiraf etmelerini istemiş ve onları kendi varlığına tanık kılmıştır. Yüce Allah kendisinin onların Rabbi olduğunu yine onlara onaylatarak bu gerçeği tasdik ettikleri yönünde onlardan söz almış ve böylece kendisi ile dünyaya gelecek bütün kulları arasında bir tür sözleşme akdetmiş ve bu sözleşmeye de bizzat onların kendilerini şahit tutmuştur. İşte böylece Hz. Âdem'in zürriyeti, ezelde kendi nefislerine ve Allah'ın rububiyetine dair kıyamet gününde "Bizim bundan haberimiz yoktu." diyerek itiraz edemeyecekleri bir şekilde şehadette bulunmuştur. İlk dönem Selef âlimleriyle sûfî âlimler, Sünnî ve Şiî kelâm bilginlerinin çoğunluğu ayeti böyle yorumlamışlardır.[248]

Gerçekleşen bu şahitlik sahnesinde, zürriyetlerin âdemoğullarının sırtlarından nasıl alındığı, onların kendilerine nasıl şahit tutulduğu ve yine onların nasıl "kâlû belâ" "Evet, biz buna şahidiz." dedikleri gibi sorulara gelince, bunlara şu şekilde cevap verilmiştir: Bilinmelidir ki, Yüce Allah'ın işlerinin şekli de kendi zatı gibi gayba ait konulardan biridir. Ve tıpkı gayb âlemine ait diğer konular gibi bu konunun da sınırlı insan aklıyla bilinmesi mümkün değildir. İnsanın anlayış gücü Yüce Allah'ın zâtını idrak edemediği müddetçe, onun fiillerinin nasıl meydana geldiğine de akıl erdiremeyecektir. Zira bir şeyin nasıl olduğunu düşünmek, onun ne olduğunu düşünmenin ayrıntılı bir uzantısı durumundadır. Yüce Allah'a izafe edilen bütün fiillerin nasıl olduğunu düşünmeye çalışmak yerine, onların birer realite olduğunu kabul etmek en çıkar yol olsa gerektir.[249] Ayrıca Yüce Allah'a izafe edilen bütün bu işlerin mahiyeti konusunda insanın bilgisi vahyin bildirdiğinden ibarettir. Nitekim

---

[248] Bkz.: KARAMAN, Hayrettin, vd., a.g.e., c: 2, s: 623-624.
[249] KUTUB, Seyyid, a.g.e., c: 5, s: 120.

bilinen şudur ki, Allah Teâlâ böyle bir hadisenin varlığını Kur'an-ı Kerim'de biz kullarına bildirmiştir. Müfessirler de konuyla ilgili nakillere dayanarak ayetin zahirî manasını almışlar ve Allah Teâlâ'nın, bütün insanları zerrecikler halinde Hz. Âdem'in sırtından çıkarıp akıl verdiğini ve onlara, rableri olduğunu ikrar ettirdiğini, sonrasında ise beşer olarak dünyaya gelen kullarından bir kısmının bu sözlerine sadık kaldıklarını bir kısmının da sözlerinden döndüklerini açıklamışlardır.[250] Nitekim hadis olarak nakledilen Allah'ın Hz. Âdem'i yaratınca kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları onun sırtından veya sulbünden zerreler halinde çıkardığı[251] ve onlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim" şeklinde hitapta bulunduğu[252] rivayetler de bu görüşü destekler nitelikte olup söz konusu ayetle de birebir benzerlik göstermektedir.

2) Konuyla ilgili ikinci görüşe göre ise söz konusu ayette bahsedilen sözleşme ve Allah'ın rububiyetine yapılan şahitlik mecazî anlamdadır. Ayette yer alan bu sözleşmeyi Zemahşerî, temsil ve tahyil olarak ifade ederken onunla benzer açıklamalar yapan Beydâvî, Nesefî ve Merağî temsil ve mecaz olarak nitelemiş, günümüz yorumcularından bazıları ise ayette sembolik bir anlatımın varlığından bahsetmiştir.[253] Ayete bu şekilde mecazî bir anlam yükleyenlere göre burada Allah ile kulları arasında gerçekleştiği söylenen bu sözleşme, Allah'ın Hz. Âdem'den kıyamete kadar dünyaya gelecek her bir insanı O'nun varlığını ve yegâne rab oluşunu kabul edebilecek bir fıtratta yaratması anlamındadır. Zira Allah Teâlâ her bir insanı iman etmesi için yeterli zihinsel ve psikolojik donanıma sahip bir şekilde yaratmaktadır. Aynı zamanda kendisinin varlık ve birliğini tanıma, kavrama ve dolayısıyla kendisine inanma yeteneğini de insanoğlunun doğasına ya da fıtratına yerleştirmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin (sav) *"Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."*[254] şeklindeki hadisi bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Bunun yanında Allah Teâlâ kendisine iman etme eğilimini insanın tabiatına yerleştirmekle de kalmamış iç ve dış âlemde kendi varlığına ve birliğine

---

[250] Taberî, a.g.e, c: 13, s: 222.
[251] el-Muvaṭṭaʾ, "Kader", 2.
[252]Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/267 (2455).
[253] Bkz. Zemahşerî, a.g.e, c: 2, s: 1034; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2017, c: 2, s: 305; Nesefî, *Medariku't-Tenzîl*, Dâru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, tsz., c: 2, s: 664.
[254] Buhârî, "Cenâʾiz", 79, 80, 93; Müslim, "Kader", 22-25; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18.

kılavuzluk edecek pek çok deliller yaratmıştır. Allah Teâlâ böyle yapmakla sanki insanlara “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormuş, onlar da “evet” diyerek bunu tasdik etmişlerdir. İşte insanın fıtratındaki bu iman ve inanç kabiliyeti bu ayetlerde sembolik bir şekilde ifade edilmiştir.[255]

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, bu yoruma göre Allah Teâlâ’nın her bir insandan almış olduğu bu söz, fıtrat sözüdür. Yani yüce Allah, insanları Allah'ın ilâhlığını ve birliğini kabul etmeye uygun bir şekilde yaratmış, onların fıtratlarına iman hakikatinin temelini teşkil edecek bir inanç altyapısı yerleştirmiş ve insanın bu fıtrata bağlı olarak gelişmesini sağlamıştır. Hz. Peygamberin (sav) de ifade ettiği gibi her insan da bu fıtratla doğmuş, sonrasındaysa içinde bulunduğu çevre şartları ve kendi yönelişi, onu ya bu fıtrattan uzaklaştırmış ya da fıtratına uygun bir şekilde hareket etmesine yardımcı olmuştur. Bunun yanında Yüce Allah, insanı sırf fıtratı ile baş başa bırakarak onu zor bir imtihana da tabi tutmamış, çeşitli zaman ve zeminlerde peygamberler göndermek suretiyle bu fıtratın canlı tutulmasını kolaylaştırmış, daha önce verilen kulluk ikrarını hatırlatmıştır.

Konuyla ilgili tefsir kaynaklarında yer alan açıklamalar bu şekildedir. İlgili ayette de görülmektedir ki, Yüce Allah, dünyaya gelecek bütün kullarına, kendisinin onların Rabbi olduğunu onaylatarak bu gerçeği kabul ettikleri yönünde onlardan bir söz almıştır. Ayette ifade edilen bu söz, zahiri anlamının yanında mecazi bir anlam da ifade edebilecek olmakla birlikte bu konu insanın bilgi alanını aştığı ve gayb alanına girdiği için ayetlerde bildirileni kabul ederek insanlardan bir şekilde iman sözü alındığına inanmak gerekmektedir. Bunun mahiyetini ve tam olarak nasıl gerçekleştiğini ise hiç şüphesiz, Allah bilir.

---

[255] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 2, s: 624-625.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN NESLİNİN YARATILIŞI

Arapça "ins" kelimesinden türetilmiş, genel anlamda beşer türünün her bir ferdi anlamına gelen insan, Kur'an-ı Kerim'in en temel kavramlarından biridir. İnsan Kur'an-ı Kerim'de altmış beş yerde insan, on sekiz yerde ins, bir yerde de insi, bir ayette enasi ve 230 yerde nas şeklinde çoğul olarak yer almaktadır.[256] İnsan konuyla ilgili ayetlerde bütün yönleriyle ele alınmış, yaratılışı, mahiyeti ve gayesi bir bütün olarak temellendirilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ insanı ve insanla ilgili konuları açıklayan birçok ayet indirmiştir. Hatta aslında Kur'an-ı Kerim'in her bir ayeti doğrudan insanla ilgilidir. Çünkü her ne kadar bazı ayetlerde yer, gök, bitkiler, hayvanlar, güneş, ay ve yıldızlar gibi insan dışındaki varlıklardan bahsedilse de konusu ne olursa olsun bütün ayetlerin muhatabı yalnızca insandır. Allah Teâlâ "*Doğrusu, biz insanı en güzel biçimde yarattık.*"[257] ve "*Andolsun ki, biz ademoğullarını üstün ve saygıdeğer kıldık*"[258] ayetlerinde de ifade ettiği gibi insanı en güzel şekilde yaratmış, onu üstün ve değerli kılmış ve ona verdiği değerin bir sonucu olarak onu muhatap kabul etmiş, insanın davranışlarına rehberlik etmesi için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Ve nihayetinde bu hidayet rehberi kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim'i indirmiş, insanı iki dünyada da mutluluğa ulaştıracak her şeyi bu Kur'an'da açıklamıştır.

İşte bu açıklanan şeylerin de en başında evrenin ve insanın yaratılışı gelir. Kur'an-ı Kerim birçok ayetinde yaratılışın farklı yönlerini bizlere aktarmış, farklı şekil ve aşamaları hakkında bilgiler vermiştir. Kur'an'ın birçok ayetinde insanın ve daha çeşitli birçok varlığın yaratılışı açıklanmış, yaratılıştaki düzen, hikmet ve güzelliklere dikkat çekilmiştir. Ve en önemlisi de yaratılanın yaratanın varlığına delil olduğu gerçeği ortaya konmuş, gerçek yaratıcının kim olduğu açıklanmış ve insanın yaratıcısına karşı sorumlulukları dile getirilmiştir. Öyle ki konuyla ilgili ayetlerin asıl maksadı da Allah Teâlâ'nın yüce kudretini gözler önüne sererek insanın yaratıcısına iman ve itaate yönelmesini sağlamaktır.

[256] KUTLUER, İlhan, "İnsan", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), c: 22, s: 321.
[257] Tin, 95/4.
[258] İsra, 17/70.

İşte bu temel amaca hizmet edecek şekilde insanın yaratılışının nasıllığını ifade eden pek çok bilgi de konuyla ilgili ayetlerde bizlere sunulmuştur. Böylece hem başından beri insanoğlunun belki de en çok merak ettiği şey olan nasıl var olduğu gerçeği tatmin edici bir şekilde ortaya konmuş hem de yaratılış gayesine uygun bir yaşantının nasıl olacağı en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in insanın yaratılışı ile ilgili verdiği bilgilerin bir kısmı, araştırmamızın ilk bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Hz. Âdem ve Hz. Havva ile ilgili iken bir kısmı ise onların soyundan gelen insan neslinin yaratılışı ile ilgilidir. Biz de araştırmamızın bu bölümünde insan neslinin yaratılışını Kur'an ayetlerinin konuyla ilgili beyanları çerçevesinde açıklamaya çalışacağız.

1. İNSANIN YARATILIŞ AŞAMALARI

Kur'an-ı Kerim Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yanında diğer insanların yaratılışından da ayrıntılı bir şekilde bahseder. Onların yaratılışı ile benzer bir şekilde, diğer insanların yaratılışı da "*Oysa O sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yarattı.*"[259] mealindeki ayette de belirtildiği gibi çeşitli aşamaları ihtiva eden bir yaratılış olmuştur. Ancak, gerek yaratılışın şekli, gerekse bu aşamaların mahiyeti açısından ilk insanla diğer insanların yaratılışı farklılık gösterir. Hz. Âdem'in yaratılışı anasız ve babasız, Hz. Havva'nın yaratılışı ise anasız bir şekilde vasıtasız olarak gerçekleşmiştir. Ancak babasız olarak dünyaya gelen Hz. Îsâ istisna edilirse, Hz. Âdem'den sonra onun soyundan gelen bütün insanların yaratılışında anne ve baba vasıta kılınmış ve insan neslinin devamı üreme yoluyla gerçekleşmiştir.[260]

En basit tarifiyle bir canlı türünün soyunu devam ettirmek amacı ile çoğalması olarak tanımlanabilecek olan üreme, başta insan olmak üzere bütün canlılarda Allah Teâlâ'nın kendilerini ilkin yaratmasının ardından kendilerine vermiş olduğu kabiliyetler neticesinde ortaya çıkan ve yeryüzünde varlıklarını devam ettirebilmelerine imkân sağlayan bir özelliktir. Doğada rastlanan canlılar pek çok farklı şekilde üremekle birlikte, canlıların bu üremesi genel olarak eşeyli ve eşeysiz üreme olmak üzere iki grupta toplanabilir. İlkel üreme tarzı olan eşeysiz üreme, iki canlının

---

[259] Nuh, 71/14.
[260] DEMİRCİ, Muhsin, a.g.e., s: 81.

birleşmesinden değil, tek bir canlının kendi kendine bölünmesinden ya da tomurcuklanmasından meydana gelir. Bir canlıdan ayrılan hücre veya hücre grubundan yeni bireylerin oluşturulması şeklinde gerçekleşen bu üreme şekli cinsiyetsiz üreme ya da cinsiyete dayanmayan üreme olarak da adlandırılır. Bu tür üreme deniz, okyanus ve su kenarları gibi hayat şartlarının nispeten kolay olduğu ortamlarda sıklıkla görülmekte birçok su yosunu, bakteriler ve tek hücreli canlılar bu şekilde üremektedirler. Bir diğer üreme şekli ise eşeyli üremedir. Cinsiyetli üreme olarak da bilinen eşeyli üreme, iki canlının cinsel hücrelerinin birleşmesiyle meydana gelen üreme şeklidir. Başta insan olmak üzere daha pek çok canlıda görülen bu üreme şeklinde spermium ve ovum adı verilen cinsel hücreler çeşitli şekillerde birleşerek yeni bir canlının oluşmasına sebep olurlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi canlılar açısından söz konusu üreme süreçleri farklı şekillerde gerçekleşir. Bizim burada yer verdiğimiz eşeyli ve eşeysiz üreme şeklindeki sınıflandırma genel olup konuyu daha ayrıntılı bir şekilde kategorize eden farklı sınıflandırmalar da mevcuttur.[261] Evrende yer alan her bir canlının yaratılışı bir hikmete mebni olmak ve bir önemi haiz olmakla birlikte araştırmamızın konusu itibariyle insan neslinin üreyerek devam etmesi ve bu üreme üzerinde ilâhî iradenin etkisi bizim için ayrı bir önem ifade etmektedir. Her canlı varlıkta olduğu gibi insanda da üreme en başta Allah Teâlâ tarafından kendisine verilen kabiliyetlere dayanır ve onun yaratmasıyla gerçekleşir. Bu durumu ifade eden bazı Kur'an ayetleri şu şekildedir:

"*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.*"[262]

"*O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür.*"[263]

---

[261] Farklı sınıflandırmalar için bkz. KERSE, İlhan, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s: 3.
[262] Nisâ, 4/1.
[263] Secde, 32/7-8.

"*Rahimlere akıttığınız meniyi hiç düşünmez misiniz? Siz mi yaratıyorsunuz onu yoksa biz miyiz yaratan?*"[264]

Söz konusu ayetlerde de açıkça görülmektedir ki Kur'an-ı Kerim, insanlığın atası Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'nın yaratılışında olduğu gibi insan neslinin yaratılışında da ilâhî iradenin etkisine dikkat çekmekte ve insan soyunun da Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını ifade etmektedir. Gerek ilk yaratılışta gerekse sonraki yaratılışlarda yaratma eyleminin fâilinin Allah olduğunda şüphe yoktur. Ancak Allah Teâlâ, yarattığı ilk insan olan Hz. Âdem'den itibaren dünyaya gelen her insana kendi soyunu devam ettirebilecek güç, irade ve kabiliyetleri vererek ona da bir sorumluluk alanı açmıştır. Doğan her insanı soyunu devam ettirebilecek yeteneklerle donatarak bir anne ve babadan bütün insanlığı üretip yaymıştır.

İnsan neslinin Allah tarafından, anne ve baba vasıtasıyla yaratılmaya devam edilmesi doğacak her yeni insanın kadın veya erkek olarak dünyaya gelmesi ile mümkün olmakta, birbirini tamamlayan iki cinsin varlığı insan soyunun devam etmesini sağlamaktadır. Cinsiyet olgusu başta insan olmak üzere pek çok canlıda da görülen bir durumdur. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle canlılardaki bu cinsiyet farkına değinilmiş, Allah'ın insanları kadın ve erkek olarak çift çift yarattığı[265] gerek insanların gerekse öteki canlıların ayrı cinsler halinde yaratılmasında düşünenler için ibretler olduğu belirtilmiştir. Hatta öyle ki "*Öğüt almanız için de her şeyi çiftler halinde yarattık.*"[266] mealindeki ayetle de sadece canlıların değil her şeyin çiftler halinde yaratıldığı ve bu yaratılışta ibret alınması gereken dersler olduğu belirtilmiştir. Cansız varlıkların çiftler halinde yaratılmasıyla ilgili çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte canlıların çiftler halinde yaratılması gerek insanlarda gerekse hayvanlar âleminde açıkça görülen eşlilik olgusunu ifade etmekte ve bu olgu sayesinde insanda ve diğer canlılarda neslin ve türün devamlılığı sağlanmaktadır.

İnsan için kadın ve erkek olarak çiftler halinde yaratılmış olmak üreme yoluyla neslin devamını sağlayan bir unsur olmasının yanında aynı zamanda bir huzur ve mutluluk vesilesidir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "*O'nun (varlığının ve kudretinin)*

---

[264] Vâkıa, 56/58-59.
[265] Fâtır 35/11, Şûrâ 42/11.
[266] Zariyat, 51/49.

delillerinden birisi de, kendileriyle huzura kavuşmanız için, size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet duyguları var etmesidir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır."[267] mealindeki ayetle açıklanmıştır. Ayette "huzura kavuşmanız için" ifadesiyle eşlerin yaratılış amacı açıklanmakta ve insana eşi kendisinde huzur ve mutluluk bulacağı varlık olarak gösterilmektedir. Bu mutluluğun sağlanması için eşler arasında bulunması gereken duygular da Allah tarafından bir lütuf olarak insana verilmekte, bunun sonucunda ise pek çok özelliği birbirinden farklı iki ayrı cins çok güçlü psikolojik ve biyolojik bağlarla birbirine bağlanmaktadır. Bu bağlılık da beraberinde hem huzur ve mutluluğu getirmekte hem de neslin devamına zemin hazırlamaktadır.

Bütün yüksek organizmalı canlılarda olduğu üzere insan da birbirinden şekil ve fonksiyon bakımından farklı iki üreme hücresinin birleşiminden meydana gelmektedir. Gamet olarak da adlandırılan erkek ve dişi üreme hücreleri, olgunlaşma sürecinde ileride yapacakları işe uygun bir şekil kazanırlar. Bu nedenle erkek üreme hücresi yani spermium küçük ve çok hareketlidir hatta bu bakımdan diğer hücrelerden çok farklı olduğundan ilk önceleri bir hayvancık olarak kabul edilerek meni hayvancığı adı verilmiştir. Dişi üreme hücresi, ovum yani yumurta ise spermiumun aksine daha sakin ve gelişecek yavru için bir besin deposudur. Bu nedenle de büyük ve hareketsizdir.[268]

Erkek üreme hücreleri, her erkekte iki tane bulunan ve husye adı verilen erkeğin üreme bezlerinde üretilir. Nutfeyi, yani spermiumu imal etmekle görevli olan bu husyelerin görevleri arasında erkeği kadından ayıran erkeklik hormonlarını salgılamak da vardır. Sağ ve sol tarafta olmak üzere erkekte iki tane olan bu husyeler vücudun dışındaki bir torbanın içinde bulunur. Husyelerin bu şekilde vücudun dışında bulunmasının hikmetlerinden bir tanesi şudur: 37 derecelik vücut ısısı, üreme hücrelerinin oluşmasına müsaade etmez. Husyelerin vücut dışında oluşu, daha düşük ısı altında üreme hücrelerinin oluşmasına zemin hazırlar. Çocuğun anne karnındaki gelişiminin erken dönemlerinde husyeler böbrek bölgesine yakın bir yerde, omurlarla kaburga kemikleri arasındaki bölgede bulunur. Daha sonra gebeliğin ilerleyen

---

[267] Rum, 30/21.
[268] KAYALI, Halit, *İnsan Embriyolojisi*, Atlas Tıp Kitapçılık, Ankara, 1987, s: 11.

süreçlerinde husyeler yavaş yavaş aşağı inerler. Hamileliğin üçüncü aynında leğen boşluğuna, dokuzuncu ayda ise vücut dışında kendileri için oluşmuş torbaya yerleşirler. Husyeler şekil yönünden bademe benzemekle birlikte hacim bakımından bademden daha büyüktürler. Her biri dört lobdan meydana gelmiş olup her lobda üçer adet meni/sperma borucuğu bulunur. Her borucuk ortalama yarım metre boyunda olmakla birlikte bir yerde toplandıklarından toplam boyları beş santimi geçmez. Erkek menisi ve hormonları bu kanalcıklarda oluşur. Bütün üreme hücre kanalları, bir nehrin kolları gibi, daha büyük olan üreme kanallarına dökülmekte ve buradan da meni keseciğinin ve prostatın salgıları ile birlikte dışarı akıtılmaktadır.[269]

Kadın üreme hücresinin oluştuğu yapı ise rahim (uterüs), rahim kanalı (uterin tüpleri) ve yumurtalıklardan (ovaryum) oluşur. Kadın üreme hücresi olan ovum veya yumurta insan vücudundaki en büyük hücredir. Çapı 120-140 mikrona kadar ulaşır.[270] Yumurta hücresinin oluşumu ovaryum olarak da adlandırılan yumurtalıklarda gerçekleşir. Her kadında leğen boşluğunun sağında ve solunda birer tane olmak üzere iki yumurtalık bulunur. Biçim ve büyüklükleri bademe benzer. Yumurtalıklarda kadın üreme hücresinin üretilmesinin yanında kadın cinsiyet karakterlerinin gelişiminden ve hamileliğin kontrolünden sorumlu hormonlar olan östrojen ve progesteron hormonları da salgılanır.[271]

Yumurtalık, her tarafını kuşatan sağlam bir mahfazadan oluşur. Bu mahfazanın içinde kan bakımından oldukça zengin lif dokuları ve çeşitli boylarda, irili ufaklı küresel cisimcikler bulunur. Bu küresel cisimciklere yumurtalık kesecikleri veya Graff kesecikleri adı verilir. Bu keseciklerden her birinde yalnızca bir tane yumurta bulunur. Anne karnındaki bir çocukta bu keseciklerden yüz binlerce mevcut olmakla birlikte çocuk büyüdükçe bunlar körelmeye ve ölmeye başlar. Kadın adet görme devresine girince bunlardan geride ancak birkaç bin tanesi kalır. Kadında cinsel hayat devam ettiği sürece her ay bu yumurtalardan bir tanesi olgunlaşır.[272]

---

[269] Muhammed Ali el-Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, trc: Abdülvehhab Öztürk, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s: 17-19.
[270] KAYALI, Halit, a.g.e, s: 21.
[271] ŞEFTALİOĞLU, Aysel, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, Tıp ve Teknik Yayınları, Ankara, 1998, s.41.
[272] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 24.

Uterüs yani rahim kalın duvarlı, armut şeklinde, boyutları çok değişken, kaslı bir organdır. Ergin bir kadında uzunluğu yedi-sekiz, genişliği beş-yedi ve yüksekliği de iki-üç cm kadardır. Rahim, adalelerden yapılmış sağlam bir duvara sahip, içi boş bir organdır. Rahim duvarı birbirine sıkıca bağlı liflerden oluşan, sağlam yapılı üç tabakadan meydana gelir.[273] Nitekim "*Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Sonra o suyu, belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik*."[274] mealindeki ayette de rahmin bu sağlam yapısına dikkat çekilmiştir.

Kadın üreme sisteminde yumurtalıklar, rahim kanalı veya fallop kanalı isimleri de verilen uterin tüpleriyle rahme bağlanır. Bu kanallar ortalama 10 cm uzunlukta ve 1 cm çapında, uterustan yanlara doğru uzanan iki tüpten oluşur. Olgunlaşan yumurta hücresi yumurtalıkların ucunda bulunan fimbria adı verilen saçaklar tarafından rahme ulaşmak üzere bu tüplerin içine doğru itilir. Uterin tüpleri yumurtalıklardan gelen yumurta hücresini ve uterustan geçen erkek üreme hücrelerini, fertilizasyon bölgesine taşır. Burada fertilize gerçekleşirse oluşan yeni hücre, içinde büyüyüp gelişeceği, nutfe, alaka ve mudğa gibi pek çok aşamadan geçerek sonunda bir insan olarak dünyaya geleceği uterus/rahim boşluğuna iletilir.

İnsanın yeryüzünde neslini sürdürebilmesi yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız erkek ve kadın üreme sistemlerinin kusursuz bir şekilde çalışması ile mümkündür. Bunun için de öncelikle kadın ve erkek üreme hücrelerinin aktif hale gelmesi gerekmektedir. Çocukluk dönemi boyunca çalışmayan bu sistemlerin aktif hale gelmesi de "buluğ çağı" ya da "ergenlik dönemi" olarak adlandırılan süreç ile başlar. Kısaca kişinin cinsî ve bünyevî anlamda erginlik çağına ulaşması olarak tanımlanabilecek olan bulûğ, kişinin çocukluktan çıkıp yetişkin bir insan özelliği kazandığı dönemi ifade eder. Bu dönemde beynin hipotalamus adı verilen bölümünün hipofiz bezine üreme organlarını faaliyete geçirecek emirler göndermesiyle birlikte kişinin bedeninde bir takım değişiklikler meydana gelir. Bu değişikliklerin en başında hipofiz bezi tarafından salgılanan uyarıcı hormonlar vasıtasıyla üreme sistemlerinin uzun süren hareketsizlik halinden uyandırılarak işlevlerini yerine getirebilir hale gelmesi bulunur. Uyandırılan üreme sistemlerinin etkisiyle salgılanmaya başlayan

[273] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 27.
[274] Murselât 77/21.

yeni hormonlar erkekte ve kadında fiziksel anlamda büyük değişikliklerin oluşmasına sebep olur. Hormonal sistemdeki değişim, beden üzerinde meydana gelen değişikliklerin yanında kişide psikolojik, ruhî ve ahlaki değişikliklerin de meydana gelmesine sebep olur. Bütün bu değişiklikler sonucunda ise kişi fiziksel ve psikolojik anlamda kendi cinsiyetine özgü bir şekilde yetişkin bir birey görünümüne kavuşurken aynı zamanda neslini devam ettirmesini sağlayacak her türlü yetiye de sahip duruma gelir.

a) Nutfe, Alaka ve Mudğa Aşamaları

Konumuzun başında da söylediğimiz gibi Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra onun neslinden gelen diğer insanların yaratılışında "anne ve baba" vasıta kılınmış ve insan neslinin devamı "üreme" yoluyla gerçekleşmiştir. Burada tekraren şunu da belirtmek gerekir ki insan neslinin devam etmesi üreme yoluyla ve anne, baba vasıtasıyla gerçekleşiyor olsa da buradaki yaratma eyleminin tek failinin Allah olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Allah Teâlâ insanı en güzel şekilde yaratmış, onu şan ve şeref sahibi kılmış, onu türlü nimetlerle rızıklandırmış ve yarattıklarının birçoğundan üstün kılmıştır.[275] Bu üstün varlığın atası Hz. Âdem nasıl çeşitli aşamalardan geçirilerek yaratılmışsa diğer insanlar da tıpkı Hz. Âdem gibi çeşitli aşamalardan geçirilerek yaratılmıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "*Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir et parçasından (mudğa) yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim…*"[276] ve "*Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur.*"[277] mealindeki ayetlerle ifade edilmektedir. Söz konusu ayetlerde de görülmektedir ki insanın yaratılışı toprakla başlamakta, sonrasında ise insan; nutfe (نُطْفَة), alaka (عَلَقَة) ve mudğa (مُضْغَة) diye ifade edilen aşamalardan geçirilerek yaratılışı devam ettirilmektedir. Her iki ayette de insanın ilk yaratılış safhası olarak toprak gösterilmektedir. Bununla ilgili iki temel görüş vardır:

1) İlk insan topraktan yaratılmıştır. Yani canlı varlıkların en şereflisi olan insanın ilk maddesi topraktır. Topraktan yaratılan hücreler süzüle süzüle tasfiye

---

[275] İsrâ, 17/70.
[276] Hac, 22/5.
[277] Mü'min, 40/67.

edilmiş, birleştirilmiş, mükemmelleştirilmiş ve sonunda insan haline getirilmiştir. Hz. Âdem' in bu şekilde yaratılmasından sonra ise onun neslinden gelen insanlığın her bireyi anne rahminde nutfe, alaka gibi sözü edilen merhalelerden geçerek dünyaya gelmiştir.

2) Topraktan yaratılma ile insanoğlunun ilk atası Hz. Âdem'in yaratılışının kastedildiği görüşünün yanı sıra, insan vücudundaki elementlerle bedenin beslenmesi arasındaki ilişkiyi öne çıkaran yorumlar da vardır. Buna göre insanın topraktan yaratılması geçmişte olmuş bitmiş bir şey olmayıp her an devam etmekte olan bir olgudur. Aslında her insan topraktan yaratılmıştır. Hz. Âdem'in topraktan yaratılmış olduğu açıktır. Ancak bize gelince, Allah bizi nutfeden yaratmıştır. İnsanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkeğin spermi veya bu spermin aşıladığı yumurta (zigot) şeklinde tanımlayabileceğimiz nutfe ise insanın yediği gıdaların bedende sindirilip kimyasal değişime uğraması sonucu oluşmaktadır. Bu besinler ya bitkilerden ya da hayvanların etlerinden, sütlerinden, yağlarından oluşur. Hayvanların gıdası da bitkilerdir. Bitkiler de toprakta yetiştiğine göre söz konusu gıdaların hepsinin kaynağı toprak olmaktadır. Bu da göstermektedir ki sadece ilk insanın değil, ondan sonra yaratılan diğer insanların da temeli, ilk yaratılış maddesi topraktır.[278]

Toprak aşaması bir kenara bırakılırsa insanın yaratılışının ilk aşaması nutfedir. Kur'an-ı Kerim'de yaratılışın bu aşamasını ifade etmek için benzer anlamları ifade eden "meni" (مَنِيٍّ), "mâin dâfık" (مَاء دَفِق) ve "mâin mehin" (مَاء مَهِين) gibi kavramlar da kullanılmıştır. Arapça'da "takdir etmek, ölçmek, arzu etmek ve dilemek" gibi anlamlara gelen "meny" kelimesiyle aynı kökten gelen meni en kısa tarifiyle "er suyu" anlamına gelir. Erkeğin vücudunda salgılanan ve üremenin başlamasını sağlayan bu erkeklik sıvısı "Mâin dâfık" ve "mâin mehin" gibi tamlamalarla "dökülen bir su" ve "değersiz bir su" şeklinde de ifade edilmiş, "*Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı*?"[279] mealindeki ayette olduğu gibi çeşitli ayetlerde insanın basit ve önemsiz bir sudan yaratıldığı ifade edilmiştir. İnsanın yaratıldığı maddenin bu şekilde nitelendirilmesi, bir yönüyle müşriklerin ilahi vahiy ve nübüvvet karşısındaki kibirli

---

278 Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, c:12, s: 8.
279 Mürselât, 77/20.

ve küstah tavırlarına atıfla, çok basit ve değersiz bir nesneden yaratılmış olan insanın kibre kapılmasının yanlışlığına dikkat çeker. Yaratılışının başlangıcında basit ve değersiz bir su, sonunda ise çürüyüp kokmuş bir et olan insanın hal böyleyken küstahça bir tavır ve kibirle hakkı yalanlamasının kendisini acınacak bir hale düşüreceği belirtilmiştir. Meninin basit ve hakir bir sıvı olarak nitelendirilmesi, diğer bir yönüyle de Allah'ın çok basit bir sıvıdan mükemmel bir varlık vücuda getirmesine, dolayısıyla onun muhteşem kudretine işaret eder. Nitekim o yüce kudret, insanı basit ve önemsiz bir sudan yani meniden yaratmış, ana rahminde onu çeşitli aşamalardan geçirip maddî ve mânevî kabiliyetlerle donatarak yeryüzünün en mükemmel varlığı haline getirmiştir. Üzerinde derin derin düşünüldüğünde akıllara durgunluk verecek bu olay, insanın kalbini imanla dolduracak nice ibretler barındırır. İnsan kendi yaratılışına dikkatlice baktığında bir suyu insan şekline getiren yaratanı ve kudretini görür. Üstelik bu kudret o basit suyu türlü aşamalardan geçirerek insan olarak dünyaya getirdiği gibi dünyadan sonra da onu ahirette tekrar diriltecektir.

Kur'an-ı Kerim'de bir başka ayette ise insanın yaratıldığı bu sudan; "*O halde insan, neden yaratıldığına bir baksın. O dökülüp atılan bir sudan yaratıldı. Bu su bel kemiği ile kaburga kemiklerinin arasından çıkar*."[280] şeklinde bahsedilmiştir. Bu ayet tefsir kaynaklarının çoğunda, "erkeğin bel kemiği ile kadının kaburga kemiğinden çıkar" şeklinde yorumlanmış[281] ve insanın; erkeğin bel kemiğinden, kadının ise kaburga kemiğinden çıkan suların birleşmesiyle yaratıldığı sonucuna varılmıştır. Üreme hadisesinde hem erkek hem de kadından gelen kromozomların etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Erkek ve kadından hangisinin suyu üstün gelirse çocuk ona benzer*."[282] anlamındaki hadisi de bu ikili işlevi ifade etmekte olup çocuğun da eşlerin her ikisinin "suyunun" birleşmesinden yani sperm ile onun döllediği yumurtadan meydana geldiğini gösterir. Ancak söz konusu ayeti "Bu su erkeğin bel kemiğinden, kadının ise kaburga kemiğinden çıkar." şeklinde değil de "Her ikisinin de bel ve kaburga kemikleri arasından çıkar." şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.

---

[280] Târık, 86/5-7.
[281] Taberî, a.g.e., c: 24, s: 354; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, trc: Arif Erkan, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2006, c: 6, s: 425.
[282] Müslim, "Hayz", 33.

Üreme hücrelerinin oluştuğu yer olan husye ve yumurtalığın tam olarak vücudun ayette ifade edilen bölgesinde bulunmadığı açıktır. Ancak insanın anne karnındaki gelişimi izlendiğinde husye ve yumurtalığın ceninin bel ile kaburgası arasındaki bölgede yani tam da ayette ifade edildiği gibi sulb (صُلْبٌ) ile terâib (تَرَائِبٌ) arasında[283] oluştuğu görülür. Husye daha sonra hamileliğin yedinci ayında yavaş yavaş vücudun dışındaki torbaya, yumurtalık ise leğen boşluğuna iner. Bunun yanında her ne kadar vücut içindeki konumları değişmiş olsa da husye ile yumurtalık, her ikisi de gıdasını esas yerlerinden yani omurga ile kaburga kemikleri arasındaki bölgeden alırlar. Husye ve yumurtalığa giden atar damarlar karın aortundan gelir ki burası tam olarak bel ile kaburga kemikleri arasıdır. Nitekim husyeye ait kirli kan damarları da aynı bölgeye dökülerek husyeden gelen kirli kanı böbreklere ulaştırır. Aynı zamanda husyeyi ve yumurtalığı besleyen sinirler de mide altındaki sinir kümesinden gelir ki bu da tam anlamı ile bel kemiği ile kaburga arasındaki bölgededir. Lenf damarları da aynı bölgeye yani sulb ile teraib arasına çıkar. Bütün bunlardan açığa çıkmaktadır ki husye ve yumurtalığın hem cenin aşamasında oluşmasının hem de ilerleyen süreçte gelişme ve beslenmesinin kaynağı bel ile kaburga kemikleri arasındadır.[284]

Nutfe (نُطْفَة) kavramına tekrar dönecek olursak; Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde geçmekte olan nutfe, Arapça'da katre, damla gibi anlamlara gelen natf (نَطْفٌ) kelimesinden türemiş olup bazen bol, çoğunlukla da az miktarda olan suyu tanımlamak için kullanılan bir kelimedir. Râğıb el-İsfahânî nutfe kelimesini saf, arı, halis su, er suyu olarak açıklamıştır.[285] Bu kavramın Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği anlam ise kadın ve erkeğin üreme sıvısı ya da daha kapsayıcı bir ifadeyle insanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkeğin spermi veya bu spermin aşıladığı yumurta şeklinde açıklanabilir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de yaratılışın bu aşamasını ifade etmek için benzer anlamları ifade eden "meni", "mâin dâfık" ve "mâin mehin" gibi kavramlar da kullanılmıştır. Ancak söz konusu kavramlar nutfe ile benzer bir anlam ifade etmekle birlikte aynı anlamda değillerdir. Örneğin meni kelimesinin

---

[283] Ayette geçen sulb kavramı bel kemiği, omurga gibi anlamlara; terâib ise kaburga kemikleri anlamına gelir.
[284] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 41.
[285] Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s: 756.

manasında nutfe bulunmakla beraber nutfeyi ihtiva eden, onu taşıyan, besleyen ve içinde yüzdürerek rahme ulaşmasını sağlayan sıvı anlamı da vardır. Bu anlamda meni bir bütünü ifade ederken nutfe ise onun içerisinde bulunan milyonlarca üreme hücresinden birini ifade etmektedir. Nitekim; "*O akıtılan meniden bir damlacık nutfe değil miydi?*"[286] ayeti bu ayrıma işaret etmektedir. Diğerlerinde de durum benzer şekildedir.

Üreme tek taraflı bir hadise olmadığından erkek ve kadına ait her iki üreme hücresi de nutfe olarak ifade edilir. Bu kapsayıcı ifadenin yanında Kur'an-ı Kerim'de yalnızca; "*Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık, imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık.*"[287] mealindeki ayette geçen "nutfe-i emşâc" (**نُطْفَةٌ أَمْشَجٌ**) tabiri ise erkek ve kadına ait bu iki maddenin birleşimini ifade eder. Bütün bunlardan da anlaşılmaktadır ki; nutfe üç çeşittir:

1) Eril nutfe: Erkeklik bezinin salgıladığı meni sıvısı içinde bulunan sperm hücreleridir. Bilim dilinde spermium olarak da adlandırılan eril nutfe iplik şeklinde, 50-70 mikron[288] büyüklüğünde; baş, boyun ve kuyruk olmak üzere üç kısımdan oluşan ve canlı iken çok hareketli bir cisimciktir. Oldukça küçük olan baş ve boyun kısmı nutfenin toplam uzunluğunun yaklaşık 1/6'sı kadardır. Geri kalan bölümünü ise kuyruk oluşturur. Karşıdan bakıldığında oval yandan bakıldığında ise armut şeklinde görünen hücre başının çapı ortalama 5 mikron kadardır. Babadan çocuğa geçecek olan bütün genetik kodlar hücrenin bu baş kısmında bulunan 23 kromozom vasıtasıyla taşınır. Bu kromozomlardan 22 tanesi vücudun yapısını kurmaktan, şeklini oluşturmaktan sorumlu iken sadece bir tanesi ise ceninin cinsiyetinden sorumludur. Yumurta hücresi her zaman X kromozom taşıdığından dolayı ceninin cinsiyetini belirleyen unsur sperm hücresinin taşıdığı kromozom olmaktadır. Sperm hücresinin yumurta hücresine ulaşıncaya kadar kat edeceği uzun yolculuğu sırasında ihtiyacı olan enerji ise boyun kısmında bulunan mitokondri tarafından karşılanır. Hücre enerjisini boyun kısmından hareketini ise kuyruktan alır. Kuyruk yılankavi hareketler ile nutfenin ileriye doğru hareket etmesini sağlar. Nutfe kuyruğunun hareketleri sayesinde

---

286 Kıyâme, 75/37.
287 İnsan, 76/2.
288 Mikron ya da mikrometre, milimetrenin binde birine, metrenin ise milyonda birine eşit uzunluk birimidir.

dakikada 3-3.5 mm. kadar bir yol kat eder ki bu da hücrenin kendi hacmi ve uzunluğu ile karşılaştırıldığında çok büyük bir mesafedir. Hareketine başladığı andan itibaren yaklaşık 6-12 saat içinde rahim kanalında yumurtanın olduğu bölgeye ulaşan sperm hücreleri burada yaklaşık 48 saat canlılıklarını koruyabilir.[289]

2) Dişil nutfe: Kadın yumurtalığının ayda bir salgıladığı yumurta hücresidir. Bir kadın ergenlik çağına ulaştıktan sonra âdetten kesilinceye kadar her ay bir yumurta çıkarır. Başlangıçta anne karnındaki bir kız çocuğunun yumurtalıklarında yaklaşık 6 milyon yumurta hücresi bulunmakla beraber çocuk dünyaya gelip büyüdükçe bu yumurtalardan pek çoğu körelir ve ölür. En nihayetinde bu yumurtalardan yeterli olgunluğa ulaşarak yumurtalıklardan çıkıp rahim kanalına varabilenlerin sayısı, kadının bütün hayatı boyunca 400'ü geçmez. İnsan vücudundaki en büyük hücre olan yumurta, yaklaşık 200 mikron çapındadır. Tıpkı sperm hücresi gibi yumurta hücresi de bünyesinde 23 kromozom barındırır. Yumurta içerisinde bulunan ve birleşiminde lipoid, protein, karbonhidrat ve tuzlar barındıran vitellüs maddesi, gelişecek olan zigot için önemli bir besin kaynağı durumundadır. Folikül adı verilen bir kesecik içinde gelişen yumurta, olgunlaşmasını tamamladığında yumurtalıktan rahim kanalına doğru itilir. Yumurtalıktan çıkan bir yumurtanın ömrü 24 saattir. Bu 24 saatlik süre içerisinde erkek nutfesi tarafından aşılanmadığı takdirde canlılığını yitirerek ölür.[290]

3) Emşâc nutfe: Erkeğin sperminin kadının rahim kanalında onun yumurtasını aşılamasından sonra ortaya çıkan yeni hücredir. Normal hücrenin yarısı kadar kromozom taşıyan iki hücrenin birleşmesi sonucu meydana gelen bu tam hücreye bilim dilinde "zigot" denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ise birleşme sonucu ortaya çıkan bu yeni hücre, "nutfe-i emşâc / birbirine karışmış nutfe" şeklinde ifade edilmektedir.[291]

Emşâc nutfenin oluşması, hareketli olan eril nutfenin hareketsiz olan dişil nutfeyi bulup onu aşılaması ile meydana gelir. Fertilizasyon/döllenme denilen bu aşılama işlemi şu şekilde gerçekleşir: Yumurtalıklardan olgunlaşarak serbest bırakılan yumurta hücresi, yumurtalıkların ucunda bulunan fimbria adı verilen saçaklar

---

[289] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 59-60; KAYALI, Halit, a.g.e, s: 11-15.
[290] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 67-75; KAYALI, Halit, a.g.e, s: 21-24.
[291] İnsan, 76/2.

tarafından rahme ulaşmak üzere rahim kanalı olarak da adlandırılan fallop tüplerinin içine doğru itilir. Fimbrialar öne ve arkaya süpürme hareketi yaparak oluşturdukları periton sıvısı akıntısı ile yumurtayı rahim kanalının infundibulum yöresine kadar taşır. Yumurta buradan, çoğunlukla epitel hücre tüyleri, kısmen de kas tabakasının kasılması ile fertilizasyon bölgesi olan ampullaya geçerek sperm hücresinin kendisini aşılamasını beklemeye başlar. Bunun yanında yumurtanın etrafı onun için parlak bir taç mesabesinde olan birtakım hücreler tarafından sarılıdır. Corona radiata olarak adlandırılan bu taç, ışınsal yapısıyla milyonlarca spermi kendine doğru çekmektedir. [292]

Genellikle tek seferde 200-600 milyon eril nutfe kadın cinsel organına atılır ve servikste depolanır. Sperm hücreleri serviks kanalını ve oradaki mukus bariyerini kuyruklarının hareketi ile rahim ve rahim kanalını ise pasif olarak bu organların kontraksiyonu ile geçerler. Spermiumların bu şekilde fertilizasyon bölgesine ulaşmaları yaklaşık 6 saat sürer. Bu yolculuk sırasında hücrelerin büyük bir çoğunluğu canlılıklarını yitirir. Öyle ki milyonlarca hücre içinden fertilizasyon bölgesine ulaşabilenlerin sayısı 300-500 kadardır. Fakat bu hücrelerin de hepsi, dölleme kapasitesine sahip değildir. Kapasitasyon denilen ve yaklaşık 8 saat süren bir kondisyon kazanma dönemi geçirerek hiçbir yapısal değişikliğe uğramadan daha aktif bir hale gelirler. Kapasite olmuş sperm hücreleri, ampullada bekleyen yumurta etrafındaki hyaluronik asit yönünden zengin bir madde ile birbirine sıkıca bağlı olan corona radiata hücrelerine temas ettikleri zaman akrozomlarında yapısal değişiklikler meydana gelir. Spermlerin başı üzerindeki hücre zarı ve akrozom dış zarı, birçok yerinden erir, yırtılır ve pek çok delikler oluşur. Bu deliklerden ise hyaluronik asit bağını parçalayarak fertilizasyona yardımcı olacak akrozom enzimleri salınır. Bunun yanında yumurta etrafında ölen eril nutfelerin ayrışması da sağlam yumurta duvarının yumuşamasına neden olarak fertilizasyon için uygun ortamın oluşmasına yardımcı olur.[293]

Corona radiata hücreleri arasındaki hyaluronik asit bağının parçalanması ve kalın yumurta duvarının yeterince yumuşamasıyla fertilizasyon için uygun ortam

---

[292] ŞEFTALİOĞLU, Aysel, a.g.e, s. 71-73.
[293] ŞEFTALİOĞLU, Aysel, a.g.e, s. 71-73.

oluştuktan sonra ilahi iradenin seçeceği bir sperm hücresi ışınsal taç ve yumurta duvarını geçerek yumurta içine girmeyi başardığı anda iki çekirdek birleşmeye başlar. İlahi iradenin seçtiği sperm hücresi yumurtanın içine girdiği anda yumurta hücresinde şiddetli bir büzülme olur. Bu büzülme sonucu ortaya çıkan boşluğa dolan sıvı diğer sperm hücrelerinin yumurta içerisine girmelerine engel olur. Bu birleşmeyle birlikte iki hücre birbirine karışarak ayette ifade edildiği gibi "Nutfetu'n-Emşâc" olurlar. Her biri 23 kromozom taşıyan iki hücrenin birleşmesiyle 46 kromozomlu tam bir hücre meydana gelir. Bunların yarısı babadan, yarısı da anneden gelmiş olup bu kromozomlar vasıtasıyla bebeğe baba ve annenin özellikleri intikal eder.[294]

Sperm hücresinin yumurta içine girmesiyle yumurta içinde iki hücrenin çekirdeklerinin yani dişi ve erkek haploid kromozomların birleşmesi ve diploid sayıda kromozomlu tam bir hücre oluşmasını takiben hücrede yarıklanma adı verilen birbirini takip eden mitotik bölünmeler başlar. Hücreler bir taraftan bölünürken, bir taraftan da hücre kitlesi rahme doğru hareket eder. Yaklaşık bir hafta içinde rahim boşluğuna ulaşan zigot bu sırada bilim dilinde morulla adını alan 12-16 hücreden oluşan bir yapıdadır.[295] Rahme bir haftada ulaşan bu hücre kitlesi yaklaşık iki günde de rahim duvarında kendisi için hazırlanmış en uygun yere yerleşir. Buradan sonra ise nutfe aşaması sona ererek yeni bir aşama başlayacaktır.

Nutfe ile ilgili son olarak şunları da söylemek yerinde olacaktır. Yaptığımız açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, iki hücrenin birleşmesinden yaklaşık 10 gün sonra karışık nutfenin rahim duvarına tutunmasıyla nutfe aşaması sona ermektedir. Ancak çeşitli hadis kaynaklarında nutfe aşamasının 40 gün sürdüğünü ifade eden, Hz. Peygamber'e ait bazı rivayetler mevcuttur.[296] Her ne kadar ilk bakışta bu iki bilgi arasında bir çelişki varmış gibi görünse de aslında Hz. Peygamber'in konuyla ilgili ifadeleri de modern tıbbın bugün ulaşabildiği bilgiler de aynı şeyi ifade eder. Bu bilgileri değerlendirirken üreme hücrelerinin de nutfe olarak adlandırıldığını unutmamak gerekir. Nitekim yumurtanın oluşması ve yumurtalıktan çıkarak rahim kanalında erkek üreme hücresi tarafından döllenmesi için tam olarak bir aylık bir

[294] ATEŞ, Süleyman, a.g.e., c: 10, s: 204.
[295] KERSE, İlhan, a.g.e, s: 95; KAYALI, Halit, a.g.e, s: 46.
[296] Buharî, Bed'ü'l-Halk 6, Enbiya 1, Kader 1; Müslim, Kader 1.

süreye ihtiyaç vardır. Nutfetu'n emşâc halini alması için de bir gün gereklidir. Oluşan bu karışık nutfe bir hafta içinde rahim boşluğuna ulaşır. Sonrasında ise iki gün içinde rahim duvarına tutunmasıyla nutfe aşaması tamamlanmış olur. İşte bütün bunların toplamı da 40 gündür.

İnsanın yaratılışının nutfeden sonraki aşamasını ise "alaka" (عَلَقَة) oluşturur. Alaka kelimesi "bir şeye bağlı ve asılı kalmak, ona tutunmak ya da sıkıca yapışmak, pençeyle bir şeyi sıkıca tutmak ve yakalamak" gibi anlamlara gelen alak mastarından türemiş bir kelime olup "yoğun, koyu kıvamlı, pıhtı halinde, donmuş kan" anlamına gelir.[297] Kur'an-ı Kerim'de beş ayette geçen alaka kelimesi müfessirlerin büyük bir çoğunluğu tarafından kan pıhtısı şeklinde ifade edilmektedir.[298] Bunun yanında modern tıbba göre alaka, zigottan sonraki aşamayı, yani aşılanmış yumurtanın rahim duvarına tutunması ve etrafında bir kan havuzcuğu oluşması aşamasını ifade etmektedir ki tıpta buna "embriyo" denilmektedir.[299]

Her ne kadar alaka aşaması eski müfessirlerin çoğu tarafından "donmuş, koyu kan" şeklinde anlaşılmış olsa da hem kelimenin kök anlamı hem de günümüz tıp gelişmeleri göstermektedir ki alaka, eril ve dişil nutfenin rahim kanalında birleşmesiyle ortaya çıkan karışık nutfenin rahme ulaştıktan sonra rahim duvarına tutunması ve etrafında kan havuzcuğu oluşması aşamasıdır. Sperm hücresinin rahim kanalının ampulla adı verilen bölgesinde yumurtayı aşılamasıyla ortaya çıkan döllenmiş yumurta (nutfetu'n-emşâc) fertilizasyonun ardından bölünmeye başlar. Bir hücre iki, iki hücre dört olur ve bölünme bu şekilde devam eder. Beş gün geçmeden dut meyvesi şeklini alan yumurta, yaklaşık bir hafta içinde rahme ulaşır. Takip eden iki gün içinde de rahim duvarına tutunarak alaka halini alır.

Döllenmiş yumurtanın dut meyvesi şeklini aldığı morulla aşamasında hücreler arasında boşluklar görülmeye başlar. Rahim boşluğunda bulunan, besin maddelerinden zengin bir sıvının bu boşluklara sızmasıyla morullayı oluşturan hücreler iç (embriyoblast) ve dış tabaka (trofoblast) olmak üzere iki gruba ayrılır. Kemirici ve besleyici hücrelerden oluşan dış tabaka, rahim çeperine tutunup rahim

---

[297] İbn Manzûr, a.g.e., c: 10, s: 267.
[298] Bkz. Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/12-14; Mü'min, 40/67; Kıyamet, 75/36-39; Alak, 96/2.
[299] DEMİRCİ, Muhsin, a.g.e., s: 94.

hücrelerini kemirmeye başlayarak yumurtanın, rahmin ceninin büyümesi için en uygun yeri olan arka ve üst yarısına tutunmasını sağlar. Bunun yanında ileride bebeği besleyecek olan plasenta da bu tabakadan oluşacaktır. İç tabakadaki hücre grubu ise ilerleyen süreçte embriyoyu ve onu saracak olan zarları oluşturacaktır. Embriyonun yani alakanın oluşması, morullanın döllenmeden itibaren yedinci günün sonunda endometrium denilen ceninin gelişebilmesi için rahmin en uygun yerine tamamıyla gömülmesiyle gerçekleşir. Rahim duvarına asıldığı ilk anda çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük olan alakanın o andaki hacmi, milimetrenin dörtte birini geçmez. Sadece onu saran kan havuzcuğu çıplak gözle görülebilir ki eski tefsirlerin hemen hemen tamamında, alakanın donmuş, koyu kan şeklinde açıklanması da bu sebepten olsa gerektir.[300]

Daha önce embriyonun rahim duvarına tutunması sırasında hücrelerinin farklılaşarak iç ve dış tabaka olmak üzere iki grup oluşturduğunu ve ileride cenini oluşturacak olan iç tabakanın dış tabaka vasıtasıyla rahim duvarına tutunduğunu söylemiştik. İlerleyen süreçte dış hücre grubu, ceninin dokuz ay boyunca anne karnındaki yaşamına yardımcı olacak hücreleri oluştururken içteki ana küre, dış bölümden ilerde plasentanın oluşacağı bölüm dışında tamamen ayrılır. Sonrasında -embriyoblast olarak da adlandırılan- ana küre yassı bir şekil oluşturarak “embriyonik disk” adını alır. Bundan sonraki gelişimini bu disk etrafında simetrik bir şekilde sürdüren embriyo, her biri ileride ceninin farklı bölümlerinin oluşmasını sağlayacak üç bölüme ayrılır. Bu bölümler bilim dilinde ektoderm (dış tabaka), endoderm (iç tabaka) ve mezoderm (orta tabaka) olarak adlandırılır. Gelişimin ilerleyen süreçlerinde beyin, omurilik ve beş duyuya ait organlar dış tabakadan; sindirim ve solunum sistemine ait organlar, karaciğer ve pankreas gibi iç organların büyük bir çoğunluğu iç tabakadan; kalp, kemikler, kaslar ve damarlar ise orta tabakadan oluşacaktır.[301]

Döllenmeden yaklaşık bir hafta sonra nutfenin rahim duvarına tutunmasıyla başlayan alaka aşaması döllenmeyi takip eden altıncı haftanın sonuna kadar devam eder. Bu süreçte dış tabaka, iç tabaka ve orta tabaka olmak üzere üç bölüme ayrılan alakanın bazı hayatî organları, yavaş yavaş oluşmaya başlar. Dış tabaka baş şeklini alır

---

[300] Bkz: ŞEFTALİOĞLU, Aysel, a.g.e, s. 81-83; Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 84-85.
[301] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 95-96.

ve bu bölgede beyin ve omurilik oluşmaya başlar. Orta tabakadan kalp, damarlar ve kan hücrelerinin oluşumu başlar. Öyle ki döllenmeden iki hafta sonra kalp atışları başlayıp sonraki iki hafta içinde de bu kalp atışları ultrasonla görülebilir ve duyulabilir hale gelecektir. İç tabakadan ise solunum ve sindirim sistemine ait bazı organlar oluşmaya başlar. Nitekim daha ceninin üzerinden kırk gün geçmeden baş, göz, kalp, karaciğer, kol ve bacak çıkıntıları, beyin ve omurilik gibi birçok organ seçilir hale gelir.

Alaka aşamasında organları oluşmaya başlayan cenin boyut olarak da büyümesini sürdürür. Rahim duvarına yerleştiği zaman milimetrenin dörtte biri kadar olan alaka, bir hafta içinde altı kat büyüyerek bir buçuk milimetreye ulaşır. Alaka, bir sonraki hafta bir pirinç tanesi büyüklüğüne ulaşarak, ortalama 3 mm. olur. Bir sonraki hafta olan fertilizasyonun başlamasından itibaren beşinci haftada 5.5 mm. olan alaka, altıncı haftada 15 mm. yani 1.5 cm.'lik bir uzunluğa ulaşır. Yedinci haftada 2 cm. ya da bir parmak ucu kadar olan alaka, artık yaratılışının bir sonraki aşamasına geçmek üzeredir.[302]

İnsanın yaratılışının alakadan sonraki aşamasını ise "mudğa" (**مُضْغَة**) oluşturur. Kuran-ı Kerim'de iki ayette[303] geçen mudğa kelimesi Arapçada "çiğnemek, gevelemek" anlamındaki "madğ" (**مَضْغٌ**) mastarından türemiş olup, "insanın ağzında çiğneyebileceği miktarda et parçası" anlamına gelir.[304] Hz. Peygamber'in "*Dikkat edin! Bedende öyle bir et parçası vardır ki, o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur. Şayet o kötü olursa bütün vücut kötü olur. İşte o et parçası kalptir.*"[305] mealindeki hadisinde de "et parçası" anlamında kullanılan mudğa, bu anlamının yanında ceninin alaka aşamasından sonra ulaştığı durama ad olarak verilmiştir.

Alaka aşamasının başlangıcından kırk, döllenmeden kırk sekiz gün sonra başlayan mudğa aşaması da tıpkı nutfe ve alaka aşamaları gibi kırk gün devam eden bir süreci ifade etmektedir. Hz. Peygamber bu durumu: "*Muhakkak ki sizden birinin*

---

302 Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 105-106.
303 Hacc 22/5, Mü'minûn 23/14.
304 Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s: 1367.
305 Buhârî, "Îman", 39.

annesi karnında yaratılışı kırk günde toplanır. Sonra aynı sürede bir kan pıhtısı, sonra bir o kadar zaman içinde de bir çiğnem et olur..." şeklinde ifade etmiştir.[306]

Mudğa aşaması ceninin gelişiminde önemli bir eşik olarak görülebilir. Bu dönemin başlangıcında cenin belli belirsiz bir et parçası şeklindedir. Nitekim bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "*Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir mudğadan yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim*."[307] şeklinde ifade edilmiş, mudğa kelimesi dilimize belli belirsiz diye çevirdiğimiz "muhallaka" (**مُخَلَّقَة**) ve "ğayr-ı muhallaka" (**غَيْر مُخَلَّقَة**) sıfatlarıyla nitelenmiştir. Öyle ki bu sıfat grubu tefsir kaynaklarının büyük birçoğunda da: "şekli ve hatları belirli hale gelmiş – şekli henüz belirli hale gelmemiş, tamamlanmış – henüz tamamlanmamış, kusursuz ve noksansız – kusuru ve noksanı olan" gibi benzer şekillerde açıklanmıştır. Bunun yanında günümüz bilimsel verileri de benzer bir duruma işaret etmektedir. Cenin, her ne kadar bazı organlarının oluşumu daha önceden başlamış olsa da mudğa aşamasının başında, şekli ve hatları tam olarak belli olmayan bir et parçası durumunda iken ilerleyen süreçte çok büyük bir gelişim ve değişim gösterecek ve bu merhalenin sonuna doğru tam bir insan şekline gelmiş olacaktır.

Alaka aşamasında oluşmaya başlayan bazı organların oluşumu, mudğa aşamasında tamamlanır. Alaka aşamasında, basit yapıda ve kapalı bir tüp şeklinde oluşmaya başlayan kalp; dört odalı, kulakçık ve karıncıklı yapısına bu dönemde kavuşarak gelişmesini tamamlamış olur. Öyle ki bu dönemin sonlarına doğru (yaklaşık 3 ay), kan dolaşım sistemi tamamlanmış durumdadır. Gebeliğin başlarında oluşmaya başlayan plasenta da bu dönemde oluşumunu tamamlayarak cenini beslemeye başlar. Halk arasında ceninin eşi olarak da bilinen plasenta, göbek kordonu vasıtasıyla anne ile bebeği arasındaki kan, oksijen ve besin alışverişini sağlar. Bunun yanında, doğumdan sonra bebeğin vücudundaki bağırsak ve böbrek gibi bazı organların yapacağı pek çok işlevi hamilelik sırasında bebek için plasenta yerine getirir. Kanı süzer, anneden gelen besin maddelerini cenin için en uygun hale getirdikten sonra ona iletir, zararlı maddelerin geçişine ise asla izin vermez. Cenin için bir solunum organı

[306] Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 6.
[307] Hacc 22/5.

olmasının yanında aynı zamanda büyük bir vitamin deposudur. Plasentanın oluşmasıyla sarı cisme olan ihtiyaç ortadan kalktığı için sarı cisim de eriyerek yok olur.[308]

Bu dönemde sinir sistemi de gelişimini hızlı bir şekilde sürdürür. Beyin ve beyincik oluşur. Bu dönem bitmeden beynin her iki lobu da gelişmesini tamamlar. Omurilik, omurga kanalında gelişmeye devam ederek bu dönemin sonunda kanalın tamamını dolduracak hale gelir. Sindirim sisteminde önce karaciğer, sonrasında ise mide, bağırsaklar ve sistemin kalan kısımları olmak üzere bu dönemde daha cenin üçüncü ayına varmadan sindirim sistemi her şeyi ile gelişmiş olur. Mudğa aşamasında bebekte meydana gelen değişiklikler bunlarla da sınırlı değildir. Bu dönemde cenin her açıdan gelişimini sürdürür. Organları korumak için kemikler ve kaslar oluşmaya başlar. Gözler, kulaklar, burun ve dudakların da oluşmasıyla bebeğin yüzü şekillenmiş olur. Bunun yanında kol ve bacak çıkıntılarının belirmesi sonrasında ise el ve ayak parmaklarının oluşmasıyla ceninin vücudu, büyük oranda insan görünümüne kavuşur.[309]

Mudğa aşaması döllenmeden sonraki yedinci haftada başlayıp on ikinci haftanın sonuna kadar devam eder. Bu aşamanın başlangıcı olan yedinci haftada yaklaşık bir parmak boğumu kadar olan ceninin uzunluğu, 2 cm. kadardır. Bu süreçte son derece hızlı bir gelişim gösteren cenin, kırk gün içinde üç kat büyüyerek 7 cm. uzunluğa ulaşır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu aşamada başta kalp olmak üzere beyin, omurilik, karaciğer gibi pek çok organın oluşumu tamamlanır. Öyle ki cenin tat alma duyusunu, dokunma ve hissetme kabiliyetini bile bu dönemde kazanır. Vücudun doku ve organlarının bu aşamada vücuda getiriliyor olması, bu aşamayı nutfe ve alaka aşamalarından farklı kılan temel özelliktir. Nutfe aşamasında birleşerek rahme ulaşan üreme hücreleri, alaka aşamasında, gelecekte organ ve sistemlere farklılaşacak dokuları oluştururken mudğa aşamasında ise vücudun organ ve sistemleri meydana gelmekte, bütün bunlar ise eşsiz kudret sahibi yüce yaratıcının eseri olmaktadır.

308 Plasentanın işlevi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: ŞEFTALİOĞLU, Aysel, a.g.e, s. 158-161.
309 Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 106-110.

b) Kemikler ve Kas Kütlesinin Oluşumu

Ceninin anne karnındaki gelişimi bu şekilde devam ederken bir sonraki aşamada hassas organları koruyacak şekilde kemikler oluşur, kemikler; kas, damar ve sinirlerle, bunlar da et ve deri ile kaplanarak bedenin oluşumu devam eder. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir: "*Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe (aşılanmış yumurta/zigot) haline getirdik. Ardından nutfeyi alakaya (embriyo), alakayı da şekilsiz et (mudğa) haline getirdik. Bu etten kemikler yaratıp daha sonra da kemiklere adaleler giydirdik. Ve nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir*."[310]

Söz konusu ayetler insanın anne karnında yaratılış sürecini çok açık ve anlaşılır bir şekilde özetlemektedir. Öyle ki yaratılışı toprakla başlayan insan, birbiriyle bağlantılı çeşitli aşamalardan geçerek dünyaya gözlerini açmaktadır. Ayette belirtildiği üzere bu aşamalardan bir tanesi de kemik ve kasların oluşmasıdır. Bedenin sağlam bir yapı kazanabilmesi, hareket edebilmesi ve iç organların korunması için hayatî bir öneme sahip olan kemikler ve kasların oluşumu embriyonun erken dönemlerinde başlar. Alaka aşamasında embriyo, ilerde organ ve sistemlere farklılaşacak olan üç germ tabakasına ayrılır. Ektoderm, endoderm ve mezoderm olarak adlandırılan bu tabakalardan, mudğa aşamasına gelindiğinde, organlar oluşur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kemik ve kas dokuları, alaka döneminde oluşan mezoderm tabakasının farklılaşmasıyla meydana gelir. Her ne kadar kemik ve kas oluşumu mudğa aşamasında başlasa da daha döllenmeden sonraki üçüncü haftada bebeğin ilerleyen süreçte omurlarını, kaslarını ve derisini oluşturacak olan somitler oluşur. Ceninde ilk kemikleşme omurga ve kaburgalarda meydana gelir. Yedinci haftada yani mudğa aşamasında kıkırdak omurlarda kemikleşme görülmeye başlar. Sekizinci haftada ise omur yaylarında kemikleşme noktaları meydana çıkar ve kaburgalar ilk defa o zaman görülmeye başlar. Sonra da kemiklerin etrafında kas dokuları oluşur. Altıncı haftanın sonuna doğru kol ve bacak çıkıntıları iyice belirginleşirken sonraki süreçte kıkırdak dokudan kol ve bacak kemikleri oluşur. Sonra

---

310 Mü'minûn, 23/12-14.

da kemiklerin üzeri kas ve sinir dokularıyla kaplanır. Bu dönemde oluşan bir diğer kemik grubu ise kafatası kemikleridir. Beynin gelişimini büyük oranda tamamladığı bu dönemde, kafatası kemikleri kıkırdaksı bir doku olarak oluşmaya başlar. Öyle ki başta göz, kulak ve burun olmak üzere yüzün yapısı da bu dönemde şekillenir. Bütün bu kemik ve kas dokularının oluşumu mudğa aşamasının sonuna kadar tamamlanmış olur. Bu süreçte önce organlar oluşur, sonra onları koruyacak şekilde kemikler oluştuktan sonra bu kemiklerin çevresi kas, sinir ve et dokularıyla kaplanır. Mudğa aşamasının sonuna gelindiğinde omurga düzleşmiş, kol ve bacak kemikleri parmak uçlarına varıncaya kadar oluşmuş, bebeğin bütün eklemleri belirgin hale gelmiştir.[311]

Görüldüğü gibi kemik ve kas kütlesinin oluşumu, ceninin vücut gelişimi açısından son derece önemli bir aşama olmakla birlikte, süreç olarak alaka ve mudğa dönemleri içerisinde gerçekleşen bir durumdur. Ancak, bu dönemlerde ceninin iskeleti kısmen kemikleşse de büyük oranda kıkırdak olarak kalmaktadır. Tamamen kemikleşmesi halinde, doğum anında güçlük çekilecek, hatta bebek, iskeletinde meydana gelen birçok kırıkla dünyaya gelecektir. Bu nedenle de ilk dönemlerde insan vücudundaki kemiklerin çoğu kıkırdaksı yapıda olup doğum sonrasında sertleşir.[312] Bu şekilde bir oluşumu takip eden süreçte kemikler; kas, damar ve sinirlerle, bunlar da etle sarılır. Onların üzerinin de deriyle kaplanmasıyla, ceninin dış görünüşü büyük oranda şekillenmiş olur. Ancak yaratılışın her aşamasında olduğu gibi bu şekillendirme aşamasında da gerçek fâilin Allah Teâlâ olduğu, unutulmamalıdır. Zira "*Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur*."[313] mealindeki ayet de bu durumu ifade etmektedir.

c) Anne Karnında Ruhun Üfürülmesi

Önceki başlıkta yer verdiğimiz Mü'minûn suresi 14. ayette geçen "*Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ettik*." şeklindeki cümle oldukça dikkat çekicidir. Yüce Allah bu ayetlerde, insanın yaratılışı esnasında geçirdiği evreleri bir bir sıraladıktan sonra başka bir yaratılışla onu inşa ettiğini buyurmuştur. Ayetteki bu ifade hakkında çeşitli yorumlar yapılmış olup İbn Ebu Hatim, İbn Abbas, Mücâhid, İkrime,

---

[311] Bkz. Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 117-122.
[312] ÖZYAZICI, Alparslan, *Hücreden İnsana*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1979, s. 54.
[313] Âli İmran, 3/6.

Şa'bî ve Dahhâk ve daha birçok müfessir ayette kastedilenin ruhun üfürülmesi olduğunu söylemiştir.[314] Nitekim konuyla ilgili Hz. Ali (r.a.) Hz. Peygamberden (sav): "*Nutfenin dört ayı tamamlandığında ona bir melek gönderilir ve ona üç karanlık içindeyken ruhu üfürür.*"[315] şeklinde rivayet etmiştir. İbn Mesud'dan nakledilen: "*Muhakkak sizden birinin annesi karnında yaratılışı kırk günde toplanır. Sonra aynı sürede bir kan pıhtısı, sonra bir o kadar zaman içinde de bir çiğnem et olur. Sonra ona melek gönderilir de, ona ruhu üfürür. Meleğe şu dört şeyi yazması emrolunur: Rızkı, eceli, ameli ve mutlu mu yoksa mutsuz mu olacağı.*"[316] mealindeki hadis de ayette geçen ifadenin ruhun üfürülmesine işaret ettiği görüşünü destekler niteliktedir.

Ruh konusu, gerek bize verilen vahiy bilgisinin sınırlılığı gerekse konunun soyut ve bilinemez yapısından dolayı, son derece karmaşık, bir o kadar da önemli bir konudur. Ancak ruhun mahiyeti ile ilgili geniş çaplı bir açıklamayı, araştırmamızın birinci bölümünde "Ruhun Üfürülmesi ve Secde Olayı" başlığı altında yaptığımız için konuyu burada ayrıntıya girmeden, kısa bir şekilde açıklamayı daha uygun buluyoruz.

Sözlükte "gitmek, geçmek, rüzgârlı olmak, geniş ve ferahlık verici olmak" gibi anlamlara gelen "ravh" (رَوْحٌ) kökünden bir isim olan ruh kelimesi terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde tanımlanmaktadır. Râgıb el-İsfahânî ruh kavramını, "kendisiyle hayatın ve hareketin meydana geldiği ve faydalı şeylerin celb edilip zararlı şeylerden defedilmesinin (Yüce Allah'tan) dilendiği cüz" şeklinde tanımlamış ve söz konusu kavramın, aynı zamanda kendisinin bir bölümünü oluşturan "nefese" ad olarak konulduğunu da belirtmiştir.[317] Pek çok İslâm âlimi tarafından farklı tarifleri yapılmakla birlikte ruhun İslâm âlimlerinin çoğunluğunun anlayışı çerçevesinde; "Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat."[318] şeklinde tarif edildiği görülmüştür. Bunun yanında, İslam bilginleri tarafından bedenin zıddı olarak görülen ruh, bir anlamda insanın manevi cevherini ve

---

[314] İbn Kesîr, a.g.e, c: 4, s: 115.
[315] İbn Kesîr, a.g.e, c: 4, s: 115.
[316] Buharî, Bed'ü'l-Halk 6, Enbiya 1, Kader 1; Müslim, Kader 1.
[317] Bkz. Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s: 643.
[318] YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), c:35, s:187.

özünü oluşturan, onu insan yapan ve diğer bütün varlıklardan ayıran soyut varlık olarak anlaşılmıştır.

İslami anlayışa göre; bedene girmiş latîf/soyut bir cisim olan ruh; çözülme, değişme, ayrılma ve parçalanma kabul etmez. Gül suyunun güle sirayeti gibi, ruh da bedene sirayet eder ve böylece hayat meydana gelir. Bu soyut cismin bedenden ayrılmasıyla da ölüm gerçekleşir.[319] Ruhun bedene sirayetiyle hayatın meydana gelmesinin yanında hareket ve idrak gibi özellikler de ruh ile ortaya çıkar. Bu anlamda insan ruhu denilince canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden bahsedilmiş olur.

Bunun yanında İslam âlimleri, ruhun üfürülmesi konusunda da pek çok görüş ortaya koymuştur. Konuyla ilgili tefsir kaynaklarında pek çok açıklama yapılmakla beraber ruhun üfürülmesi genellikle can vermek, hayat bahşetmek şeklinde açıklanmıştır. Ancak ruhun insana verdiği özelliklerin sadece canlılık ile sınırlı olmadığını da göz önüne alırsak söz konusu ifadeyi canlılık, bilinç, hareket ve idrak gibi özelliklerin ya da bu özelliklere sahip ruhun insana verilmesi şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır.

Bütün bunları değerlendirirken ruh konusunda insana verilen ilahi bilginin son derece sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim ayette de ifade edildiği gibi ruh, Allah'ın emrindendir ve insana bu konuda çok az bilgi verilmiştir.[320] Ancak insanın yaratılış aşamalarının açıklandığı söz konusu ayette geçen "*Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ettik*." şeklindeki cümle, Hz. Peygamber'in (sav) konuyla ilgili beyanlarıyla birlikte değerlendirildiğinde söz konusu ifadenin ruhun üfürülmesine işaret ettiği görülmektedir. Nutfe, alaka ve mudğa aşamalarında büyük bir gelişim gösteren cenin, bu sürecin sonunda, başlangıçtaki tek hücre haliyle karşılaştırıldığında bambaşka bir haldedir. Öyle ki mudğa aşamasının sonuna gelindiğinde bütün dokuları yerli yerince oluşturulmuş, iç ve dış organları büyük oranda şekillenmiş, vücudu ruhun üfürülmesiyle canlanıp hayat bulmaya uygun hale gelmiştir. Sonrasında ise ruhun üfürülmesiyle birlikte sağlam bir karargâh olarak

---

[319] Bkz. KILAVUZ, Ahmet Saim, "Ruh", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,* İstanbul, 1997, c:4, s:15.

[320] İsrâ, 17/85.

nitelendirilen anne rahmindeki insan bedeni; başlangıçta sayılan toprak, nutfe, alaka ve mudğa gibi yaratılış aşamalarının hiç birisine benzemeyen, idrâk, hissiyat ve hareket sahibi bambaşka bir varlık halini almıştır.

Her ne kadar insan, bedeninin menşei yönüyle basit bir toprak olsa da; Allah'ın kendisine bağışladığı duyu, akıl gibi meleke ve özellikler sayesinde madde üstü yönü olan bir varlıktır. "*Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ettik*." cümlesi insanın fizyolojik oluşum ve gelişimi yanında onu diğer canlılardan ayıran psikolojik ve manevi donanımını da kazanarak eksiksiz bir varlık halini almasını ifade eder. Ayette Allah'ın insanoğluna bütün bu ihsanları hatırlatılmakta ve dolaylı olarak ondan yaratıcısını tanıyıp şükür borcunu yerine getirmesi istenmektedir.[321]

d) Üç Karanlık Meselesi

Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili konulardan bir diğeri de "*O, sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış aşamalarından geçirerek yaratmaktadır*."[322] mealindeki ayette belirtilen "üç karanlık" ifadesidir. Sahabe ve tabiinden İbn Abbas, Mücâhid, İkrime, Katâde ve Dahhâk gibi bazı müfessirler, bu ifadeyi karın, rahim ve cenini anneye bağlayan esnek zar (meşime) şeklinde tefsir etmişlerdir.[323] İbnu'l-Cevzî ise tefsirinde bu izahın müfessirlerin çoğu tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir.[324]

Her ne kadar bu izah kadar itibar görmemiş olsa da üç karanlık tabirini, babanın sülbü, annenin karnı ve rahmi şeklinde açıklayanlar da olmuştur.[325] Günümüz tefsir yazarlarından Süleyman Ateş ise söz konusu ifadenin, cenini saran zar, bu zarın içinde bulunduğu rahim ve rahimi içinde bulunduran karın karanlığı şeklinde tefsir edildiğini belirtmiştir.[326] Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, "üç karanlık" tabirini, annenin karın duvarı, rahim duvarı ve cenini kuşatan zar içindeki karanlık tabakalar olarak açıklamışlardır.

---

321 KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e, c: 4, s: 13-15.
322 Zümer, 39/6.
323 Taberî, a.g.e., c: 21, s: 258.
324 İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987, c: 7, s: 163.
325 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c: 15, s: 153.
326 ATEŞ, Süleyman, a.g.e., c: 5, s: 2242.

Bu karanlık tabakaları, rahim içinde birbirini kuşatan üç zarın oluşturduğu tabakalar olarak anlamak da mümkündür. Bu tabakalardan ilki, cenini koruyan, içi sıvı dolu amnion zarı, ikincisi de amnionu dıştan kuşatan ve daha çok ceninin besin ve oksijen almasını sağlayan korion zarıdır. Rahim içini astar gibi kaplayan ve hamileliğin sonuna doğru gittikçe kalınlaşan üçüncü zar ise hamilelikten sonra düştüğü için "düşen zar" (zara decidua) olarak adlandırılmaktadır.[327]

Cenini her taraftan kuşatmış olmasından dolayı iç zar olarak da adlandırılan amnion, ince zardan oluşmuş, içi sıvı dolu, kapalı bir kese şeklinde olup cenin, anne karnındaki yaşamını bu kese içinde sürdürür. İçindeki amnion sıvısı, cenin büyüdükçe orantılı bir şekilde artar. Yedinci ayda büyüme doruk noktaya ulaşarak amnion sıvısının hacmi bir buçuk litreye ulaştıktan sonra doğuma doğru bir miktar azalarak bir litreye kadar düşer. Ceninin gelişmesinde birçok faydası bulunan amnion sıvısı, içerisindeki bazı mineraller sayesinde ceninin beslenmesine ve gelişmesine önemli katkıda bulunur. Söz konusu sıvı, aynı zamanda annenin maruz kalacağı ani çarpma ve benzeri durumlarda bebeği korumasının yanında, cenine rahim içinde hareket edebileceği geniş bir ortam sunar. Rahim içindeki ısıyı dengelemek de bu sıvının görevidir. Bunun yanında amnion zarının cenine temas etmesini önleyerek zarın cenine yapışmasından kaynaklı ortaya çıkabilecek anormal doğum vakalarının önüne geçer. Amnion sıvısının cenine olan faydaları bu kadarla da sınırlı değildir. Aynı zamanda bu sıvı, doğum sırasında ceninin geçeceği yolu açıp bölgeyi mikroplardan arındırır. Böylelikle doğumu kolaylaştırdığı gibi haznedeki mikropları öldürerek bebeğin sağlıklı bir şekilde doğmasını da sağlamış olur.[328]

Cenini kuşatan tabakalardan ikincisi olan korion zarı, döllenmiş yumurtanın rahim duvarına yerleşmesi sırasında oluşmaya başlar. Hamileliğin bu başlangıç döneminde, morullanın iç ve dış tabaka olmak üzere ikiye bölünmesiyle iç tabakadan cenin, dış tabakadan ise ceninin rahim duvarına tutunmasını sağlayan bir hücre grubu oluşur. İşte bu hücre grubu zamanla plasenta (eş) ve onu iki eşit parçaya bölen korion zarını oluşturur. Plasentadaki anne kanı ile fetüs kanı bu zarla birbirinden ayrılır. Başlangıçta oldukça kalın olan bu zar zamanla gittikçe incelerek madde alışverişine

---

[327] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e, c: 4, s: 600.
[328] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 161; KAYALI, Halit, a.g.e, s: 67.

uygun bir hal alır. Korion zarının dış katmanı üzerinde birçok tüysü yapı ve kabartılar bulunur. Bunlar aracılığı ile anneden cenine kan, besin ve oksijen taşındığı gibi cenine ait karbondioksit ve üre gibi atıklar da bu tüyler vasıtasıyla anneye geçer. Rahim içi kan dolaşımı ile ceninin kan dolaşımını birbirinden ayıran bu zar, cenini beslemesinin yanında zararlı maddelerin cenine geçmesini engelleyerek koruyucu bir görev de üstlenir. Bunun yanında korionun dışı da üçüncü bir zar tabakasıyla kaplanmış durumdadır. Hamilelikten sonra düşmesinden dolayı "decidua" olarak adlandırılan bu zar sümüksü bir yapıya sahip olup rahim içini astar gibi kaplar. Hamileliğin sonuna doğru gittikçe kalınlaşan bu zar, üzerindeki kan damarlarıyla çocuk için besin deposudur.[329]

Konuyla ilgili, tefsir kaynaklarındaki açıklamalar ve bilimin konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz izahları bu şekildedir. İbret nazarıyla bakıldığında, yaratılışın her aşaması türlü mucizeleri barındırır. Öyle ki ayette bu tabakaların karanlık oluşuna özellikle dikkat çekilmekle, bu karanlık ortamlarda olup bitenlerin dahi Allah'ın bilgisi ve kudreti sayesinde gerçekleştiğine; dışarıdan farkına bile varılmayan bu ortamda nice yaratılış harikalarının gerçekleştirildiğine işaret edilmiştir.[330]

e) Doğumun Kolaylaştırılması

İnsan, anne karnındaki gelişimini tamamlamasının ardından doğumla birlikte dünya hayatına gözlerini açar. Ceninin anne karnında geçirdiği süreç, ilahi iradenin etkisinden bağımsız olmadığı gibi doğumu ve doğumdan sonraki hayatı da bağımsız değildir. Bu anlamda yaratılışının başında milyonlarca eril nutfe içinden Allah Teâlâ'nın seçtiği bir tanesinin kadının nutfesini aşılamasıyla anne rahminde bir hücre olarak gelişmeye başlayan insan, yine Allah'ın irade ve kudretiyle türlü yaratılış aşamalarını bir bir geçerek gelişimini sürdürür. Yaklaşık dokuz ay süren bu gelişim sonrasında insanın dünyaya gelmesi de Allah tarafından verilen bir kolaylık sayesinde olur. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili: " *İnsan bir düşünse, Allah onu hangi şeyden*

---

[329] Muhammed Ali el-Bâr, a.g.e, s: 162; KAYALI, Halit, a.g.e, s: 68.
[330] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c:4, s: 600.

yarattı? Onu bir nutfeden yarattı ve onu en güzel biçimine koydu. Sonra da ona yolu kolaylaştırdı."[331] buyrularak bu kolaylığa işaret edilmiştir.

"*Sonra ona yolu kolaylaştırdı.*" ayeti tefsir kaynaklarında iki farklı şekilde açıklanmıştır. Bunlardan ilki insanın dünyaya gelişinin yani doğumunun kolaylaştırılmasıdır. Anne karnında başı üst tarafta, ayakları ise alt tarafta olacak şekilde konumlanan cenin, dünyaya gelme zamanı geldiğinde pozisyonunu doğuma göre ayarlamak için ters dönerek başı aşağıya gelecek şekilde doğum pozisyonunu alır. Ceninin duruş pozisyonunda meydana gelen bu değişiklik, doğumun kolay ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Öyle ki, cenine bu ilhamı veren, Allah'tan başkası değildir. Bu anlamı, çocuğun o daracık geçitten diri ve sağlıklı bir şekilde çıkması da teyit eder ki, bu son derece hayret verici bir durumdur.[332] Ayrıca gebelik sürecinde meydana gelen pek çok fizyolojik değişiklik ile anne vücudu da doğuma hazırlanır. Hormonların etkisi ile eklem ve kaslar gevşer ve vajinal bölgede bir genişleme meydana gelerek doğuma uygun bir yol açılmış olur. Doğum zamanı geldiğinde rahimde meydana gelen şiddetli ve düzenli kasılmalarla cenin dışarı itilirken, amnion sıvısı da ceninin geçeceği yolu açıp bölgeyi mikroplardan arındırarak doğumu kolaylaştırdığı gibi bebeğin sağlıklı bir şekilde doğmasını da sağlamış olur.

Söz konusu ayetle ilgili ikinci açıklamaya göre ise insana yolun kolaylaştırılması Allah Teâlâ'nın insana verdiği iyiyi kötüden ayırt etme yetisini ve hayır ya da şer yollarından birini seçme imkânını ifade eder. Bu anlamda söz konusu ayet; "*Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.*"[333] ve "*Ona iki yolu da göstermedik mi?*"[334] mealindeki ayetlerle aynı anlamı ifade eder. Nitekim Allah Teâlâ insanı akıllı, iradeli ve iyiyi kötüden ayırma yetisine sahip bir varlık olarak yaratmıştır. Bunun yanında, görevlendirdiği peygamberler ve indirdiği vahiy vasıtasıyla ona doğru yolu göstermiş, iyilik ve kötülük yolları arasında seçim yapma imkânı vermiş, dolayısıyla ona ihtiyacı olduğu kadar özgürlük alanı açmıştır. Bu özgürlüğe sahip olması ona Allah'ın buyruklarını yerine getirme sorumluluğu yüklemektedir. Sonraki ayetlerde geçen ölüm ve diriliş teması da bu

---

[331] Abese, 80/18-20.
[332] Râzi, a.g.e, c: 16, s: 55.
[333] İnsan, 76/3.
[334] Beled, 90/10.

anlamı güçlendirmektedir. Nihayet insan, bir gün bu hayatı terk edecek ve özgürlüğünü doğru kullanarak sorumluluklarını yerine getirip getirmediği konusunda hesap vererek karşılık görecektir.[335]

2. HZ. İSA'NIN YARATILIŞI

Hz. Îsâ, Kur'an-ı Kerim'de Îsâ, İbn Meryem ve Mesih gibi isimlerle zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, kendisinden sonra gelecek peygamber olarak Hz. Muhammed'i (sav) müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak vasıflandırılan, İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Hristiyanlıkta, Tanrı'nın oğlu olarak görülen, dolayısıyla bir anlamda tanrı kabul edilen Hz. Îsa, İslam inancına göre; Kur'an-ı Kerim'de ülü'l-azm olarak ifade edilen beş büyük peygamberden biri olup aynı zamanda bir insan ve kuldur. Hz. Îsâ, Kur'an-ı Kerim'de on beş ayrı surede toplam doksan üç âyette ismi veya bir sıfatı ile zikredilmekte, ağırlıklı olarak Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem surelerinde doğumunun müjdelenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevî hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişiyle ilgili olarak çeşitli bilgiler verilmektedir.[336]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Îsâ, Hristiyanlıkta, tanrının oğlu olarak görülmüş, dolayısıyla bir anlamda tanrı olarak kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ise birçok ayette Hristiyanların Hz. Îsâ hakkındaki bu yanlış inançları eleştirilmiş, onun Allah'ın elçisi olmasının yanında bir kul ve insan olduğuna dikkat çekilmiş, her insan gibi onun da Allah tarafından yaratıldığı belirtilmiştir.[337] Öyle ki Allah Teâlâ, insanlara eşsiz kudretini gösteren bir mucize olarak Hz. Îsâ'yı babasız bir şekilde yaratmış[338] sonrasında ise ona kitap vermiş, onu mübarek kılmış ve İsrailoğullarına peygamber olarak göndermiştir. [339]

Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Îsâ'nın annesi Hz. Meryem, Beni İsrail'in ileri gelenlerinden İmran ve karısı Hanne'nin kızıdır. Çocuğu olmayan ve Allah'tan bir çocuk dileyen Hanne, mucizevi bir şekilde hamile kaldıktan sonra, "*Rabbim! Karnımda olanı kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur, şüphesiz sen*

---

[335] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e., c: 5, s: 556-557.
[336] HARMAN, Ömer Faruk, " Îsâ ", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), c: 22, s: 465.
[337] Meryem, 19/30; Nisa, 4/171; Maide, 5/75; Zuhruf, 43/59.
[338] Meryem, 19/19-21.
[339] Mâide 5/75; Meryem 19/30-31; Âl-i İmrân 3/49; Nisâ 4/171.

işitensin, bilensin."[340] diyerek doğacak çocuğunu Beytülmakdis'in hizmetine vermeyi vaat etmişti. Doğumdan sonra Meryem adını verdiği kızını, Hz. Zekeriyya'nın terbiye ve himayesine vererek mabede bırakmış ve sadece Allah'ın hizmetine adamıştı. Böylelikle mabette zikir ve ibadetle hayatını geçirirken her türlü pislikten ve kötülükten arınmış olarak tertemiz bir hayat sürerek büyüyen Hz. Meryem, Allah tarafından, gelecekte yerine getireceği önemli vazifeye hazırlanmıştı.[341] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: *Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni temizleyip arındırdı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün kıldı.*"[342] şeklinde ifade edilmiş, onun özel ve önemli bir görev için seçildiği ve bu nedenle ilâhî lütuflara mazhar kılındığı belirtilmiştir.

İşte Hz. Meryem'in Allah tarafından seçilmesi, Hz. Îsâ'nın büyük bir mucize olarak babasız bir şekilde dünyaya gelmesi içindir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde açıklanmıştır: "*Kitapta Meryem'i de okuyup an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü. Meryem, "Beni senden koruması için çok esirgeyici olan Allah'a sığınıyorum! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)" dedi. Melek, "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dedi. Meryem, "Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?" dedi. Melek cevap verdi: "Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Zira bu, kararlaştırılmış bir iştir*."[343]

Kur'an'ın bu anlatımına göre Allah Teâlâ, Beytülmakdis'in doğu tarafında tenha bir yerde vaktini ibadet ve tefekkürle geçiren Hz. Meryem'e "bizim ruhumuz" şeklinde bildirdiği meleği insan suretinde göndermiştir. İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından bu meleğin Cebrâil olduğu kabul edilir. Melek, kendisinden korkarak Rahman'a sığınan Hz. Meryem'e müjdeyi vermiş, daha sonra ruhun üfürülmesiyle de Meryem Îsâ'ya hamile kalmıştır. İslam âlimlerinin bir bölümü

[340] Âl-i İmrân 3/35.
[341] AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Litera Türk Academia Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 230.
[342] Âl-i İmrân 3/42.
[343] Meryem, 19/16-21.

buradaki ruh üfleme işinin Cebrail tarafından yerine getirildiğini ifade etmiş olmakla birlikte bazıları ise, Enbiyâ suresi 91. ayette ve Tahrim suresinin 12. ayetinde geçen "… Meryem'e ruhumuzdan üfledik" şeklindeki ifadeye dayanarak ruh üfleme işinin bizzat Allah tarafından yapıldığını ifade etmişlerdir.[344] Neticede Allah Teâlâ'nın melek vasıtasıyla ya da bizzat ruhu üflemesiyle Hz. Îsâ'ya gebe kalan Hz. Meryem, insanların kendisini kınayacağından endişe ederek durumu ailesinden gizlemek amacıyla uzak bir yere çekilmiş ve hamilelik süresini burada geçirmiştir.

Tefsir kaynaklarında hamileliğin süresi ile ilgili olarak bir saat ile dokuz ay arasında farklı sürelerden söz edilmiş olmakla birlikte İslam âlimlerinin çoğunluğu, sürenin diğer insanlarda olduğu gibi dokuz ay olduğu görüşündedir.[345] Hamilelik süresi bitip doğum yaklaşınca bir hurma ağacının altına sığınan Hz. Meryem, bir yandan doğum sancısı çekerken bir yandan da insanların kendisi hakkında ortaya atacakları ithamları düşünüp büyük bir üzüntüye kapılarak "*Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!*" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Sonrasında ise Yüce Allah onun üzüntüsünü gidermek için nimetlerini hatırlatmış, insanların ithamlarıyla karşılaştığında ise bebeği işaret etmesini istemiştir. Hz. Meryem kavminin, "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!" şeklindeki ağır ithamıyla karşılaşınca çocukla konuşmaları için ona işaret etmiş ve Hz. Îsâ bir bebek iken mucizevi bir şekilde konuşarak hem o gün annesi hakkında ortaya atılan, hem de ilerleyen süreçte kendisi hakkında ortaya atılacak olan ithamların yanlışlığını ortaya koymuştur.[346]

Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya hamile kalması, başta Âl-i İmrân ve Meryem sureleri olmak üzere farklı surelerde birçok ayette anlatılmaktadır. Söz konusu ayetlerin, Hz. Îsâ'nın yaratılışının mahiyeti (nasıl gerçekleştiği) hakkında verdiği bilgiler sınırlı olsa da bu ayetler, onun babasız bir şekilde dünyaya getirildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zaten Allah'ın yaratması derinlemesine araştırıldığında görülür ki: Allah Teâlâ insanları dört tarzda yaratmıştır. Bunlardan ilki Hz. Âdem'i hiç yoktan annesiz ve babasız bir şekilde yaratmasıdır. Yaratmanın ikinci şekli ise Allah Teâlâ'nın Hz. Havva'yı annesiz ve babasız bir şekilde Hz. Âdem'den

---

344 Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, c: 11, s: 171.
345 İbn Kesir, a.g.e, c:3, s:458.
346 Meryem, 19/29-33.

yaratmasıdır. Üçüncü olarak Allah Teâlâ, insan neslini bir anne ve babadan yaratmıştır. Dördüncü yaratma şekli ise Hz. Îsâ'nın babasız bir şekilde yalnızca anneden yaratılmasıdır.[347] Bu anlamda Hz. Îsâ'nın yaratılışı, bir anneden dünyaya gelmesinden dolayı bir yönüyle insan neslinin yaratılışına benzerken, babasız bir şekilde yaratılmasından dolayı bir yönüyle de Hz. Âdem'in yaratılışına benzemektedir. Nitekim: "*Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi*."[348] mealindeki ayet de bu benzerliğe işaret etmektedir.

Tefsir kaynaklarımızda ayetle ilgili oldukça geniş açıklamalar yer almaktadır. Ancak bu açıklamaların büyük bir çoğunluğu surenin nüzul sebebi olan Hz. Peygamber ile Necran Hristiyanları arasında yapılan görüşmede yaşananlarla da bağlantılı olarak daha çok Hristiyanların Hz. Îsâ hakkındaki düşüncelerinin yanlışlığını göstermeye yönelik açıklamalardır. Öyle ki Allah tarafından hiç yoktan, annesiz ve babasız bir şekilde yaratılan Hz. Adem'in bir insan olduğu Hristiyanlar tarafından kabul edilmekle birlikte yine Allah tarafından babasız bir şekilde yaratılan Hz. Îsâ'ya uluhiyet isnat edilerek tanrının oğlu olarak görülmekte ve bir anlamda o da tanrı kabul edilmektedir. Ayette yapılan bu benzetmeyle Hz. Îsâ ve Hz. Âdem'in yaratılışı arasındaki benzerlik ortaya konularak her ikisinin de bir insan olarak Allah Teâlâ tarafından yaratıldığına dikkat çekilmekte, Hz. Îsâ'yı insanüstü bir pozisyona taşıyan Hristiyanlık inancının yanlışlığı ortaya konulmaktadır.

Bunun yanında Hz. Âdem'in topraktan insan olarak yaratılması yüce Allah'ın "ol" emriyle gerçekleştiği gibi, Hz. İsa'nın babasız olarak yaratılması da aynı "ol" emriyle gerçekleşmiştir. Yüce Allah, Hz. İsa'yı Hz. Meryem'in rahminde "ol" emriyle yaratarak ona ruh üflemiş ve sonra da onu ruh-beden bütünlüğüne kavuşturmuştur. Ayetin başında ve sonunda Allah'ın bir şeyin olmasını dilemesi halinde hemen oluverdiği ve O'nun kudretini engelleyecek hiçbir güç bulunmadığı konusunda iki olay arasındaki benzerliğe değinilmiş, ayetin ortasındaysa Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı ifade edilmiştir.

---

[347] ULUTÜRK, Veli, a.g.e., s:137.
[348] Âl-i İmrân, 3/59.

Bazı müfessirler söz konusu ayeti yorumlarken, Hz. Îsâ'nın babasız bir şekilde dünyaya gelmesini felsefî yönden ve pozitif bilim açısından da izah etmeye çalışmışlardır. Ancak kanaatimizce Hz. Îsâ'nın babasız olarak dünyaya gelmiş olmasını izah için bu tür delillere başvurmaya gerek yoktur. Çünkü söz konusu ayet Hz. Îsâ'nın yaratılışının diğer insanların yaratılış biçiminden son derece farklı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Âdem'i topraktan, anasız ve babasız bir şekilde yaratmaya kadir olan yüce Allah'ın bir başkasını babasız yaratmaya da kadir olduğuna, bunun için de sadece "ol" emrinin yeterli bulunduğuna dikkat çekerek, başka bir izah aramaya gerek olmadığını da göstermektedir.[349]

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür: Meryem suresinin 21. âyetinde de ifade edildiği üzere yüce Allah, Hz. Îsâ'nın insanlık için bir delil ve bir mucize olarak babasız bir şekilde dünyaya gelmesini dilemiştir. Bunun nasıl gerçekleşebileceğini hayret ve endişe içerisinde soran ilk kişi de Hz. Meryem olmuştur. Bu soruya verilen cevapta ise, bunun Allah için çok kolay olduğu, yüce Allah'ın dilediğini yarattığı ve bir sonucun meydana gelmesi için "ol" diye emretmesinin yeterli olduğu belirtilmiş ve başka bir açıklama yapılmamıştır.[350]

---

[349] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e, c: 1, s: 587.
[350] KARAMAN Hayrettin, vd., a.g.e, c: 1, s: 589.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in genel muhtevası dikkatlice incelendiğinde insanı iki dünyada da mutluluğa ulaştıracak her şeyin bu kitapta açıklandığı görülür. İşte bu açıklanan şeylerin de en başında evrenin ve insanın yaratılışı gelir. Kur'an-ı Kerim birçok ayetinde yaratılışın farklı yönlerini bizlere aktarmış, farklı şekil ve aşamaları hakkında bilgiler vermiştir. Kur'an'ın sunduğu bu bilgiler ekseninde oluşturduğumuz bu çalışmada konuyla ilgili ayetler, söz konusu ayetlerin tefsirleri, Hz. Peygamber'in (sav.) konuya ilişkin beyanları ve pozitif bilimin yaratılış konusunda elde ettiği veriler derinlemesine araştırılıp Kur'an merkezli bir bakış açısıyla titiz bir şekilde incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

Yaratmak en kısa tanımıyla yokluktan varlığa geçirme eylemidir. Bu eylemin de mutlak olarak faili, Allah'tır. Zira Allah her şeyin yaratıcısıdır. Göklerin, yerin, güneşin, ayın, gezegen ve yıldızların, gece ve gündüzün, dağların, ovaların, nehirlerin, ağaçların ve meyvelerin hatta melekler, cinler ve insanlar da dâhil olmak üzere bütün varlıkların yaratıcısı yalnız Allah'tır. Âlem olarak da adlandırılan Allah dışındaki varlık sahası tüm unsurlarıyla Allah Teâlâ tarafından yaratılmış ve bu yaratma temelde yoktan yaratılış şeklinde olmuştur. Bunun dışında yaratılışı açıklayabilmek adına ortaya atılan evrim, kadim madde ve sudûr gibi Allah'ın yoktan yaratmasını görmezden gelen teorilerin hiçbir gerçeklik payı yoktur.

Pek çok ayette de ifade edildiği gibi Allah Teâlâ, yarattığı her şeyi güzel yapmış, insanı yaratmaya da topraktan başlamıştır. Bir avuç toprağı farklı aşamalardan geçirerek terkip ve tesviye ettikten sonra kendinden bir ruh üfleyerek yeryüzünün en mükemmel varlığını vücuda getirmiş ve onu yeryüzünün halifesi kılmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden sağlam bir karargâh olarak ifade edilen anne rahminde üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratıp sürdürmüş böylelikle bir erkek ve bir kadından bütün insanlığı türetip yaymıştır. Bunun yanında Allah Teâlâ insanı bu şekilde yarattığı gibi yeri ve zamanı geldiğinde insanın dünya hayatına da son verecektir. Bütün bunlar göstermektedir ki, yaratan da yaşatan da O'dur.

Şüphesiz ki Allah insanı kendisinin varlığını, birliğini, yücelik ve azametini kabul edebilecek bir fıtratta yaratmıştır. Bu, inanca meyilli fıtratın yanı sıra enfüste ve âfakta, O'nun varlığına kılavuzluk edecek, pek çok deliller meydana getirmiştir. Kuşkusuz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, güneş, ay ve bütün gezegenlerin kendi yörüngelerinde akıp gitmesinde, denizlerde yüce dağlar gibi yol alan gemilerde ve en önemlisi ise atası Âdem'in bir avuç topraktan, kendisininse basit bir sudan yaratılmasında, insan için çok büyük ibretler vardır. İşte Kur'an-ı Kerim yaratılışını insana anlatmakla her anına ibretle bakılıp ders çıkarılması gereken bir süreci ve kendisini yaratanın eşsiz kudretini gözler önüne sermektedir. Nitekim o yüce kudret, insanı basit ve önemsiz bir sudan yaratmış, ana rahminde onu çeşitli aşamalardan geçirip maddi ve manevi kabiliyetlerle donatarak yeryüzünün en mükemmel varlığı haline getirmiştir. Artık insana düşense, onu en güzel bir şekilde yaratıp yeryüzünde kendisinin halifesi kılarak yaratılmışların en şereflisi yapan ve saymakla bitmez nimetleri kendisine bahşeden o yüce kudrete boyun eğip şükran borcunu yerine getirmektir.

Elde ettiğimiz sonuçlar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte burada bu kadarını zikretmeyi yeterli buluyoruz. Son olarak şunları da belirtmek gerekir ki: Yaratılış konusu, Kur'an'ın temel konularından biri olması, Allah'a imanın temellendirilmesinde yaratan-yaratılan ilişkisinin önemi ve "Nasıl var oldum?" sorusunun insanın merakını celp etmesi gibi pek çok sebepten ötürü araştırılması, anlamaya ve anlatmaya çalışılması gereken önemli bir konudur. Ayrıca konunun dini, felsefi ve bilimsel yönü olan çok boyutlu yapısı ve sahip olduğu ilmi derinlik de bunu ortaya koyar niteliktedir. Bizim insanın yaratılışı özelinde incelemeye çalıştığımız bu konuda geçmişte de bazı çalışmalar yapılmış, yaratma kavramı çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Özellikle evrenin yaratılışı bağlamında dini ve itikadi alanda yapılmış hatırı sayılır çalışmalar da vardır. Ancak ortaya konan eserlere bakıldığında konunun yalnızca tek bir yönden ele alındığı görülmekte olup gerek evren gerekse insanın yaratılışı bağlamında olsun konuyu tüm yönleriyle ele alan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda çevremizde her an devam edegelen yaratma hadisesinin Allah Teâlâ'nın eşsiz kudret ve yoktan yaratması göz ardı edilmeksizin günümüz pozitif bilimlerinin ortaya koyduğu veriler de dikkate alınarak tüm

yönleriyle ele alınması gerekmektedir. Ayrıca insan neslinin yaratılışına dair ayetler ile ilgili özellikle klasik tefsir kaynaklarımızda yer alan bilgilerin de o dönemin ilmi imkânları çerçevesinde elde edildiği göz önüne alındığında söz konusu ayetler ile ilgili günümüz embriyoloji ve tıp bilimlerinin elde ettiği güncel verilerden de faydalanılarak yeni tefsir çalışmaları yürütülmesi isabetli olacaktır. Böylelikle küçük evren olarak da niteleyebileceğimiz insanın yaratılışını anlamak, bu yaratılıştan yaratanın eşsiz kudretini görüp gerekli dersleri çıkarabilmek daha kolay bir hal alacaktır.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût, vd., Müessesetü'r-Risale, Kahire, 2000.

ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Daru'l Fikr, Beyrut, Tarihsiz.

ARIKAN, Hüseyin, AYAZ, Dinçer, *Biyoloji Tarihi ve Evrim*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2015.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

AVCI, Casim, "Hilafet", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Litera Türk Academia Yayıncılık, İstanbul, 2017.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, *Usûllu'd-Dîn*, İstanbul, 1928.

BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2017.

BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

BUHARÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Şam, 1993.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri", *AÜİFD*., c:20, sy:1, 1972, s: 85-95.

CURCÂNÎ, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Ta'rifât*, İstanbul, tsz.

CÜVEYNÎ, İmamu'l-Harameyn, *el-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloğlu vd., TDV Yayınevi, Ankara, 2016.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Yaratma", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.

DEMİRCİ, Kürşat, "Yaratma", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.

EBU DAVUD, Süleymân bin el-Eş'as bin İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009.

ERDEM, Engin, *İlâhî Ezelilik ve Yaratma Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ERDEM, Hüsamettin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-er Yayınları, Konya, 2016.

ERDEM, Mustafa, *Hazreti Âdem*, TDV Yayınları, Ankara, 2017.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1983.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1977.

GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman, *Kelâm Tarih-Ekoller ve Problemler*, Tekin Yayınevi, Konya, 2014.

HARMAN, Ömer Faruk, " Îsâ ", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

HAWKİNG, Stephen ve MLODİNOW, Leonard, *Büyük Tasarım*, çev. Selma Öğünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, 1997.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, trc. Arif Erkan, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2006.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabiyye, Kahire, Tarihsiz.

İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sâdır, Beyrut, Tarihsiz.

İBN SA'D, *Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut, Tarihsiz.

İBN SÎNÂ, *en-Necât*, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1331.

İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987.

KADI ABDULCABBAR, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1975.

KARAMAN Hayrettin, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ Sadrettin, *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016.

KARUÇ, Benazir, *Plotinus ve Fârâbî'de Varlık ve Sudûr Teorisi*, Ankara, 2017.

KAYALI, Halit, *İnsan Embriyolojisi*, Atlas Tıp Kitapçılık, Ankara, 1987.

KAYA, Mahmut, "Sudûr", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

KERSE, İlhan, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981.

KILAVUZ, Ahmet Saim, "Ruh", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi (GA.)*, İstanbul, 1997.

KOMAY, Talha, *Evrim Teorisi Ve Kelam Açısından Değerlendirilmesi*, Konya, 2018.

KRAUSS, Lawrence, *Hiç Yoktan Bir Evren*, çev. Ebru Kılıç, Aylak Kitap, İstanbul, 2016.

KUR'AN-I KERİM.

KURTÛBÎ, *el-Câmi-u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

KURTÛBÎ, *el-Câmi-u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

KUTLUER, İlhan, "İnsan", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Emir Yayınevi, İstanbul, 2001.

MÂLİK b. ENES, *Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Lübnan, 1985.

MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.

MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, nşr. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006.

MEVDUDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.

MUHAMMED ALİ EL-BÂR, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989.

MÜSLİM, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, 1955.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât, *Medariku't-Tenzîl*, Dâru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz.

NESEFÎ, Ebu'l-Muîn, *Tabsıratü'l Edille Fî Usûli'd-Din*, Ankara, DİB Yayınları, 1993.

ÖZYAZICI, Alparslan, *Hücreden İnsana*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1979.

RÂĞIB EL-İSFAHÂNÎ, *el-Müfredat fi Ğaribi'l Kur'an*, Trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınevi, İstanbul, 2018.

RÂZİ, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, Tarihsiz.

RÂZİ, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz.

SÂBÛNÎ, Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979.

ŞEFTALİOĞLU, Aysel, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, Tıp ve Teknik Yayınları, Ankara, 1998.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru't-Terbiyye ve't-Türas, Mekke, Tarihsiz.

TAFTAZÂNÎ, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ bin Sevre, *el-Câmiʿu's-Sahîh*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.

TOPALOĞLU, Bekir, "Halik", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.

TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Tekin Yayınevi, Konya, 2017.

ULUTÜRK, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul, 2011.

YÜCEDOĞRU, Tevfik, *Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış*, Emin Yayınevi, Bursa, 2006.

YÜCEDOĞRU, Tevfik, *İslâm İtikadında Yaratılış*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1994.

ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, trc. Nedim Yılmaz, vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018.